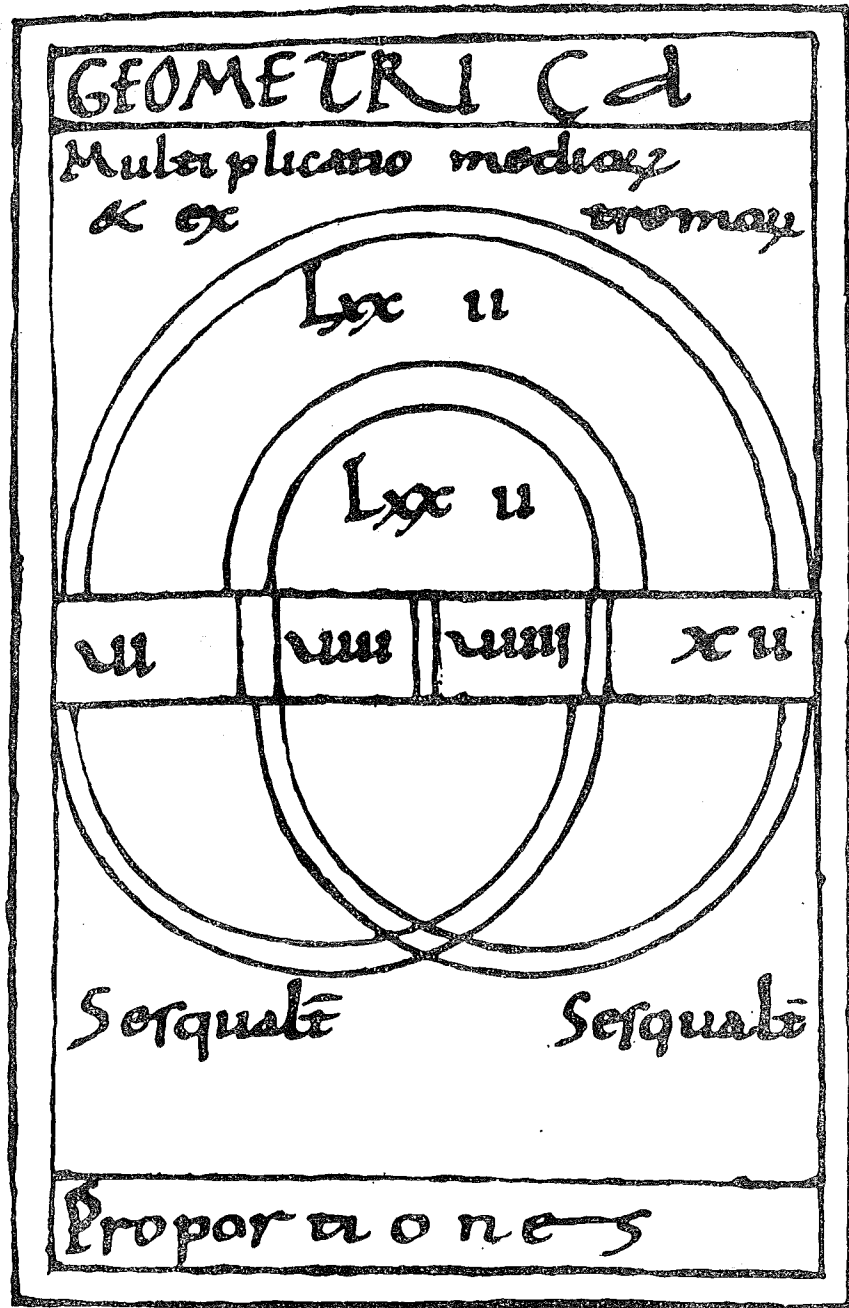
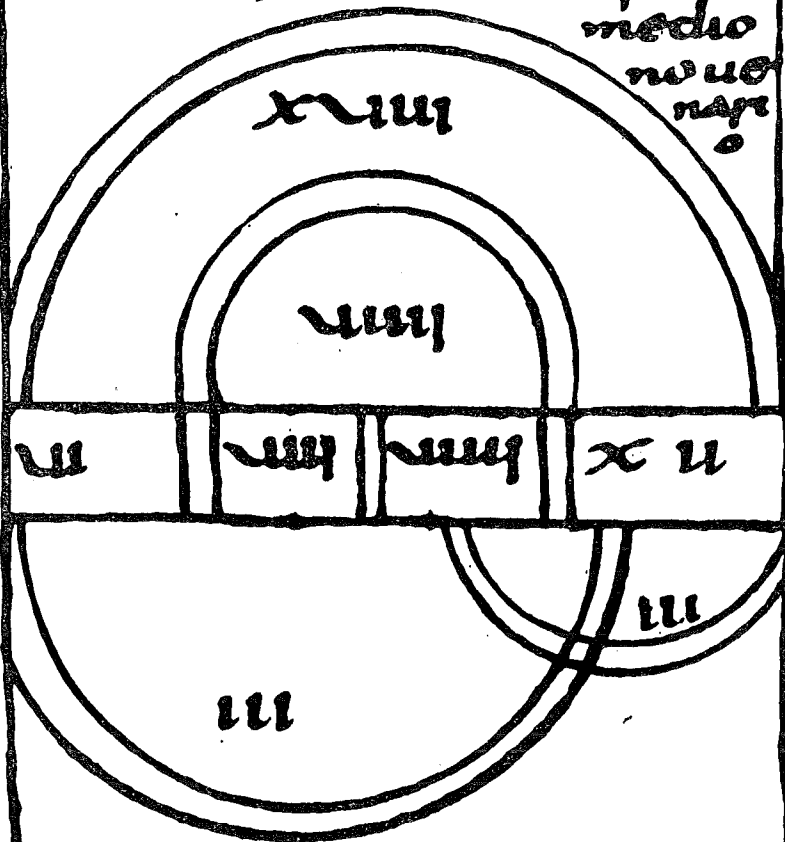

Boëthius
Poslední
Říman

ARITHMETICA

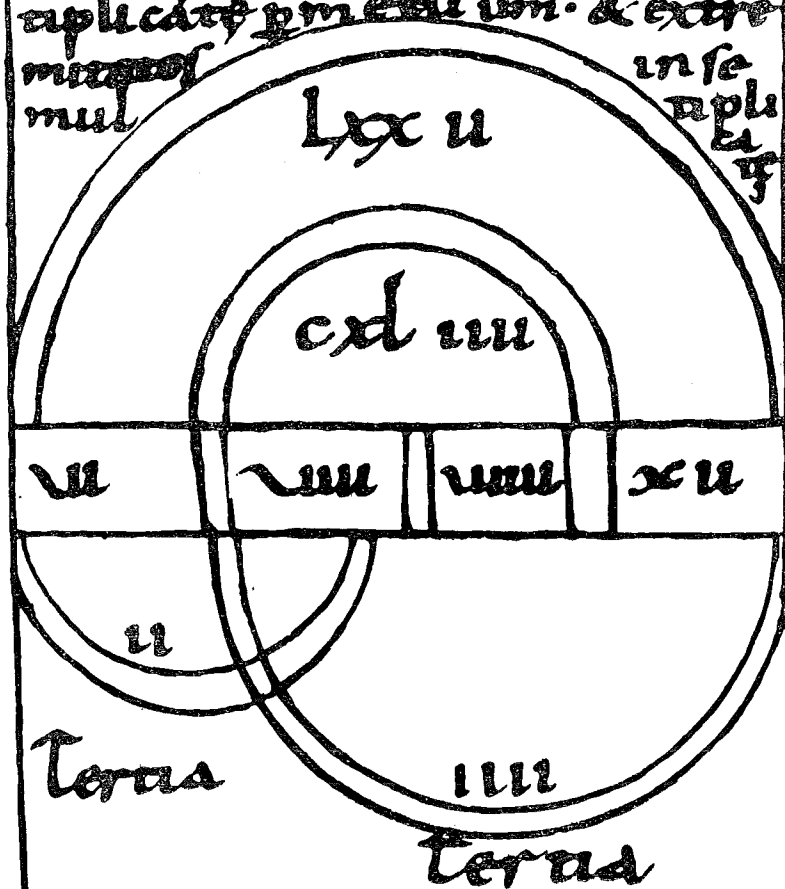
luncta extremi. duplifo
medio
nouo
naso
o

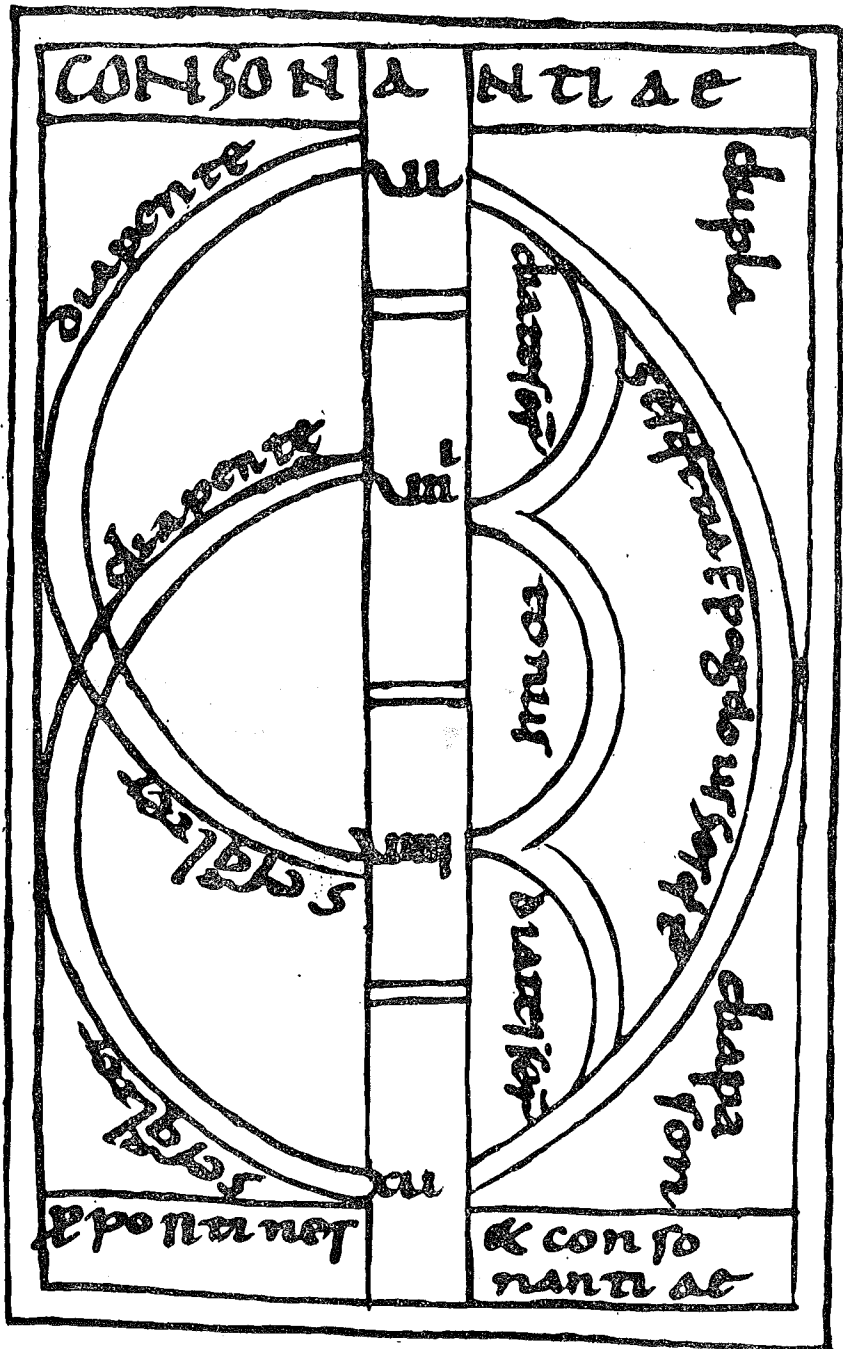
DIFFERENTIA

ARMOONICA

luncta extremitates & mul
tiplicat p medi um. & extre
mitates
mul
in se
apli
f

differentia maiorum
norum terminorum

„Poslední Říman a první scholastik“ A. M. S. Boëthius (asi 480—525) spojuje ve své osobnosti i díle odcházející svět antiky s nastupujícím světem středověku. Narozen a vychován v prostředí staré římské aristokracie, sice již pokřtěné, ale stále ještě prosycené pozdně antickou kulturou, hledá dorozumění s germánskými dobyvateli Itálie, a proto vstupuje do služeb ostrogótského krále Theodoricha.

Díky svým schopnostem i pevnému charakteru dosahuje brzy nejvyšších hodností. Zároveň píše řadu filozofických a teologických spisů, ve kterých shrnuje a svým současníkům i dlouhé řadě dalších generací evropských vzdělanců zprostředkuje mnoho z výsledků antického myšlení. Jeho pokus o pokojné prolnutí světa Římanů a Germánů však pro něho skončil tragicky. Na základě falešného obvinění byl náhle zbaven svého úřadu, uvězněn a bez možnosti obhajoby odsouzen k smrti; očekáváje popravu, píše svou knihu nejproslulejší, *Consolatio Philosophiae* (její překlad pod názvem *Filozofie utěšitelkou* tvoří jádro našeho výboru z jeho díla), která mu přinesla nesmrtelnost.

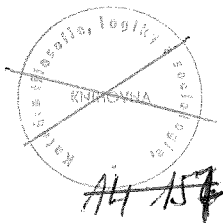
Boëthius

Vyšehrad

Boëthius
Poslední
Říman

Boëthius — poslední Říman a první scholastik, člověk na předělu věků. Narodil se asi čtyři léta potom, co zaniklo císařství západorímské a podle naší dnešní periodizace začal středověk. Sám je jasným důkazem fiktivnosti této hranice, kterou současníci nijak necítili. Tím, že Odoaker svrhl r. 476 posledního západorímského císaře Romula Augustula z trůnu, se vůbec nic nezměnilo ani ve státní správě ani ve způsobu života obyvatel. Po síle římského impéria bylo už dávno veta a z bývalé moci zůstávalo jen echo slávy. Území západorímské říše bylo postupně ovládnuto různými barbarskými kmeny a kolem několika center vznikaly, byť většinou zatím nepevné, nástupnické státy. Pohanští bohové byli v té době mrtvi už pro všechno obyvatelstvo. Na jejich místo nastoupila vševládná Tyché — Fortuna — Štěstěna, v jejíž moc věřila většina obyvatel, třebaže tehdy bylo křesťanství už téměř dvě století náboženstvím státním a zbytky pohanů se držely jen tu a tam v odlehklých a okrajových končinách říše. Kromě Fortuny, jejíž vrtkavost byla už tehdy znázorňována kolem Štěstěny, se lidé obávali démonů a nejrůznějších kouzel. Každodenní život lidí byl velmi těžký. Šlo nesnadno pochopit, proč je země dříve kvetoucí zničena, proč ve městech neteče voda, proč ceny potravin ustavičně stoupají a mince ztrácejí na ceně, proč válčí téměř každý s každým a proč římský senát nemá už žádnou moc a službičkuje nejrůznějším uchvatitelům trůnu. Na tyto otázky křesťanství nedávalo odpověď a nedávala ji ani novoplatonská filozofie, která nadto byla přístupná jen vzdělancům, jichž v zemi, kde nebyly peníze na vyplácení rétorů ani na udržování městských rétorických škol, bylo stále méně a méně.

Do této neutěšené situace se Boëthius narodil kolem r. 480 v rodině vznešeného patricia Manlia Boëthia, potomka praenestského rodu Aniciů, patřícího k nobilitě, tj. k římské úřednické šlechtě, už od 2. stol. př. n. l. I v 5. stol. n. l. zastávali členové této rodiny důležité úřady. Boëthiův dědeček byl velitelem prétorián-

1
21942
ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA
FLOZOFICKÉ FAKULTY
UNIVERZITY J. E. PURKYNĚ
BRNO

*-3126-83

312

ské gardy (praefectus praetorio); císař Valentinianus III. jej dal r. 454 zavraždit. Boëthiův otec, jehož plné jméno Fl(avius) Nar. Manlius Boëthius je poněkud nejasné, protože se neví, zda nápisně zachovaná zkratka Nar. znamená Nonius Arrius nebo Anicius Aurelius, byl také nositelem kdysi slavných úřadů: byl velitelem prétoriánské gardy, dvakrát byl prefektem města Říma (praefectus Urbis) a r. 487, tedy za vlády Odoakerovy, byl konsulem bez kolegy. Brzy nato zemřel. Jeho syn, jehož plné jméno zní Anicius Manlius Severinus Boëthius, byl nejspíše vychován v rodině podobně urozeného patricia, Quinta Aurelia Memmia Symmacha, konsula r. 485, jehož dceru Rusticianu si vzal později za manželku. Někdy se Rusticiana pokládá až za druhou Boëthiovu manželku a jako první se uvádí (H)elpis, s níž prý měl syny Patricia a Hypatia. To je však až konstrukce 13. stol. Pokud Helpis, dcera Festova, jež byla sicilského původu, byla provdána vůbec za nějakého Boëthia, mohl být jejím manželem jedině Boëthiův stejnojmenný syn.

Zatím došlo k další změně na trůnu. Odoaker podlehl r. 493 vůdci Ostrogótů Theodorichovi, který se stal určujícím silou v Boëthiově životě a způsobil jeho vzestup i pád. Theodorich byl geniální politik. Přesto, že jeho vlastní vzdělání bylo neveliké, měl pochopení pro římskou kulturu a chtěl jí umocnit síly svého vojska. Ačkoliv před „věčným městem“ dával přednost Ravenně, snil o tom, že se mu podaří dosáhnout upřímné a trvalé spolupráce mezi Ostrogóty a Římany. Naději na upevnění svého království v rozbourané Evropě měl jen tenkrát, bude-li ho podporovat usedlé italské obyvatelstvo, u něhož stále ještě udávaly tón vznešené římské rodiny. Proto Theodorich nechával určitý podíl na vládě římskému senátu a snažil se všemožně vycházet vstříc starým římským rodinám propůjčováním různých úřadů. Např. Boëthiův tchán Symmachus byl předsedou senátu a těšil se Theodorichově přízni do té míry, že ten jej pověřoval důvěrnými záležitostmi. Zdá se, že mladý Boëthius upoutal záhy Theodorichovu pozornost svým nadáním a pokroky ve studiu. Jakkoli byl — jako ostatní příslušníci římské nobility — od narození křesťanem, byl vychován ve starých tradicích římského rétorského vzdělání a v obdivu k antickému Římu. Uměl řecky stejně dobře jako latinsky, naučil se nazpaměť celé Homéry, znal z vlastního studia Aristotela i Platóna a zejména jeho novoplatonské následníky, s porozuměním četl Cicerona i Seneku.

Zdá se, že ve své bohaté knihovně, na niž ve vyhnanství smutně vzpomínal, měl k dispozici vše, co bylo koncem 5. stol. z antického řeckého a římského písemnictví dosud živé. Nesl nelibě úpadek vzdělanosti a už v mládí se rozhodl, že přeloží a vyloží všechny spisy Platónovy a Aristotelovy a ukáže, že učení těchto filozofů lze navzájem sloučit. Protože však nelze filozofické systémy chápat bez přípravy a nejdříve je třeba dosáhnout jisté úrovně všeobecného vzdělání, jež bylo tehdy přístupné už jen těm, kdo si mohli vydržovat soukromé učitele, napsal nejprve základní učebnice nejdůležitějších předmětů, které vytvářejí tzv. quadrivium.

Boëthius vzbuzoval svou učeností obdiv i u těch současníků, kterým samým na vzdělání nescházelo. Např. Magnus Felix Ennodius, galského původu, asi o sedm let starší než Boëthius, který se z učitele rétoriky v Mediolanu (tj. dnešním Milánu) stal posléze pavijským biskupem, napsal o Boëthiovi: „Je Boëthius patricij: vidíš, že má stěží léta žákovská, a při tom poznáváš, že má už zkušenost, jež stačí k vyučování.“ Tato chvála váží tím více, že Ennodius sám byl tak proniknut antickou kulturou, že se musel opětovně zodpovídat z toho, že užívá staré antické mytologie. Také král Theodorich si cenil Boëthiovu učenosti a pověřoval ho úkoly, při nichž bylo zapotřebí zvláštních znalostí. Tak jej např. pověřil, aby opatřil pro franckého krále Chlodovecha kitharéda, tj. zpěváka, který svůj zpěv doprovázel hrou na řeckou kitharu. Stejně tak sháněl Boëthius na Theodorichův příkaz vodní a sluneční hodiny a zároveň odborníka, který by se o ně staral, pro burgundského krále Gundobada. [Theodorich neváhal skládat Boëthiovi za jeho učenost perem Cassiodorovým poklony: „Poznal jsi, jak hluboce se uvažuje ve spekulativní filozofii a v jejích složkách, jakým způsobem se učí praktické filozofii a jejím součástí. Romulovským (tj. římským) senátorům přinášíš to, co jedinečného vytvořili Kekropovci (tj. Athéňané). V tvých překladech čtou Italové hudebníka Pýthagora a astronoma Ptolemaia, aritmetikovi Nikomachovi a geometrovi Eukleidovi naslouchají Ausonští (tj. Italové), teolog Platón a logik Aristoteles disputují hlasem Quirinů (tj. Římanů); dokonce jsi fyzika Archiméda vrátil Sicilanům jako Latina.“

Díky této Theodorichově přízni, jež se projevila i v tom, že Boëthius měl sám určit spravedlivý plat služebníkům královského paláce, a samozřejmě i díky svému původu a přátelským stykům

s rodinami římských patriciů, zastával Boëthius postupně různé vyšší úřady, nevíme však přesně, kdy který. Přesně známe jen rok, kdy byl konsulem bez kolegy, 510. Stal se tedy konsulem zhruba třicetiletý, což však není v té době, kdy bývaly konsuly jmenovány i děti, nijak předčasné, byť to bylo nejméně o třináct let dříve, než se stal — nejraněji jak to tehdy bylo možné — konsulem Cicero v Římě republikánském. Boëthius se asi svým úředním povinností příliš nevěnoval. Víme totiž, že v roce svého konsulátu dopsal komentář k Aristotelovým Kategoriím, což by stěželo bylo možné, kdyby s konsulátem byla spojena větší povinnost. Boëthius jej chápal, nepochybně správně, jako osobní vyznamenání, nikoli jako příležitost k výkonu skutečné politické moci. Vůbec mu bylo bližší pracovat v knihovně než zúčastňovat se politického života. Do toho se jen nutil, a to jak z rodinné tradice, tak proto, že souhlasil s Platónem, že stát mají vésti filozofové. Za filozofa se pokládal, a proto se nevzpíral brát na sebe vysoké, byť jen stínové úřady, zvláště byly-li mu nabízeny jako Theodorichova pocta. Osobní poctivost, nadto filozoficky zdůvodněná, mu v nich propůjčovala neohroženost, dělo-li se před jeho očima bezpráví, jemuž mohl — byť s riskováním vlastního postavení — zabránit. Tak se střetl s vysokými gótskými úředníky Konigastem a správcem královského paláce Triguillem, když se pokoušeli se obohacovat na úkor Římanů, stavěl se na odpor pomlouvačům, kteří křivými obviněními chtěli se dostat k majetku řádných občanů, poukazoval na vysoké daně, jež stejně jako úplatnost úředníků ničily obyvatele provincií. Dokonce se mu podařilo zabránit nucenému výkupu obilí v Kampánii, když v ní samé zuřil hladomor, a zachránil Flavia Paulina, konsula r. 498, když jej křivě obžalovali úředníci z královského paláce. Těmito zásahy si zavázal Boëthius k vděčnosti mnohé lidí, bohužel však většinou ty méně mocné. Naopak ti, jimž dokázal podvody a hrabivost, čekali na příležitost, jak ho u krále Theodoricha očernit. Zášť proti němu vzrůstala i proto, že byl bílou vránou mezi černými: věren svému filozofickému přesvědčení neucházel se o přízeň mocných, nebral úplatky a nesnažil se všemožně zvětšovat svůj majetek. Přesto se Boëthius těšil dlouho z neztenčené Theodorichovy přízně. Dokonce r. 522 se stali zároveň konsuly oba jeho synové, Symmachus a Boëthius, byť zdaleka nebyli ještě plnoletí. Boëthius to správně pochopil jako další důkaz Theodorichovy přízně k sobě a poděkoval mu chvalořečí, přednesenou v senátě. Ani

roku následujícího, kdy zastával úřad představeného kanceláře (magister officiorum), nenapadlo Boëthia, že by jeho postavení mohlo být méně pevné. Proto, když r. 523 byl Faustus Albinus Iunior, který zastával konsulát už r. 493, ústy relátora (zpravodaje) Cypriana obžalován, že poslal východořímskému císaři Iustinovi dopis se žalobami na Theodoricha, odvážil se Boëthius v přítomnosti Theodorichově prohlásit: „Cyprianovo obvinění je lživé. Udělal-li to Albinus, udělal jsem to stejně i já sám se senátem. Je to lež, pane a králi.“ Boëthius věděl, že Cyprianus žaluje Albina, aby se zmocnil jeho majetku, a že žaloba z velezrady je předem rozhodnuta, i když jsou obvinění falešná a nesmyslná. Theodorich se necítil ve vztahu k Iustinovi zcela jistý, proto žaloba, že některý senátor s ním vstoupil v písemný styk, byla nejjednodušším způsobem, jak jej odstranit. Po Boëthiově statečném prohlášení Cyprianus chvilku váhal, jako by počítal, kolik má Boëthius přívrženců a kolik odpůrců. Proti Boëthiovi byli všichni, jimž dokázal hrabivost a pletichy, tedy kromě gótských úředníků i Flavius Decius Marius Basilius Venantius Iunior, konsul r. 508, kterého předtím vyhnal Theodorich z Ravenny, Flavius Rufius Opilio, konsul r. 524 (jeho konsulát byl pravděpodobně odměnou za služby, které prokázal v tomto procesu), a dnes blíže neznámý Gaudentius, pravděpodobně zeť Opilionův. Ti vystoupili jako Cyprianovi svědci nejen proti Albinovi, ale i proti Boëthiovi, na něhož byla obžaloba z velezrady rozšířena. Cyprianus totiž věděl od úředníka Severa, že údajné Albinovy dopisy se dostaly do rukou Boëthiovi, který je měl podle své úřední povinnosti Theodorichovi odevzdat. Tím by však byl jejich domnělý autor odsouzen, a proto Boëthius, který nevěřil v jejich pravost, je zadržel, aby z nich nemohla být vyvozována velezrada Albina a senátu. Tím se však sám vydal udavači do rukou. Udavač Cyprianus byl Góty pokládán za jejich člověka. Stál na straně Gótů už ve válce s Gepidy r. 504 a 505 v Panonii a dokonce vychovával gótsky své děti. Ostatní žalobci byli s ním spřízněni rodem nebo sňatkem a všichni se po odsouzení Boëthiově podíleli na gótské přízni (např. Opilio byl r. 534 poslán jako vyslanec do Konstantinopole).

Žádný ze současníků nepochyboval o tom, že „usvědčující“ dopisy jsou podvrženy. Zdá se, že to věděl i Theodorichův nástupce Athalarich, a že právě proto vrátil Boëthiově manželce Rusticianě a jeho synům Symmachovi a Boëthiovi zabavený maje-

tek. I Theodorich sám sotva mohl zcela věřit v pravost dopisů. Vzniká tedy otázka, zda Cyprianus jednal z vlastní vůle a zloby, či zda byl veden přáním Theodorichovým. Po Boëthiově pádu byl povýšen na správce královských výdajů, což lze těžko chápat jinak než jako odměnu za služby, prokázané Theodorichovi proti Albinovi, Boëthiovi a senátu, a jeho kariéra pokračovala i po Theodorichově smrti: za krále Athalaricha byl za své zásluhy jmenován vrchním velitelem a patricijem.

Procesem s Albinem ustává dosavadní Theodorichova blahovůle vůči římskému senátu. Není však jasné, co vyvolalo tuto změnu. Věřil-li Theodorich v pravost „usvědčujících“ dopisů, mohlo ke změně jeho politiky vést jeho zklamání v Boëthiovi. Tomu je však těžké uvěřit. Proto se zdá pravděpodobnější, že příčinou této změny byla úmrtí v Theodorichově rodině, jimiž Theodorich přišel o své přirozené nástupce, takže ztratil osobní zájem na trvání své říše i naději na její udržení, a tak se pro něho stala spolupráce se senátem zbytečnou. Inscenovaným procesem s Albinem si připravil odůvodnění, proč dosavadní spolupráci ruší.

Nějaké skutečné konspirování členů římského senátu s východořímským císařem Iustinem je téměř vyloučené. Pro římské patricijce byl daleko výhodnějším vládcem Theodorich, zvláště byl-li jim nakloněn, než Iustinus, který by zcela určitě zbavil Řím i posledních zbytků jeho někdejší moci. Je také možné, že v římském senátu byly dvě skupiny, které navzájem zápasily o vliv na Theodoricha a tím o větší podíl na faktické moci. V tomto případě by byl Boëthius nevinnou obětí mocenského zápasu druhých. Není totiž nejmenší pochyby o tom, že byl přesvědčen o Albinově nevině a že sám žádný styk s císařem Iustinem neměl. Je zcela absurdní, že by byl žádal Iustina, aby obnovil římskou svobodu, jak znělo obvinění. Řím už tehdy žádnou svobodu neměl a Boëthius si toho byl trpce vědom. Dokazují to jeho vlastní slova: „Lze vůbec doufat, že ještě zbývá nějaká svoboda? Kéž by tu nějaká naděje byla!“

Nezbývá tedy, než přiznat, že nevíme, proč se Theodorich tak ostře postavil proti svému dlouholetému oblíbenci a proč ho odsoudil zcela bez výsledku a soudního přelíčení. Zdá se, že na odsouzení měli podíl i Boëthiovi přátelé v senátě. Když Boëthius dokazoval před Theodorichem ve Veroně nevinu senátu jako celku, dal Cyprianus rozšířit obvinění z urážky veličenstva, vznesené původně jen proti Albinovi a pak proti Boëthiovi, na celý sená-

torský stav. Tu se členové římského senátu zalekli, a aby zachránili, co se zachránit dalo, spěšně Boëthia bez soudního jednání odsoudili. Není divu, že byl pak Boëthius proti nim naplněn oprávněnou trpkostí: „Kdyby se mi kladlo za vinu, že jsem chtěl zapálit chrámy, že jsem chtěl povraždit bezbožným mečem kněze, že jsem chystal smrt všem dobrým lidem, byl bych potrestán výrokem soudu, ovšem za své přítomnosti po předchozím přiznání a usvědčení. Takto jsem za svou příliš přátelskou náklonnost k senátu odsouzen k smrti a vyhlášen za psance na dálku skoro pěti set mil, aniž bych směl říci jediné slovo na svou obhajobu.“

Boëthius byl tedy bez slyšení odsouzen. Nebyl s ním uspořádán proces, vše se dělo mimo zraky veřejnosti. Nebyl zavřen do vězení, ale byl mu vykázán pobyt ve vyhnanství, snad na kalventijském statku, tj. v dnešním Calvenzeno u Melegnana jižně od Milána. Tam si pro vlastní útěchu, ještě více však proto, aby ukázal své smýšlení potomstvu a podal mu důkaz o své nevině, který mu nebylo dopřáno podat současníkům, napsal spis *Consolatio Philosophiae* (Útěcha Filozofie, či jak překládá V. Bahník — Filozofie utěšitelkou). Snad doufal i v to, že se Konsolace dostane do rukou králi Theodorichovi a ten že uzná své přenáhlení a dá mu milost. To se však nestalo. Ještě r. 524 poslal Theodorich za ním vrahy. Ti obtočili Boëthiovi kolem čela provaz, týrali jej, až mu praskaly oči, a nakonec ho ubili kyjem. Stalo se to podle tradice 23. října 524.

To však Theodorichovi ještě nestačilo. R. 525 dal zabít i Boëthiova tchána Symmacha a po majetku Boëthiově konfiskoval i majetek Symmachův. Spolupráce mezi Ostrogóty a Římany definitivně skončila. Následujícího roku, 526, Theodorich zemřel, a Rusticiana, dcera Symmachova a manželka Boëthiova, chovajíc se spíše jako republikánská Římanka než jako křesťanka, se Theodorichovi alespoň po jeho smrti mstila za zkázu své rodiny tím, že ničila jeho sochy.

Okolnost, že nelze postihnout, proč se jindy spravedlivý a celkově spíše mírný Theodorich zachoval tak krutě k svému dlouholetému oblíbenci a proč tehdy nastoupil nový kurs ve vztazích mezi Góty a Římany, vyvolávala a vyvolává nejrůznější dohady, v nichž se zpravidla odrážejí vlastní životní zkušenosti té které doby.

Velice často se hledalo vysvětlení v tom, že Theodorich byl jako ostatní Gótové arián, kdežto Boëthius jako ostatní římsští senátoři katolík. Příčinou roztržky měly být náboženské spory. Avšak právě

vláda Theodorichova je dobou pokojné koexistence katolictví a ariánství, byť bylo ariánství definitivně odsouzeno na koncilu konstantinopolském už r. 381. Theodoricha a Boëthia samé konfesijní rozdíl vůbec netrápil. Boëthius patrně při své filozofické vyškolenosti postihoval v ariánství vliv řecké filozofie, zvláště platónské, a to mu umožňovalo styk s ariány. Ve svých spisech se zmínil o ariánství jen jednou, a to ještě je jen stručně registroval mezi herezemi. Boëthius přesně odděloval oblast filozofie a teologie; nejlepším svědectvím toho je sama jeho Konsolace. Katolická víra byla záležitostí jeho srdce a rodinné výchovy, filozofie záležitostí rozumu a vzdělání. I spolupráce s Theodorichem byla věcí rozumu, a proto věroučné rozdíly mezi nimi nevadily. Teprve budoucnost je zveličila a udělala z Boëthia mučedníka pro víru, sv. Severina. Zvláště byl uctíván v Pavii, někdejším Ticinu, kde podle křesťanské tradice měl Theodorich Boëthia odsoudit. V Pavii se až do moderní doby ukazovala cihlová věž, domnělé Boëthiovo vězení, a v tamním kostele sv. Augustina Boëthiův náhrobek s těmito výmluvnými verši:

*„Zde leží Boëthius, jenž v nebi velkým je svatým.
Zná jej celičský svět. Skvělý člověk to byl.
Bídáku Děťřichu králi jej mrzce udali. Smutně
v ticínské vyhnanství šel. V Pavii ve stáří žil.
Pro svou útluchu tehdy napsal výbornou knížku.
Mečem zabili jej. Skončil mu života běh.“*

Neméně často než v rozdílech věroučných se hledala příčina Theodorichovy přísnosti vůči Boëthiovi v důvodech politických. Zdůraznily-li se Boëthiovy nepochybné zásluhy o obhajobu spoluobčanů a hledělo-li se na Theodoricha jako na tyrana, stačilo jen uvěřit, že podvržené Albinovy dopisy byly pravé, a vzít doslova Boëthiovo prohlášení o jeho souhlase s Albinem, a hned se z Boëthia stal obhájce občanských svobod, který za ně položil život.

Nejméně často se hledala příčina Boëthiova zavržení v magii. O tom, že žaloba proti němu byla rozšířena i o zmínky o bezbožném jednání a kouzelnických praktikách, jichž se měl ze ctižádostivosti dopustit, se zmiňuje v Konsolaci Boëthius sám. Takové obvinění bylo možno snadno vykonstruovat z jeho znalosti novoplatonismu — připomeňme si, že před podobným nařčením z magie se musel hájit jiný novoplatonik, Apuleius, už téměř o čtyři

století dříve. Bylo však příliš zřejmé, že toto obvinění mělo jen podepřít žalobu z velezrady a učinit současníkům pochopitelnější Theodorichovu přísnost.

Člověk dvacátého století se nemůže ubránit podezření, že se Boëthius mimoděk dozvěděl na Theodorichově dvoře něco, co si chtěl Theodorich ponechat pro sebe. Proto musel být za každou cenu odstraněn, aby to náhodou neprozradil, a proto bylo dobré jakékoli obvinění proti němu. Pak se jeví logická i smrt Symmachova, protože ten by se nejspíše jako Boëthiův tchán mohl od něho záhubně tajemství dozvědět.

Boëthius sám Theodoricha jako svého zapuditele nejmenoval, ale v Konsolaci uvedl, že Cyprianovu obvinění dodávaly věrohodnosti jeho vlastní mravní zásady, ke kterým ho dovedlo studium filozofie. Je tu tedy podobná záhada jako u Ovidia. Ten obviňoval ze svého vyhnanství *carmen et error* — báseň a mýlku, Boëthius filozofii. O vládcích, kteří je do vyhnanství poslali — Ovidia Augustus a Boëthia Theodorichus — mlčí oba a my se v obou případech jen tápavě dohadujeme o důvodech nepochopitelné přísnosti jinak celkem vládných vládců.

Avšak všichni od doby Boëthiovy podnes, ať už viděli a vidí přičinu Boëthiova pádu v čemkoli, se shodují v tom, že Boëthius byl obětí justiční vraždy, byť se s ním soud vůbec nekonal. Toto pojetí má svůj počátek už v Boëthiově Konsolaci. V ní v 3. próze 1. knihy utěšuje Filozofie Boëthia, že stejně neprávem jako on trpěli nebo byli usmrceni i jiní: Anaxagorás, který byl obžalován r. 431 př. n. l. z bezbožnosti, protože prohlašoval, že Slunce je rozžhavený kámen, a musel proto opustit Athény; Sókratés, který byl obžalován r. 399 př. n. l., že neuznává státem uznané bohy, zavádí nová božstva a kazí mládež, a vypil, jakkoli nevinný, jed, aby uposlechl zákonů své vlasti, ačkoli mohl z vězení uprchnout; Zénón z Eleje, který nalezl r. 430 př. n. l. smrt při nezdařeném povstání proti tyranovi; Kanus Iulius, kterého dal usmrtit císař Caligula (vládl 37—41 n. l.), protože se domníval, že ví o spiknutí proti němu; Seneca, kterého jeho odchovanec, císař Nero, rovněž mylně podezíral z účasti na spiknutí a vybídl jej k sebevraždě r. 65 n. l.; Marcus Barea Soranus, konsul r. 52 n. l., který byl jako mnoho jiných r. 66 falešně obžalován u Nerona, že usiluje o převrat v Malé Asii, ačkoliv celým jeho proviněním bylo, že na rozdíl od jiných spravoval tuto provincii spravedlivě — Soranova dcera Servilie

byla přitom obžalována, že rozdávala peníze kouzelníkům, a zemřela společně s otcem. Proč uvedl Boëthius právě tyto případy jako obdobu případu svého, nelze dobře poznat. Jasně je to u prvních trojice. To byli význační filozofové, kteří položili život proto, že se nechtěli zpronevěřit svému filozofickému přesvědčení; i Boëthius viděl hlavní příčinu svého pádu ve svých filozofických názorech. I Senekův osud má s Boëthiovým mnoho společného. Proč však z množství vražd, jichž se dopustili římscí císaři, vybral Boëthius právě případ Kanův a Soranův, nevíme, protože zvláště v Kanově případě jsme příliš málo informováni o tom, o čem vlastně šlo. Při tom je pravděpodobné, že Boëthius právě tato dvě jména uvedl jako klíč ke svému případu. Jak správně tušil, připojil se Boëthius k těmto nespravedlivě obžalovaným i v nedobrovolné smrti. Starořímské ctnosti tak prokázal nejen ve svém životě, ale i ve statečném čekání na smrt. V tomto smyslu je Boëthius posledním Římanem, jak jej nazval Gibbon.

Posledním Římanem, zároveň však prvním scholastikem je pak Boëthius tím, co napsal a bez čeho by bylo nemyslitelné středověké vzdělání ve větší části Evropy. Pro moderního čtenáře jsou tato díla už mrtvá, pro něho je Boëthius autorem jediné knihy, *Útěchy Filozofie*. Pro evropský kulturní vývoj jsou však základní a nezastupitelné všechny Boëthiovy spisy.

Zmínili jsme se už o tom, že jako úvod ke svým filozofickým překladům napsal Boëthius výklad o čtyřech „matematických“ disciplínách, skládajících quadrivium, které hrály důležitou úlohu už u Platóna: o aritmetice, geometrii, hudbě a astronomii. Nebyl v těchto výkladech původní, ale zprostředkovával jimi výsledky řecké vědy těm, kdo řecky neuměli. Cassiodorus správně vystihl Boëthiovu úlohu, když napsal, že jeho zásluhou promlouvají k Římanům latinsky Pýthagorás, Ptolemaios, Nikomachos, Eukleidés a Archimédés. Po Boëthiově smrti styk mezi východem a západem stále více ustával a řečtina se stala na západě jazykem téměř neznámým. Proto by byl vývoj vzdělanosti v nové, už neřímské Evropě daleko pomalejší a nesnadnější, kdyby byl Boëthius neudělal své latinské adaptace quadrivia. Nezachovaly se všechny. Během temného 7. století se zcela ztratilo Boëthiovo zpracování astronomie a z díla o geometrii zůstaly pouhé zlomky. Bez škody přežila jen *Institutio arithmetica* a *Institutio musica* a souhrnný pojem quadrivia. Proto se na karolinských školách připojily k za-

chovaným spisům Boëthiovým cizí díla o geometrii a astronomii, aby byl k dispozici úplný kurs quadrivia.

Po učebnicích quadrivia už jako úvod do vlastní filozofie přeložil Boëthius úvod novoplatonika Porfyria do logických pojmů Aristotelových a opatřil jej komentářem, a to dokonce dvakrát. Stručnější verze o dvou knihách byla určena úplným začátečníkům, verze obsáhlejší o pěti knihách pokročilým. Nazývají se *In Isagogen Porphyrii commenta* a jsou dalším důkazem toho, že pro Boëthia byly filozofie a náboženství věci naprosto odlišné. Porfyrios, žák a vydavatel Plotinův, žijící v druhé polovině 3. stol. n. l., byl totiž stejně proslulý svými filozofickými spisy jako svou polemikou proti křesťanství. Ta je dodnes pokládána za nejlepší protikřesťanskou polemiku. Je důkazem Boëthiovy náboženské tolerance, že mu nevadila v uznávání Porfyriových filozofických kvalit.

Podobně komentoval Boëthius zvláště pro začátečníky ve dvou knihách a pro pokročilé v šesti knihách Aristotelův spis *Peri hermeneias* — O vyjadřování pod názvem *In libros Aristotelis De interpretatione commentaria minora et maiora*. Pak následoval překlad všech ostatních částí Aristotelova *Organu*, tj. spisů logických, kromě *Kategorií*. Boëthius tak napsal *Interpretatio Priorum Analyticorum Aristotelis* (Výklad Prvních analytik), *Interpretatio Posteriorum Analyticorum Aristotelis* (Výklad Druhých analytik), *Interpretatio Topicorum Aristotelis* (Výklad Topik) a *Interpretatio Elenchorum sophisticorum* (Výklad o sofistických důkazech). K Aristotelovu spisu *Kategoriai*, věnovanému deseti elementárním částem řeči a myšlení, napsal Boëthius komentář o čtyřech knihách *In Categorias Aristotelis libri quattuor* právě v roce svého konsulátu r. 510. Ve svých filozofických komentářích nechával Boëthius stranou metafyzické otázky. Snažil se v nich dosáhnout srozumitelnosti a neupadnout ani do nadměrné stručnosti ani do zbytečné šíře.

Podobně jako Boëthius zprostředkovával řeckou filozofii a rétoriku latinskými adaptacemi svým římským spoluobčanům o půl tisíciletí dříve Cícero. Ten zpracoval pro poučení C. Trebatia aristotelickou nauku o vyhledávání důkazů, kterou Aristoteles vložil ve svém spise *Topika*, školským způsobem tak, aby jí porozuměl i ten, kdo vlastní Aristotelův spis nebyl s to chápat. I tato Ciceronova *Topica* opatřil Boëthius komentářem o sedmi knihách. Nezachoval se však celý, sedmá kniha a část šesté se ztratily.

Na tyto překlady a komentáře navazovala vlastní Boëthiova autorská činnost. Bohužel neznáme chronologii jeho děl, a tak nevíme, zda překlady, komentáře a vlastní spisy vznikaly současně nebo v časovém odstupu. Kategoriím, které komentoval ve zpracování Aristotelově a Porfyriově, věnoval Boëthius dva vlastní spisky, *De syllogismo categorico libri duo* (Dvě knihy o kategorickém úsudku) a *Introductio in syllogismos categoricos* (Úvod do kategorických úsudků). Vše, co našel u řeckých autorů rozptýleně o hypotetickém úsudku, shrnul Boëthius do kompendia o dvou knihách *De syllogismo hypothetico*. Na základě Plotina napsal spisek o rozlišování pojmů v logice *De divisione* (O dělení), o Cicerona se opírá jeho pojednání o dialektice a rétorice *De differentiis topicis libri quattuor* (Čtyři knihy o topických rozdílech).

Posledním, nejlepším a nejsamostatnějším Boëthiovým filozofickým dílem je *Consolatio Philosophiae* — Útěcha Filozofie. Jsme zvyklí chápat tento název tak, že Boëthius čerpal útěchu ze svých znalostí filozofie, Boëthius si však filozofii personifikoval. Přichází za ním jako královna, ale v rozedraných šatech, střídavě obrovská a zase jen v lidské velikosti, a utěšuje ho v jeho zármutku nad ztrátou štěstí. Zapudí nejprve Múzy, které jediné následovaly Boëthia do vyhnanství, a pak léčí Boëthia chorého z bezmocnosti tím, že mu připomíná poměječnost štěstí a banální životní moudrost. Postupně přistupuje k náročnějším etickým důkazům, přechází k základním otázkám etiky a posléze končí komplikovanými filozofickými výklady. Tím se *Konsolace* jeví jako dílo přfležitostné a vzniká dojem, že by nebyla napsána, kdyby byl Theodorich Boëthia nezavrhl. Bezpochyby by v tom případě nebyla napsána 4. próza 1. knihy a některé věty v jiných částech knihy, jako celek by však *Konsolace* asi vznikla i bez Theodorichovy přisnosti jako útěcha přemýšlivým současníkům v těžkém životě. *Konsolace* je organickou součástí celého Boëthiova literárního díla a představuje výsledek dlouholetého studia. Rozhodně není dílem šťastného tvůrčího okamžiku, ale Boëthius ji dlouho rozmýšlel a připravoval. Došel v ní k syntéze všeho, co si ze studia antické filozofie a literatury odnesl a k čemu sám dospěl. Proto má např. při četbě druhé knihy *Konsolace* čtenář dojem, že to, co se tam píše, už bezpočtu-krát četl v latinské a řecké literatuře, a přitom není téměř žádné místo možno určit jako doslovný citát.

Na promyšlený plán ukazuje i literární forma *Konsolace*. Je

rozdělena na pět knih a střídají se v ní pravidelně části veršované a prozaické, vzájemně myšlenkově spjaté. Boëthius, který hned v prvních verších na sebe prozrazuje, že od mládí básnil, prokázal v nich své formální mistrovství. Téměř každá báseň je psána jiným metrem a před bohatstvím jejich forem bledne i dílo Horatiovo. Ani v této prosimetrické formě nebyl však Boëthius původní. Střídání veršů a prózy charakterizuje už spisek tvůrce pojetí sedmi svobodných umění Martiana Capelly *De nuptiis Mercurii et Philologiae* (O svatbě Merkura s Filologií), napsaný zhruba o sto let dříve než *Konsolace*, mezi lety 410—439. Na rozdíl od něho i od ostatních uživatelů prosimetra dosáhl však Boëthius v *Konsolaci* vzácné vyrovnanosti: próza a verše jsou na téže úrovni, jedna část nezastiňuje druhou, ale navzájem se doplňují a umocňují.

V žádném z Boëthiových filozofických spisů nezanechává stopy jeho náboženské přesvědčení, z žádného nelze poznat, že jejich autorem byl křesťan, a to katolík. Dokonce se to neprojevuje ani v *Konsolaci*, jakkoli ji psal přímo ve stínu smrti. *Soustrěduje se v ní na potřebu morálního jednání na tomto světě, otázkou posmrtného života se vůbec nezabývá a je mu cizí i pojem hříchu.* Proto se v moderní době o Boëthiově křesťanství pochybovalo a někteří autoři o něm pochybují dosud. Pochybovat však o tom nelze, protože Boëthius je nesporným autorem čtyř teologických spisů a jen pátý, *De fide catholica* (Katolická víra), jakkoli mu byl také přičítán, od něho nepochází. Nedošlo se však zatím k jednoznačnému určení, zda tyto teologické spisky napsal Boëthius v mládí, což se zdá nejlogičtější, nebo uprostřed života (dopis, citovaný v posledním spisku, se vztahuje k r. 512), nebo až v posledních letech před smrtí, jak se zdá ze stylometrického rozboru. Jeden z nich, *Liber, quomodo Trinitas unus Deus ac non tres dii* (Kniha o tom, že Trojice je jeden Bůh, a ne bohové tři), zvaný krátce *De Trinitate* (O Trojici), věnoval svému tchánovi Symmachovi, další tři jáhnovi Janovi. Pojednávají o tom, zda Bůh Otec a Syn a Duch svatý vypovídají svou podstatou o božství (*Utrum Pater et Filius et Spiritus sanctus de divinitate substantialiter praedicentur*), zda substance jsou dobré tím, že existují, i když nejsou dobré svou podstatou (*Quomodo substantiae in eo quod sint bonae sint cum non sint substantialia bona*) a hájí katolickou víru proti heretikům Eutychovi a Nestorovi (*Liber contra Eutychem et Nestorium*).

To jsou všechny spisy, jež Boëthius sám napsal. Není to právě

málo, byl-li zabit asi ve svých 45 letech. Třebaže jsou nepůvodní, stálo jejich latinské formulování nemalé úsilí.

Boëthiovi nebylo dopřáno, aby naplnil plán svého mládí a spojil v jeden celek učení Platónovo a Aristotelovo. Přesto se stal hlavním zdrojem, z něhož evropský středověk poznával Aristotela i Platóna až do 12.—13. stol., kdy teprve došlo k přímým překladům těchto velkých filozofů z řečtiny do latiny. To společně s příručkami ke quadriuiu učinilo z Boëthia jednu z největších autorit středověkých škol. A jako se to ve středověku stávalo i jiným autoritám, že se pod jejich jméno schovala díla cizí, namnoze mladší, stalo se to i Boëthiovi. Protože na začátku svého pravého spisku o substancích mluví o tom, že uvažuje o hebdomadách, koloval pod jeho jménem spis De hebdomadibus (Sedmice). Ve skutečnosti vznikl až ve 12. stol. a jeho autorem je doctor universalis Alanus ab Insulis, cisterciák a učitel v Paříži, autor mnoha spisů dalších včetně prosimetrického De planctu nature (Nářek přírody), přeloženého do češtiny už ve 14. stol.

Autoritou Boëthiovou se zaštitily zpravidla i různé spisy quadriiviální, i když některé části od Boëthia nebyly. Tak je tomu i v nejstarším našem rukopise boëthiovském, který je uložen ve Státní knihovně ČSR (dále UK) IX C 6 a pochází z 10./11. stol. Třebaže od Boëthia je tu jen část Aritmetiky a Musika, je celý rukopis označen jako „Boecii mathematica quadrivialis“. Všech čtyř quadriiviálních věd se týká také schéma na fol. 46^v, jehož reprodukce je v příloze.

Jestliže u těchto spisů jejich označení jménem Boëthiovým vzniklo až druhotně, bylo u dalšího na samém počátku jeho vzniku. Jde o spisek De disciplina scolarium (Školská výchova), který je vůbec nejstarším dílem o školním životě, vztahu učitelů a žáků a jejich povinnostech. Byl napsán mezi lety 1230—1240 jako vědomý plagiát. Jeho autor se v předmluvě stylizoval do postavy historického Boëthia. Mluví v ní o tom, že je „zanepřázněn dvojím komentářem k Aristotelovi a k jiným spisům, že je zkrúšen nelidským zacházením gótského krále a že je zeslaben filozofickou útechou a prohlédáním hloubky Trojice.“ Dokonce autor pozměnil i svůj styl a snažil se používat Boëthiova vlastního stylu a jazyka. To se mu však nepodařilo, a tak je tato knížka po jazykové stránce jakési monstrum, v němž se prolínají prvky jazyka 13. stol. s domnělými prvky 6. stol. Tím nesnadnější je zjistit pravého

autora tohoto důležitého dílka. Byl za něho pokládán např. Tomáš ze C(h)antimpré, autor přírodovědného kompendia Liber de natura rerum (Kniha o přírodě) a předchůdce Maeterlinckův paralelou mezi životem v klášteře a úle Bonum universale de apibus (Obecné dobré o včelách), který žil v letech 1201—1263/80 a studoval a působil jednak v Kolíně nad Rýnem, jednak v Paříži. Jindy byl za autora Discipliny pokládán blíže neznámý Conradus, protože jeho jméno prozrazovaly akrostichy v nejstarších tiscích Discipliny; posléze se přišlo na to, že je to jméno vydavatele těchto tisků. Jindy se s autorem Discipliny ztotožňoval Eliáš z Trickinghamu, jehož Annales (Letopisy) končí r. 1268. Každá tato atribuce i všechny další byly vyvráceny. A tak se badatelé posléze spokojili s tím, že označovali jen národnost autorovu. Měl to být buď Francouz nebo Angličan. Avšak poslední editorka Discipliny Olga Weijersová poukazuje na to, že autor mimoděk napsal, že přišel do Francie proto, že mu doma nevyhovovalo klima, a správně z toho vysuzuje, že autor Discipliny nemusel pocházet ze západní Evropy, ale i ze severní nebo střední Evropy či odjinud, zvláště když jméno Boecia z Dácie, autora komentářů k Aristotelovi a filozofickoteologických pojednání, který zemřel před r. 1284, dokazuje oblibu jména Boëthius ve 13. stol. Weijersová soudí, že Disciplinu napsal úmyslně anonymně nejspíše nějaký starý učitel nezjistitelné etnické příslušnosti, a to pro artistickou fakultu pařížské univerzity, či spíše pro její přípravku. Dovedl si práci dobře rozvrhnout a dokázal zachovat plán, který si v úvodu vytknul. Smysl pro humor jej zachránil, že nenapsal suchopárny návod, jak jest se na školách chovati žákům a učitelům, ale že vytvořil pestrou a zajímavou knížku, v níž se střídají praktické rady a moralistní úvahy s příklady, odporovanými z každodenního života a z autorovy zkušenosti. Dílko přišlo prostředím, pro něž bylo psáno, velice vhod a rychle se rozšířilo po evropských školách, nejdříve ve Francii, kde se z něho cituje už ve spise Compendium philosophiae (Příručka filozofie), napsaném r. 1240, a v pojednání De erudicione filiorum nobilium (Výchova šlechtických synů) Vincence z Beauvais r. 1245, a v Anglii, odkud jsou známy nejstarší rukopisy. Avšak ani ostatek latinsky mluvící Evropy nezůstal pozadu a i u nás máme dodnes zachovány rukopisy Discipliny, jež byly napsány ještě ve 13. stol. Weijersová našla v evropských knihovnách zatím 136 rukopisů Discipliny, upozorňuje však na to, že je jich určitě

více. V prvotiscích, tj. mezi rokem 1450—1500, vyšla tato knížka tiskem více než padesátkrát a vycházela dále i v 16. stol., třebaže ji již koncem 15. stol. odhalil Holanďan Alexandr Hegius jako podvrh a rozhodně ji upřel pravému Boëthiovi. Disciplinu zavrholo až rozvinuté humanistické školství, které se vzdalo i všech spisů praveho Boëthia kromě Konsolace.

Není možné sledovat vliv Boëthiova literárního odkazu v celém jeho rozsahu. Konsolace se zachovala ve více středověkých rukopisech než Vergiliova Aeneida. Ve středověku byla nejpřekládanějším antickým dílem a v počtu překladů do národních jazyků ji předčí jen bible. Překládal ji už v 9. stol. do anglosaštiny anglický král Alfréd Veliký a r. 1382 dokončil její anglický překlad Geoffrey Chaucer. Do provensálštiny byla Konsolace přeložena v 10. stol. atd. Jako se žádný žák, jehož vzdělání se nezastavilo na pouhém čtení a psaní, neobešel bez boëthiovského quadrivia, tak každý žák vyšší školy musel prostudovat Konsolaci. Jako „povinnou četbu“ pokročilejších žáků ji připomíná např. už r. 982/3 Walter ze Špýru ve své Vita s. Christophori (Život sv. Kryštofa), jež se sama hlásí ke Konsolaci jako ke stylistickému vzoru střídáním prózy a hexametrů. Stejně tak uvádí Boëthia mezi „auctores maiores“, tj. mezi obtížnějšími autory, určenými žákům už vyspělejšími, v první polovině 12. stol. učitel a všestranný spisovatel Konrád z Hirsau ve své Rozmluvě o autorech (Dialogus super auctores). U něho četli žáci Konsolaci zároveň s Vergiliem, Lucanem, Horatiem, Persiem, Iuvenalem, Ovidiem, Sallustiem a Ciceronem. Konsolace se stala učebnicí latinského stylu a veršové techniky. Podle ní napsal např. v první třetině 12. stol. jeden z nejlepších středolatinských básníků Hildebert z Lavardin, arcibiskup tourský, svou Knihu nářku (Liber de querimonia). I další tourský autor 12. stol., tamní učitel Bernardus Silvestris, napodoboval stylisticky Konsolaci ve své Kosmografii (Cosmographia sive De mundi universitate libri duo). Kromě stylu a veršové techniky zprostředkovala Konsolace době, již nebyla jazykově přístupná řecká literatura, to nejlepší, co řecká filozofie vytvořila. Proto se bez Konsolace neobešel jediný autor, který se zabýval otázkami morálky nebo státní správy. Tak z ní např. hodně čerpal ve 12. stol. Jan ze Salisburie ve svém díle Policraticus sive De nugis curialium et vestigiis philosophorum (Správce obce čili O zábavách dvořanů

a příkladech filozofů), které věnoval Tomáši Becketovi, stejně jako o sto let později vychovatel a knihovník na dvoře francouzského krále Ludvíka IX. Vincenc z Beauvais ve své monumentální encyklopedii Speculum maius (Velké zrcadlo), souhrnu veškerého vědění své doby. Jak o Konsolaci, tak o Boëthiovy aristotelské překlady a komentáře i o jeho vlastní filozofické a teologické práce měli zájem téměř všichni středověcí filozofové a mnozí z nich napsali k Boëthiovým komentářům své vlastní komentáře. Počínaje Lupem z Ferrières na začátku 9. stol. přes Jana Scotta, Viléma z Conches, Pseudo-Tomáše Aquinského až po Roberta Grossetesta, oblíbeného autora Husova, a po jeho soudce Petra z Ailly vznikají století po století nové komentáře Konsolace, takže i počtem komentářů, nejen překladů, se řadí Konsolace k bibli. Anonymních komentářů a komentářů méně slavných či jinak vůbec neznámých autorů je tolik, že nejsou ještě ani všechny sepsány, natož prostudovány.

Latinskými školami prošel každý středověký autor, i psal-li pak v národním jazyku. Proto stopy Boëthiova vlivu jsou i v národních literaturách. Uvedme namátkou alespoň dva velké autory. Dante oslavil Boëthia ve své Božské komedii v 10. zpěvu Ráje, když uvedl Boëthia jako devátý květ věnce, jímž jeho paní ovinují slavní mužové:

*„V blaženém zření uvnitř prozpěvuje
ta duše, která světa klamně rysy
tomu, kdo dobře slyší, vyjevuje.“*
(Překlad O. F. Bablera.)

V Canterburských povídkách Geoffreya Chaucera říká o sobě kněz jeptišek (v překladu Františka Vrby):

*„Já nerozeznám od zrna však plevu
tak jako svatý doktor Augustinus
či Boëthius nebo Bradwarinus.“*

Čechové poznali Boëthia téměř zároveň s latinou a latinskou literaturou. Pomineme-li již zmíněný rukopis boëthiovského quadrivia UK IX C 6 z 10/11. stol., protože nevíme, kdy se do Čech dostal, přináší nejstarší doklady znalosti Boëthia v Čechách Kosmova Česká kronika (Chronica Boemorum). Není ovšem nejmenší pochyby o tom, že Kosmas nepoznal Boëthia doma, ale za svých studií v Lutychu. Tam byl také v druhé polovině 11. století Boëthius povinnou četbou. Stopy jeho formálního vlivu nacházíme i u tam-

ního Kosmova spolužáka Algera z Lutychu, který podobně jako Kosmas střídal podle vzoru Konsolace prózu a hexametry ve své Vita Notkeri (Život Notkerův). Kosmas se začal do Boëthia tak, že jej po Sallustiovi cituje nejčastěji ze všech římských prozaiků. Přejal od něho např. obraz otáčejícího se kola Štěstěny, dodnes užívanou sentenci, že domácí nepřítel je zhoubnější než mor, i přirovnání Soběslava, zachráněného z vězení a prchajícího z vlasti do Polska, k ptáku, který, je-li puštěn z klece, prchne do lesa. Celkem užil Kosmas Konsolace ve své Kronice na sedmi místech, aniž ji, ostatně ve shodě s příkazy středolatiné stylistiky, citoval názvem spisu nebo jménem autora. Poslední citát z Konsolace uvedl Kosmas pouhé dvě kapitoly před koncem Kroniky, v jejímž dokončení mu zabránila smrt. Ta ho stihla 21. října 1125. Protože citáty z Konsolace jsou v České kronice natolik přesné, že lze těžko předpokládat, že by je takto bez porušení uchoval Kosmas v paměti déle než padesát let, jež uplynuly od doby jeho studia v Lutychu, musel při psaní své knihy nahlížet do rukopisu Konsolace. Víme tedy s jistotou, že v první čtvrtině 12. stol. byl v Praze k dispozici minimálně jeden rukopis Boëthiovy Konsolace. Nejspíše jej přinesl s sebou z Lutychu sám Kosmas.

Už v době Kosmova dětství, po polovině 11. století, existovala u pražské svatovítské katedrály škola. Kosmas na ní získal ještě jen triviální vzdělání. V průběhu 12. stol. se však na ní začalo vyučovat i quadriviu; tehdy se k nám patrně dostala jako základní pomůcka pro tuto výuku už zmíněná „Boecii mathematica quadrivialis“ v rukopise UK IX C 6.

Podobně jako Kosmas přinesl s sebou z ciziny Boëthiovy spisy Jindřich z Isernie, když přišel koncem r. 1270 za krále Přemysla Otakara II. do Čech a založil školu na Vyšehradě. V jeho díle se setkáváme s Boëthiem dvakrát. Jednou v diktáminu, tj. v rétorickém cvičení, v němž je Boëthius citován pod jménem Manlius Severinus jako autorita ke tvrzení, že nevzdělaní lidé nemohou znát více než jakési základy, a po druhé v teologické básni, kterou Jindřich složil pro olomouckého biskupa Bruna; v ní je Boëthius označen jako Severinus.

Z této doby, z konce 13. stol., máme už zachován nejstarší materiální doklad užívání Boëthia u nás. Je to pergamenový zlomek, na němž je zapsána část 3. a 4. knihy Konsolace. Pravděpodobně je to zbytek exempláře, podle něhož se učilo ve svatovítské

škole koncem 13. a na začátku 14. stol. Když byl tento pergamenový rukopis s Konsolací užíváním opotřebován a byl k dispozici jiný, novější rukopis, byl starý rukopis z výuky vyřazen a zlomek z něho bylo v druhé polovině 14. stol. užito při vazbě rukopisu Cap. B 4/2 (zkratkou Cap. se značí rukopisy pražské kapitulní knihovny, které jsou dnes chovány v Archivu Pražského hradu). Tím se nám tento zlomek zachoval. Ostatní rukopisy Konsolace, právě proto, že se jich užívalo ve škole, kde se rychle ničily, jsou pro nás ztraceny. Sotva však můžeme předpokládat, že ve 12. a ve 13. stol. byl nějaký rukopis Boëthiova díla u nás přímo napsán. Např. rukopis UK VIII H 17 z 12/13. stol., přinášející 5. knihu Konsolace s komentářem, je pravděpodobně importem z Francie asi během 14. století, rukopis UK III E 15 z 13/14. stol., v němž jsou zapsány Boëthiovy teologické spisy a Pseudo-Boëthiovy Liber de fide catholica a Disciplina, patří sice k nejstarším rukopisům, jež měla Karlova univerzita velice záhy ve své knihovně, jeho původ je však neznámý. Importy převládají i v boëthiovských rukopisech, napsaných ve 14. stol.; teprve po založení Karlovy univerzity pozvolna získávají převahu zápisy domácí.

Karlova univerzita nejvíce přispěla k rozšíření Boëthiových děl u nás. Boëthiovy spisy byly na ní, stejně jako na jiných středověkých univerzitách, součástí studijního plánu artistické fakulty. Statuta z r. 1366 nařizovala, že posluchač má zaplatit svému učiteli za studium Boëthiovy Konsolace, které musí trvat čtyři měsíce, 4 groše a za studium Pseudo-Boëthiovy Discipliny, které musí být skončeno za měsíc, 1 groš. Ve statutech z r. 1389 bylo povoleno, že Liber dictionum Boetii (omylem místo Divisionum) a Topica Boetii se smějí číst i v neděli. Konsolace a Divisiones jsou zapsány už v nejstarším katalogu knihovny Karlovy koleje z r. 1370. Přišly do ní z pozůstalosti vyšehradského děkana Viléma z Lestkova štědrostí Karla IV., který Vilémovu knihovnu o 114 svazcích zakoupil za 100 hřiven pro svou kolej, založenou r. 1366.

I Vilémovy knihy, které však dnes většinou nejde mezi univerzitními rukopisy Státní knihovny ČSR identifikovat, byly většinou importy. Přinášeli je zpravidla ze zahraničních studií, převážně z Paříže, studenti. Tak se k nám např. dostal rukopis UK IV F 14, napsaný koncem 13. stol. ve Francii, v němž je zapsána Konsolace se třemi různými komentáři a Disciplina rovněž s komentářem. Tento rukopis věnoval německý měšťan jindřicho-

hradecký Mikuláš, řečený Sartor (tj. Krejčí), panu Janovi z Jindřichova Hradce, proboštu pražskému. Ve 14. stol. stál tento rukopis 16 šilinků. Snad za tuto cenu jej koupil mistr Závíš, jehož majetnická poznámka z pozdního 14. stol. je na vnitřní straně vazby. A tak je tento boëthiovský rukopis jedinečnou památkou na autora staročeské písně Jižt' mě všě radost ostává a na prvního českého hudebníka, jehož známe jménem. I kdyby snad nebyl majitel tohoto rukopisu totožný s autorem slavné Závíšovy písně, je jistě totožný se Závíšem, studentem pražské artistické fakulty, který se na ní stal bakalářem r. 1379 a mistrem r. 1381. R. 1387 byl examinátorem českého národa při bakalářských zkouškách a posléze r. 1408 byl kanovníkem.

Musel-li Boëthia studovat každý student artistické fakulty, nemohly stačit importy. Jako ostatní studijní pomůcky si opisovali i Boëthiovy spisy studenti sami. Nejčastěji Konsolaci a Disciplinu. Někteří z nich svůj opis podepsali, takže známe jejich jména, jen málokdy však o nich víme něco více. Tak např. si r. 1383 zapsal jak Konsolaci, tak Disciplinu Matyáš z Jaroměře do rukopisu UK I G 40 a dokonce si na rub přední pergamenové desky nakreslil Boëthia s Filozofií (jeho kresbu reprodukuje v příloze). Jeho jméno však nenalzáme v matrice graduovaných, a tak se zdá, že na Karlově univerzitě sice studoval, že z ní však odešel dříve, než dosáhl nejnižšího gradu. Je také možné, že Matyáš z Jaroměře ani nepsal rukopis pro sebe, ale na výdělek. Z poznámky na přídeštní rukopisu Cap. L 85 z r. 1402 se dovídáme, že se tehdy platilo za komentář ke Konsolaci, připojený k dobrému a správnému textu, 10 grošů nebo o něco méně. Většinou si však opisovali studenti Boëthia pro svou vlastní potřebu, jako učebnici pro sebe samé, občas však i jako metodický návod pro sebe jako nastávající učitele. Jako nastávající učitel si opsal Disciplinu do rukopisu UK I D 12 Václav z Chrudimi, a to v době, kdy se připravoval k misterským zkouškám na Karlově univerzitě. Dopsal ji čtyři dny po té, co dosáhl 12. dubna 1462 hodnosti artistického mistra. Na oslavu tohoto úspěchu Václava z Chrudimi vystrojil tehdy syn Jiříka Poděbradského Viktorín, vévoda münsterberský, všem mistrům artistické fakulty hostinu. To byla tak výjimečná událost, že ji Václav z Chrudimi zaznamenal do explicitu svého zápisu Discipliny a že ji připomínají i oficiální dějiny univerzity, zvané Monumenta Universitatis Pragensis.

Konsolace — a Disciplina tím spíše — nacházely však upatnění i mimo univerzitu. Tak dokončil na Krumlově 2. srpna 1417 zápis Konsolace s komentářem krumlovský zámecký kaplan Mikuláš ze Sedlčan v dnešním rukopise KNM (tj. Knihovny Národního muzea) XVIII E 4. Tento Mikuláš ze Sedlčan byl učitelem Jošta II. z Rožmberka a patrně pro jeho výuku Konsolaci s komentářem připravoval. Čím více se zvyšovala úroveň obecného vzdělání, tím více bylo zapotřebí boëthiovských rukopisů i na nižších, městských školách. Proto si v létě r. 1478, když byl učitelem v Soběslavi, zapsal Disciplinu do rukopisu UK XI C 1 Oldřich Kříž z Telče, rovněž odchovanec pražské univerzity, bez jehož usilovné celoživotní opisovačské práce bychom byli chudší o řadu staročeských děl, o mnohé z latinských písní českých žáků darebáků i o základní spisek o českém pravopise, Orthographia Bohemica, přičítaný Husovi. Také tři boëthiovské rukopisy z 15. stol. z olomoucké kapitulní knihovny, které jsou dnes uloženy ve státním archívu v Olomouci, C. O. 490 s komentovanou Konsolací, C. O. 363 s komentovanou Disciplinou a C. O. 354 s Divisiones, byly patrně používány v nejvyšší třídě olomoucké městské školy u sv. Mořice.

Třebaže ani teologické knihy Boëthiovy nebyly u nás neznámé — např. majitelem jejich zápisu v rukopise Cap. C 50 z přelomu 14. a 15. stol. byl profesor pražské teologické fakulty mistr Prokop z Kladrub, který po Husově upálení přešel na lipskou univerzitu a byl tam i kazatelem, pak se však vrátil do Prahy a byl r. 1442 kapitulním děkanem a r. 1444 arcibiskupským administrátorem —, bylo Konsolace zapotřebí nejvíce. Kolem r. 1460 měla podle zachovaného katalogu kolejí královny Hedviky neboli litevská ve své knihovně 9 rukopisů Konsolace, avšak jen jednou byly v ní zastoupeny Boëthiovy Topiky, De cathgoriis a komentář k Peri hermeneiás a pseudo-boëthiovská Disciplina a De hebdomadibus. Dodnes máme ve dvou největších pražských rukopisných sbírkách, univerzitní a kapitulní, zachovánu Konsolaci ve dvanácti rukopisech. Další její zápisy jsou v knihovně Národního muzea, ve Strahovské knihovně, jež je dnes součástí Památníku národního písemnictví (z ní reprodukuje v příloze kresbu z fol. 225^v rukopisu D. E. II. 32 (1059) z pokročilého 15. stol., na níž Filozofie osvobozuje trpícího Boëthia), i v knihovnách původně mimopražských (z rukopisu roudnického, chovaného dnes ve Státní knihovně ČSR

pod sign. Roudnice VI.Fc.30 a pocházejícího z první poloviny 15. stol., přinášíme v příloze reprodukci miniatury písmene C ze začátku Konsolace na fol. 4^v). Sbírka středověkých rukopisů, v níž by Konsolace vůbec chyběla, je výjimkou. Boëthiovy Divisiones a Pseudo-Boëthiova Disciplina jsou ve fondech obou největších pražských rukopisných sbírek zastoupeny dohromady sedmkrát, Boëthiova Topica jednou. Stejně tak se jen v jediném rukopise zachovaly až do naší doby Boëthiovy komentáře k logickým spisům Aristotelovým. Třikrát je v těchto dvou knihovnách zastoupen Pseudo-Boëthiův spis De hebdomadibus a celkem sedm rukopisů přináší Boëthiovy a Pseudo-Boëthiovy práce teologické.

Středověký klerik, ať pouhý žák nebo hotový univerzitní mistr, si podle své představy osvojil studované dílo jen tenkrát, když si k němu napsal (nebo zároveň s textem z předlohy opsál) komentář. Proto je většina boëthiovských rukopisů v našich knihovnách opatřena po stranách a někdy i mezi řádky vysvětlujícími poznámkami i souvislým výkladem. Nesmíme si je však představovat snad jako dnešní vysvětlivky, připojované někdy na konec knížky. Tuto funkci měly středověké komentáře také, byly však zároveň i něčím daleko významnějším. Studované dílo se v nich rozebíralo po stránce obsahové i formální, připomínaly se paralely z jiných spisů nebo zase názory, které probírané větě odporovaly, vykládaly se jazykové i metrické zvláštnosti. Z našeho dnešního hlediska je v těchto komentářích mnoho balastu, avšak právě v nich se vyvíjela středověká filozofie a pedagogika, nemluvě už o teologii. Komentáře měly ve středověku stejný význam, jaký mají dnes vědecké spisy. Zároveň však plnily i funkci dnešních metodických návodů pro učitele a poznámkových sešitů žáků. Jejich úroveň je samozřejmě velice různá. Snad žádný z našich komentářů není prací zcela originální, většinou jsou to více méně přepracované opisy komentářů cizích. Předlohou pro naše páraře byly především komentáře, užívané na pařížské a oxfordské univerzitě, protože jen podle spisů z těchto dvou univerzit se smělo v Praze přednášet. Protože však studium komentářů je teprve v počátcích, nejsme s to poznat, jak pražští klerikové cizí komentáře přepracovávali a kolik a jakých napsali komentářů původních. Jen o komentáři ke Konsolaci v rukopise UK IV F 14, dopsaném 22. listopadu 1294, víme bezpečně, že přináší „Glosse super Boetium“ francouzského filozofa Viléma z Conches, stou-

pence extrémního realismu a korpuskulární teorie, který žil asi v letech 1080—1154. Na základě tohoto Vilémova komentáře napsal pak r. 1417 svůj vlastní komentář do rukopisu KNM XVIII E 4 Mikuláš ze Sedlčan. Někdy se dokonce rozšířil český komentář do ciziny. Dosvědčuje to např. mnichovský rukopis Discipliny s komentářem C1m.18404 svým explicitem: „Explicit opus bonum valde super Boetium de scolarium disciplina editum a reverendo magistro Sanderio et reportatum in Varpach ab uno Bohemo anno domini 1376 in die Sancte Gertrudis in ieiunio. Commentum hoc presens respicit Conradum tamquam ipsius verum possessorem“ (Končí se dílo velmi pěkně o Boëthiově Školské výchově, složené váženým mistrem Sanderem a přednesené ve Warmbachu jedním Čechem léta Páně 1376 na den sv. Gertrudy v postě. Pravým vlastníkem tohoto komentáře je Konrád.).

Boëthia však nepoznávali naši předkové jen přímým studiem jeho děl a komentářů k nim, ale i z děl jiných autorů, kteří Boëthiovy výroky začlenili do svého vlastního díla. Příkladem takového spisu jsou Parvi flores, nazývané také Auctoritates Aristotelis. Je to florilegium citátů z Aristotela a Pseudo-Aristotela, Seneky, Boëthia a Pseudo-Boëthia, Apuleia a Porfyria, které vzniklo na počátku 14. stol. Jeho sestavení se dnes přičítá Marsiliovu z Padovy, autoru proslulé knihy Defensor pacis (Obránce míru), v níž po prvé ve středověku byl vysloven požadavek svrchovanosti lidu ve státě i v církvi. Parvi flores se velice rychle rozšířily po celé latinsky mluvící Evropě. V knihovnách bylo už shledáno 161 rukopisů s jejich zápisem, z toho je 17 rukopisů pražských a jeden olomoucký.

Výroky z Pseudo-Boëthiovy Discipliny přešly z Parvi flores do II. redakce Burleyových Vite philosophorum antiquorum (Životy starověkých filozofů), ve kterou byl asi v poslední čtvrtině 14. stol. přepracován stejnojmenný spis anglického filozofa a Aristotelova komentátora, vychovatele Černého prince Waltera Burleye. Ten byl napsán asi ve třicátých letech 14. stol. a rychle se rozšířil po evropských univerzitách. Dodnes bývá nadneseně označován jako první dějiny antické filozofie, ač je spíše sbírkou výroků jednotlivých filozofů a historek o nich. Druhá redakce omezila počet uváděných filozofů téměř na polovinu, dílo stylisticky přepracovala a připojila tři články nové: o Peisistratovi, o Alexandrovi Velikém a právě o Boëthiovi. Tuto druhou redakci máme u nás dosud zjiště-

nu ve 32 rukopisech a víme jistě, že se do ostatní střední Evropy šířila z Čech. Třebaže zatím nelze úplně vyloučit možnost, že by tato II. redakce mohla vzniknout např. v Paříži a do Čech být jen přinesena a odtud šířena, je to málo pravděpodobné. Západní a jižní Evropa ji totiž vůbec nezná, její výskyt je omezen hranicemi středověké římské říše. Kromě toho je v ní základní spis Burleyův přepracován stejným způsobem, jakým byly v druhé polovině 14. stol. přepracovány prokazatelně v Čechách podobné cizí spisy, např. *Gesta Romanorum* (Příběhy římské) a *Dolopathos*. Nadto lze v Čechách v druhé polovině 14. stol. prokázat existenci textů, o něž se druhá redakce *Životů* opírá. Proto předpokládáme její český původ, i když nemáme naději, že bychom někdy zjistili jejího autora.

Článek o Boëthiovi v druhé redakci *Životů* starých filozofů je typickou kompilací. Rozpadá se na pět částí, navzájem špatně souvisejících, takže už tím se prozrazuje jako dílo nepůvodní, opírající se o několik pramenů. V první části článku autor kompilace Boëthia povšechně charakterizuje a říká, že byl poslán do vyhnanství do Pavie proto, že statečně bránil spravedlnost a stát. Druhá část článku přináší sentence z Pseudo-Boëthiovy *Discipliny*, a to v pořadí a ve znění, jaké mají tyto sentence ve florilegiu *Parvi flores*. V třetí části článku jsou sentence z *Konsolace*, jejich východiskem však nejsou *Parvi flores*; snad je autor vybral z *Konsolace* samostatně. Ve čtvrté části článku se jeho kompilátor vrací k Boëthiovu životu. Příčinu Boëthiova vyhnanství vidí v jeho odporu k Theodorichově tyranidě a v jeho pokusech navázat písemný styk a spojenectví s Řeky. Konečně v páté části článku se vysvětluje Boëthiovo plné jméno a je uváděno ve vztah k Boëthiovým vlastnostem. Tak se tu „Boecius“ odvozuje od řeckého „boetes“ s významem „pomocník mnohých“, příjmení Severinus se nepokládá za jméno rodinné, ale uvádí se ve vztah s Boëthiovou soudcovskou přísností („severus“), Anicius se prý Boëthius nazývá proto, že jeho rod, Anicii, nebyl nikdy poražen atd. Zdrojem těchto informací v prvním, čtvrtém a pátém oddíle článku byly komentáře ke *Konsolaci* a k *Disciplině*. Tak předlohou pro čtvrtou část byl komentář ke *Konsolaci* v rukopise UK VIII H 17 (Cim K 130) z 12/13. stol., který se dostal do Čech nejspíše zásluhou Viléma z Lestkova a byl asi součástí knižního daru Karla IV. Karlově koleji.

Oblibu druhé redakce Burleyových *Životů* s článkem o Boëthiovi v Čechách neukazuje jen počet dodnes dochovaných latinských rukopisů této redakce, ale i to, že byla během 14. a 15. stol. třikrát přeložena do češtiny, dvakrát v úplnosti a jednou jako výbor. Žádný z těchto staročeských překladů nebyl vydán tiskem, proto jsou prakticky neznámé. Nejstarší z nich, úplný, byl vypracován ještě ve 14. stol.; zachoval se v jediném rukopise, dnešním UK XIX B 9, napsaném asi v polovině 15. stol. Na začátku 15. stol. byl z druhé redakce *Životů* přeložen výbor, který se zachoval ve čtyřech rukopisech, jež se však navzájem poněkud liší ve výběru článků; článek o Boëthiovi však mají všechny. Jsou to rukopisy KNM III F 3 z r. 1480, Cap. A 135/2 z r. 1447, Cap. I 33 z r. 1470 a Křivoklát I d 36 z 15. stol. Konečně po husitských válkách vznikl ještě třetí překlad druhé redakce *Životů*, opět úplný, který se zachoval v rukopise UK XVII E 14 z r. 1475.

Ze všech těchto zdrojů, tj. z vlastních spisů Boëthiových a z komentářů k nim, ze spisů Pseudo-Boëthiových a z jejich komentářů, z florilegií typu *Parvi flores*, z druhé redakce Burleyových *Životů* starých filozofů a z mnoha dalších středověkých děl, jež použily Boëthia jako pramene, čerpali své znalosti o Boëthiovi, o jeho životě a učením naši autoři v době, kdy u nás středověká vzdělanost vrcholila, tj. na přelomu 14. a 15. století. Samozřejmě nejbliže k němu měli čeští autoři latinských spisů, kteří prošli univerzitou. Protože Boëthiovy logické a teologické spisy citoval ve svých *Sententiae in IV libros distinctae* (Čtyři knihy sentencí) pařížský biskup Petr Lombardský, jehož výklad musel prostudovat a přepracovat každý student teologické fakulty, odvolává se na Boëthia i většina zachovaných pražských výkladů Lombardových *Sentencí* včetně Husova. Hus citoval Boëthia v tomto svém největším univerzitním výkladě desetkrát.

Boëthius dodával argumentační aparát i v proslulém pražském boji o universálie v prvním desetiletí 15. stol. V lednu 1409 na kvodlibetu Knínově, který byl manifestací českých mistrů proti arcibiskupovi a německým mistrům, stavějícím se proti učením Viklefova, dokazoval mistr Jeroným Pražský, že věčné vzorové formy nespočívají na jednotlivinách, ale předcházejí je, a jako oporu tohoto svého realistického přesvědčení citoval „krále filozofů“ Platóna, Seneku, Augustina, Boëthia a Písmo. Z Boëthia mu byl hlavní oporou 1. verš z 9. básně 3. knihy *O qui perpetua mundum*

ratione gubernas (Ty, jenž veškeren svět svými věčným rozumem řídíš), který citoval kdysi už Kosmas a v němž mnoho věků spatřovalo důkaz Boëthiova křesťanství. Protirealistická strana, za kterou replikoval neznámý nominalistický mistr, mylně ztotožněný s mistrem Blažejem Vlkovým, popřela tento Jeronýmův argument správným poukazem na to, že Boëthius tento verš nechápal křesťansky, a že tedy nelze o něho opírat Viklefovo učení o ideách. Jeroným se však nevzdal a ve své replice tento verš opakoval a přidal k němu ještě dalších sedm veršů z téže básně a dovozoval, odvolávaje se stále na Boëthia, že idea, vložená do věcí, je svrchovaným vzorem.

O dva roky později zaznělo Boëthiovo jméno na kvodlibetu znovu, a to při kvodlibetu, který řídil sám Hus. Tenkrát nebyl Boëthius jenom citován, ale přímo vystoupil v osobě mistra Petra z Nahošic. Kvodlibetář Hus totiž představoval jednotlivé pražské mistry slavnému shromáždění jako antické filozofy, opíraje se při tom o II. redakci Burleyových Životů starých filozofů. Mistra z Nahošic, jemuž r. 1401 dělal patrona při bakalářské promoci, který však r. 1411 byl už jako mistr artistický a kanovník týnský zapsán na právnické fakultě, představil Hus takto (v českém překladě): „Nepamatovat na dobrodiní, jež jsme přijali, je nespravedlivé. Proto je třeba do našeho kruhu přivést dobrodince univerzitních studií Boëthia, výtečného filozofa, který přeložil knihy Aristotelovy a sám napsal užitečné knihy. Tento Boëthius, pocházející z římské senátorské rodiny, byl muž podivuhodně důsledný. Miloval, ochraňoval a bránil spravedlnost a odvážně se stavěl na odpor těm, kdo utlačovali chudé. Napsal knihu O dvou přirozenostech (tím míněna Kniha proti Eutychovi a Nestorioví) a vytvořil definici osoby. Nechť tedy teď předstoupí před nás nový Boëthius, vážený mistr Petr z Nahošic, a odpoví a výmluvně pojedná o tom, zda každé rozumné stvoření je osobou.“ Hus znal z přímého studia snad všechny Boëthiovy a Pseudo-Boëthiovy knihy. V Husových spisech, pokud byly vydány — a to není ani polovina jeho literárního odkazu — je Boëthius výslovně citován pětaticetkrát: patnáct citátů je z Konsolace, a to jak z prózy, tak z básní, dva citáty jsou z De Trinitate, sedm je jich z Boëthiových filozofických komentářů a deset jich je z Pseudo-Boëthiovy Disciplíny. Kromě těchto výslovných citátů je v Husových spisech roztroušena ještě řada Boëthiových a Pseudo-Boëthiových výroků, které se mu v dané

chvůli vynořily jako reminiscence na studium nebo na četbu, aniž si uvědomil, že je to výrok Boëthiův. Hus se však neopíral o Boëthia jen ve své činnosti vědecké. I v kázáních, určených lidu, a dokonce i v české Postille se na něho odvolával. „Protož pravie mudrci a zvláště S. Boecius, že lidé pro hlúpost člověčské sú ztratili přirozenie,“ praví v Postille v citátě ze 4. knihy, 3. prózy Konsolace, který patřil k jeho nejoblíbenějším.

Hus nebyl jediným českým učencem, který Boëthia rád citoval. Odvolával se na něho už Husův předchůdce Matěj z Janova ve svých Regule Veteris et Novi testamenti (Pravidla Starého a Nového zákona) i Husovi současníci Pavel z Prahy, Prokop z Plzně a Prokop z Kladrub, kteří jej citovali ve svých kvestiích stejně jako někdejší Husův přítel a pak jeho úhlavní nepřítel Ondřej z Brodu.

Jméno Boëthiovo zaznělo z kazatelny i po Husově smrti, při univerzitní mši 1. září 1415. Tehdy kanonista německého původu, Mikuláš z Drážďan, který se v Praze podílel na formování husitství, kázal na téma Querite primum regnum Dei (Nejprve hledejte království boží). V traktátě, který na základě tohoto kázání napsal, se Boëthiem zaštlil sedmkrát.

Ani v literatuře česky psané nebyl Boëthius cizincem. Pomíne-li české překlady druhé redakce Burleyových Životů starých filozofů, dozvěděli se čeští čtenáři o něm ledacos i z Knížek o čtyřech základních ctnostech a z Knížek o čtyřech ctnostech stěžejních, jež jsou dvojím překladem Breviloquia Jana z Galles. Tkadleček nazývá Boëthia „mudřec Boecius“ nebo „Boec“ a parafrázuje úvahy z Konsolace o lidském štěstí a o dobru.

Byly tedy českému prostředí před výbuchem husitských bouří Boëthiovy spisy dobře známy. Ještě více však působil jeho osobní příklad, jeho statečnost tváří v tvář nespravedlivému odsouzení a očekávání smrti. Proto se na něho odvolal mistr Jeroným Pražský před kostnickým koncilem 26. května 1416, těsně předtím, než byl odsouzen na hranici. Jak akta koncilu, tak florentský humanista Poggio Bracciolini, který byl Jeronýmovu procesu přítomen (v dopise příteli Leonardovi Aretinovi jej velebil jako druhého Římana), shodně mluví o tom, že se Jeroným cítil druhem Boëthiovým. Ocitujme si obojí svědectví ve staročeském překladě. V aktech koncilu čteme: „I konal jest řeč počatú Jeronym, vypravuje mnohé znamenité muže na smrt dané, vypovídané a vězením trápené nevinně. A jest-li žeby on, Jeronym, jakožto stvořeníe též potupen

a odsúzen byl, že by nebyl první ani poslední zde na světě. Však že doufání má v boha, stvořitele svého, že po tomto životě přijde ten čas, když Jeronym i oni budou povoláni k sídu a tu museti budú bohu i jemu odpoviedati a vydati počet, jestli žeby co proti němu nespravedlivě učinili. Dále jest řekl, že Socrates, Maro, Boecius, Seneca, Platho i mnozí jiní znamenití a slavní muži nespravedlivě jsú z mordováni.“ Poggio reprodukoval Jeronymova slova přesněji: „A potom pravieše: ‚Viemť, muži preučení, žeť jest mnoho bylo mužuv znamenitých, ješto darmo a bezprávně jsú trpěli, falešnými svědky osočeni, nepravými saudy odsúzení.‘ A počav od Sokratesa, bezprávně jej býti vypravil odsúzeného, jenž ani chtěl, ač pak i mohl, ujíti toho dvého, žaláře a smrti, ješto se lidem najtěžšie vidí. Potom Platovo vězenie, Anaxagorovo a Zenovo mučenie a mnohých také mimo to pohanuv nepravá potupenie, Rutyliovo vyhnanie, Boeciovo a také jiných, o nichžto Boecius praví, nevinně usmrćenie pripomína.“

Boëthius se u nás četl i po skončení husitských válek. Z té doby pochází také většina boëthiovských rukopisů, jež jsou dodnes v knihovnách zachovány. Celé 15. stol. se jako předcházející věky učilo na Konsolaci latinskému jazyku, stylu a veršovnickému umění. Pěkně je to vidět na rukopise Cap. M 125 z r. 1442. Komentář ke Konsolaci má v něm více než 350 stran. Důkladná pozornost se věnuje metrickému rozboru veršů a tu a tam jsou pokusy o český překlad, byť zatím jen ojedinělých slov (v příloze reprodukuje z tohoto rukopisu fol. 50^r s českými glosami a fol. 184^r s metrickým rozбором).

Čím více se však dostával do Čech humanismus a pronikal i do našeho školství, tím více ztrácel Boëthius své postavení ve výuce a v školském systému. Humanisté nehledali už vzor v metrech Boëthiových, ale Horatiových, místo novoplatonika Boëthia četli raději autentického Platóna a ani k porozumění Aristotelovi už Boëthia nepotřebovali. Zvolili-li si jako vzor latinského stylu Cicérona, nemohl jim Boëthius nepřipadat jako špatný stylist, který nedokázal zachovávat klasickou uměřenost a nedbal pravidel klasické latinské gramatiky, jak byla v té době vyabstrahována ze spisů Ciceronových. Pro svůj umělý jazyk a neklasický styl se stala pro ně nepoužitelná i Disciplina, jejíž věcný obsah přešel zatím do mnoha knih modernějších. A tak, jakkoli v Disciplině je možno spatřovat prvního předchůdce pedagogických prací Komenského,

Komenský Pseudo-Boëthia ani Boëthia pravého neužíval. Boëthius byl v povědomí humanistů příliš spjat se scholastikou, a proto se stal nepřijatelný pro všechny, kdo scholastiku odvrhovali.

V barokní době docházelo k syntéze křesťanství, antiky a humanismu. Historická podmíněnost a vázanost jednotlivých děl se stále více ztrácela. A tak se z Boëthia stal opět jeden z moudrých autorů, který, podobně jako Seneca, mluvil znovu k člověku 17. stol. a podílel se spolu s ostatními antickými a křesťanskými autory na formování barokního vzdělance. V té době dochází k prvnímu literárnímu překladu částí Konsolace do češtiny.

Titul tohoto překladu je barokně abundantní: „Ad Maiorem Dei Gloriam. Potěšení zarmoucených, s kterými všichni v zármutku, v neštěstí, v bídách, v chudobě, v nemocích, v soužení postavení lidé, potěšiti se a vyraziti mohou. K potěšení urozený a statečný paní Eleonory Polexyny (!) Lidmily Smilkovský, rozený z Blauwensteinu, z knížky Anicia Manlia Severina Boëthia De consolatione philosophica sebraný a na česko vyložený léta 1678.“ Závěr spisku nese denní datum 2. prosince a podpis v iniciálkách G J Cz S J, což je nejspíše označení překladatele Georgius Ignatius Czapek Societatis Iesu. To byl rodák vysokomýtský, horlivý misionář čáslavského kraje, o němž se zachovala zpráva, že velice usiloval o blaho svých bližních a nikdy nikomu nebyl na obtíž. Zemřel v Kutné Hoře, když tam ošetřoval nemocné morem, r. 1680 ve věku pouhých 33 let. S paní Polyxenou se znal patrně od dětství a asi se s ní znovu sešel v Polné v době jejího prvního vdovství. Její manžel Fridrich Vavřinec Smilkovský zemřel 8. srpna 1676 a zanechal třicetiletou vdovu s dvěma dospělými dcerami ze svého prvního manželství, s dvěma jejími vlastními malými dcerkami (třetí již dříve zemřela jako dvouletá), se synáčkem pohrobkem a se zadluženým statkem krucemburským. Útěchy tedy paní Polyxena potřebovala. P. Čapek pro ni udělal výbor z Konsolace, nestačil jej však už vydat tiskem. Šťastnou náhodou se zachoval rukopis jeho práce, který získala tehdejší pražská Univerzitní knihovna teprve r. 1940 ze Zinkovy knižní aukce. Byl uložen pod sign. MS XVII G 53 a už r. 1944 jej vydala Marie L. Černá v nakladatelství Vyšehrad jako posilu pro ty, kdo umdlévají pod tíží války a perzekuce: „Snad znovu může antická filosofie, sepsaná křesťanským římským státníkem a tlumočená barokním českým jesuitou, potěšiti zarmoucené, posílití nešťastné a zaujmouti ty,

kdo se zamýšlejí nad vrtkavostí lidských osudů.“ P. Čapek neměl v úmyslu přeložit celou Konsolaci. Vybral z ní a přeložil jen ty myšlenky, v nichž nalézal nejvíce útěchy, a rozdělil je do tří krátkých prozaických oddílů. Jako čtvrtý oddíl připojil 17 duchovních písní, z nichž první opatřil i notací, jež se však Konsolací inspirovaly jen formálně, ne myšlenkově. Nazval tento oddíl „Vzdychání truchlivé, nemocí, zármutkem, neštěstím navštívené duše, k Pánu Bohu Všemohoucímu, těšiteli svému se utíkající, všem zarmouceným nemocí, neštěstím navštíveným k potěšení.“ Dohromady má tato svérázná česká adaptace Konsolace 28 stran osmerkového formátu. Z „Předmluvy k laskavému čtenáři“ je zřejmé, že spisek byl paní Polyxeně jen věnován, měl však být tiskem vydán pro všechny. Je z ní pěkně vidět, jak se v barokní době změnil obraz historického Boëthia: „Aby z tyto (!) knížky ti, jenž ji čísti budou, připověděné potěšení dosáhli, potřeba jest věděti, kdo jest byl Boëthius, který knížku De Consolatione Philosophica v latinským jazyku sepsal. Julius Martianus o něm takto píše: Anitius Severinus Boëthius z slavného rodu Torquatského v Římě zrozený, v literním umění vycvičený, římským konšelem (to jest byl ouřad rovný nějakému království) učiněn byl; a to po třikráte; nejenom pak on sám, ale i syny své dva, co žádnému se před ním nepřihodilo, konšele římský jednoho času viděl, Patritium totižto a Hypatium. Falešně potom obžalován u Theodorika Krále, z Říma vyhnaný do Ticina se odebrati musil, kdežto v žaláři tuto knížku De Consolatione Philosophica sepsal a v devátým roku svého vězení z rozkazu Theodorika v žaláři tejně, pro víry křesťanský obhájený zamordován jest; a v kostele svatého Augustina pochován. Když on tehdy v žaláři postavený velkým zármutkem obklíčený byl, připomínajíce sobě prvnější své štěstí a přítomný neštěstí, těšil se jest vůlí božskou, a uznal v tom světě nestálost štěstí a marnost, kterou v tyto (!) knížce obšírně vypsál. Smyslil pak sobě, jakoby v žaláři jedna vzácná osoba, jíž jméno Philosophia, navštívila a jeho zarmouceného, a na svou bídu a neštěstí nařikajícího, těšila. Pročež on jakoby nějaký rozmlouvání mezi sebou a Philosophií sepsal, v kterým rozmlouvání B. vyznamenávati bude osobu Boëthia a P. Philosophii. Musí se pak pozorně toto rozmlouvání čísti, a každý téměř slovo dobře rozvážiti, z čehož mysl neštěstím zarmoucená se vyrazí a jistotně ve všech zármutcích a bídách potěšení najde.“

V době klasicismu a osvícenství se četla z Boëthiova díla už jen Konsolace. Tu však znali dobře, a tak František Martin Pelcl postřehl citáty z ní u Kosmy a upozornil na ně r. 1771 v prvním ročníku Prager gelehrte Nachrichten. Konsolace patřila do kánonu antických autorů, čtených na školách. Jan Kollár si jako student bansko-bystrického gymnázia, tj. v letech 1810—1812, vyměnil za ni své německé knihy včetně Kotzebueových. František Palacký přednesl před velikonocemi r. 1817 před svými spolužáky na přešpurském lyceu latinskou řeč o oprávněnosti naděje v nesmrtelnost duše, v níž jedním dechem mluvil o Sókratovi, Boëthiovi, Husovi a Jeronýmovi. Řekl v ní (v překladu Karla Hrdiny): „Ale stejně, jako skutků tohoto světa užívá nevinně a příjemně, tak i tento muž, snášeje stejnou měrou neštěstí, odolávaje statečnou myslí ranám osudu a podstupuje klidně smrt, osvědčí se mistrem a nejvznešenějším vzorem, jsa přesvědčen, . . . , že nevinný člověk nezakusí žádné strasti, aby ho spravedlivý a nejmilostivější soudce za ně přehojně neodměnil. Touto nadějí jsa posílen, vypil Sokrates klidně číši smrti; touto útěchou jsa vzpružen, Boethius šel tiše na smrt, touto věrou jsa povznesen Hus a důstojný jeho druh, s veselou tváříví vstoupili na hranici.“

R. 1833 došlo k dalšímu pokusu o překlad části Konsolace. Profesor obecného dějepisu a řeckého písemnictví na brněnském filozofickém ústavu Dominik Kinský uveřejnil v sedmém ročníku Časopisu Českého musea časoměrný překlad sedmé básně z první knihy Konsolace. Kinský překládal i Catulla a Horatia, a to nejprve přízvučně, pak časoměrně. K překladu z Konsolace jej zřejmě nepřivedla myšlenková závažnost této básně, ale snaha ukázat, že čeština se hodí i pro překlad adónských veršů, v nichž je tato báseň v originálu i v Kinského překladu napsána.

Po Kinském Boëthius v Čechách umkl. Gymnaziální reformy v polovině minulého století jej vyřadily ze školní četby, takže se i pro většinu vzdělanců stal pouhým jménem. Zájem o antiku se od té doby soustředil především na Řecko klasické doby před nastoupením Alexandra Velikého a na Řím na sklonku republiky a na začátku císařství. Boëthius přestal být pokládán za antického autora a byl přiřazen k patristice. Proto také první úplný překlad Konsolace do češtiny, Felixe Hanouška O útěše filosofie knih patero, vyšel v Praze r. 1929 jako 8. svazek nové řady Vzdělávací knihovny katolické. Hanoušek překládal pro čtenáře, který se v antice nevyznal.

Proto v poznámkách průběžně naspodu každé stránky vysvětloval podrobně vše, co by mohlo čtenáře zajímat. Z ohledu na čtenáře, který se nevyznal v metricce, uvedl před každou básní schéma, jímž je složena, aniž metrum samé pojmenoval. Na překladech básní s ním spolupracoval M. Kovář. Pro lepší porozumění a snazší orientaci čtenáře shrnul Hanoušek na začátku každé prózy a básně v několika slovech její obsah.

Tento první úplný český překlad Konsolace zapadl tak důkladně, že se Josef Hruša domníval, když začínal za druhé světové války Konsolaci překládat, že to ještě nikdo před ním neudělal. O Hanouškově překladu nevěděl dokonce ani tak znamenitý překladatel z antických jazyků a jejich pečlivý bibliograf a svědomitý recenzent, jakým byl prof. Ferdinand Stiebitz. Hruša překládal především pozdní antické autory, a tak bylo jen přirozené, že ho posléze přilákala i Konsolace. Jeho Filosofie Utěšitelka vyšla v Praze r. 1942 jako č. 283—298 ediční řady nakladatele Bohuslava Hendricha, zvané Bibliotéka Henriada. Tímto překladem se Boethius znovu zařadil mezi antické autory.

České myšlení se však neomezilo na pouhou recepci proslulého Boethiova díla, ale v našem století našlo v něm i podnět k vlastní filozofické tvorbě, ať se to projevilo pouze vnějšně, toliko v názvu, nebo inspirací opravdu hlubokou, založenou na vědomí podstatné vnitřní spřízněnosti. Toto jednoznačně platí o Utěše z filosofie Emanuela Rádl, který se obrátil k Boethiovi v temných dobách druhé světové války, r. 1941. Za války nemohla Utěcha z filosofie vyjít — Rádl, známého svým otevřeně protifašistickým postojem a kritikou rasismu, zachránila před koncentračním táborem jen smrtelná nemoc. Proto vyšla až r. 1946 péčí Josefa Navrátila, jemuž Rádl r. 1942 svěřil její rukopis.

Bylo by však mylné klást mezi Boethiovu Utěchu Filosofie a Rádlovu Utěchu z filosofie rovnítko. Mají sice společné východisko v základní světónáborové koncepci i v životní situaci, v níž tvořili — oba píší na konci života, bezprostředně ohroženi smrtí, spojuje je i to, že oba byli svým bytostným zaměřením i povoláním filozofy a že se snažili do svého posledního díla shrnout veškeré filozofické poznání, které si za roky studia osvojili, a sloučit je se svým světovým názorem; právě proto se však náplň obou spisů podstatně liší. Zatím co Boethius shrnoval a zároveň uzavíral antickou filozofii, Rádl se vyrovnával i s filozofií následujících vě-

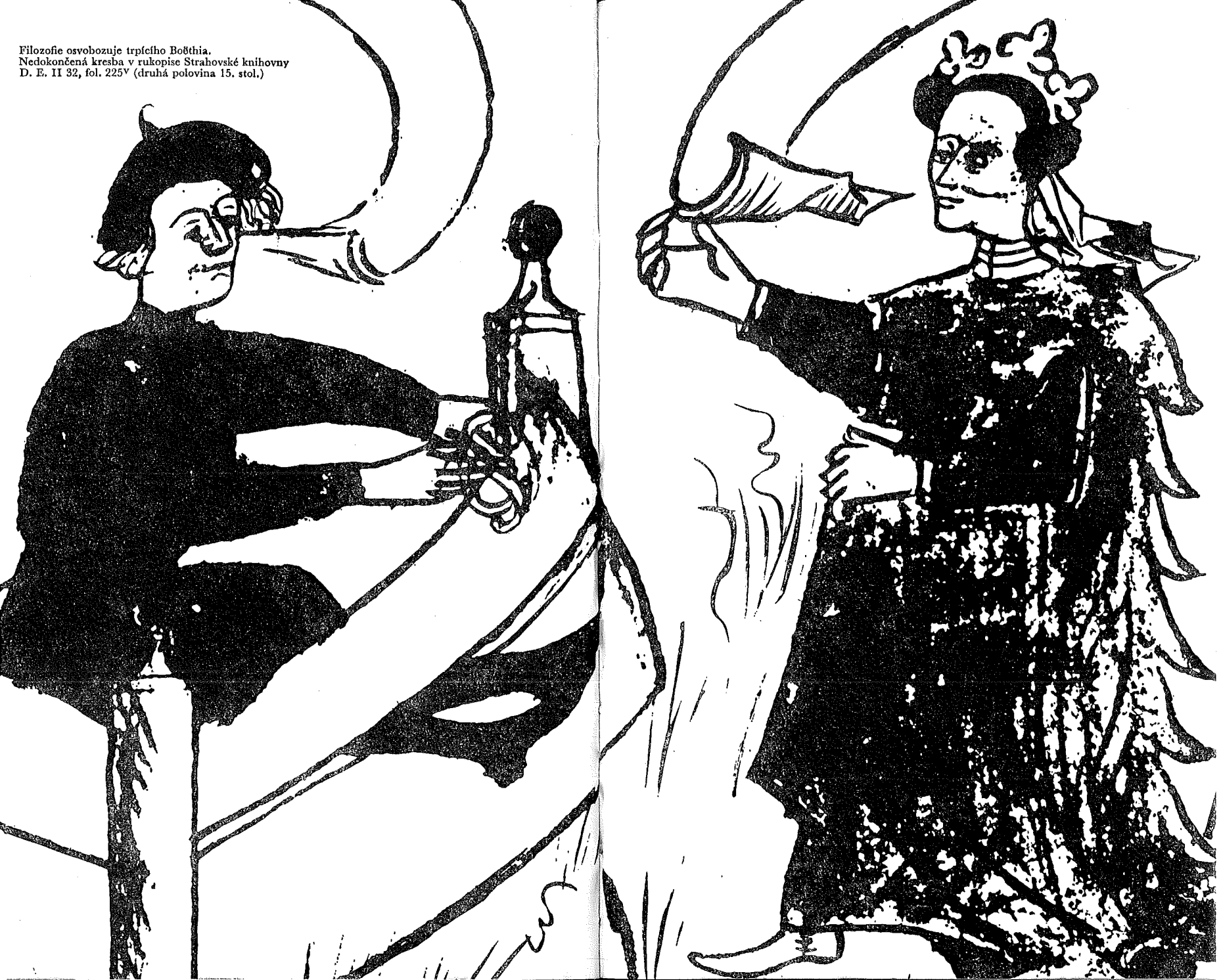
ků, tedy středověkou a novověkou, a navíc vedle problémů metafyzických a etických zahrnul do svého záběru i filozofii přírodní, jíž se po většinu svého života především věnoval.

Na rozdíl od E. Rádl inspirovala Boethiova Konsolace současného filozofa Zbyňka Fišera výhradně svým názvem. Pojmenoval podle ní svou práci Utěcha z ontologie — substanční a nesubstanční model v ontologii; vyšla r. 1967. Tento titul představuje zatím poslední boethiovský ohlas u nás.

Překlad Boethiovy Konsolace, který v této knížce pod názvem Filozofie utěšitelkou předkládá českému čtenáři Václav Bahník, osvědčený překladatel řeckých a latinských autorů od Platóna po Apuleia, je tedy třetím úplným českým překladem. Každý překlad je samozřejmě i interpretací, proto, i když všichni překladatelé pracují odpovědně a přesně, se jejich překlady liší. Lišily by se i tenkrát, kdyby všichni žili v téže době. Tím více se liší, je-li každý z nich příslušníkem jiné generace. Každá generace hledá v překládaném autorovi odpovědi na otázky, které ji aktuálně znepokojují, a každá jej vnímá podle svých osobních zkušeností. To je také příčinou, proč překlady tak rychle zastarávají. Zatím co originální dílo — v tomto případě Boethiova Konsolace — promlouvá k těm, kdo jí chtějí naslouchat, v nezměněném znění už půldruhého tisíciletí, vyšlo za tu dobu bezpočtu překladů do národních jazyků. V češtině se s nimi začalo pozdě, o 1100 let později než jinde. Jen proto je Bahníkův překlad teprve třetí v pořadí. Bahník překládá Boethia jako antického autora. Jeho snahou je nechat promluvit „posledního Římana“ k Čechům sklonku dvacátého století. Zatím co ostatní Boethiova díla jsou — přes mimořádný význam, který měla ve vývoji evropské vzdělanosti — mrtvá již několik století, zajišťuje Konsolace svému autoru čestnou vzpomínku dosud a zdá se — uvážíme-li množství překladů Konsolace, jež stále vycházejí v nejrůznějších jazycích —, že mu ji bude zajišťovat tak dlouho, dokud úplně nevymře znalost latiny a pokud se v jednotlivých národních kulturách najdou překladatelé, kteří ji budou s to svým současníkům přetlumočit.

Disciplína nebyla do češtiny přeložena dosud nikdy, byť by měla mít pro národ Komenského zvláštní přitažlivost. Zde je Bahníkův překlad prací průkopnickou, a to i v tom smyslu, že zkušený překladatel antických autorů se tu po prvé měří s dílem středověkým.

Filozofie osvobozuje trpícího Božthia.
Nedokončená kresba v rukopise Strahovské knihovny
D. E. II 32, fol. 225v (druhá polovina 15. stol.)

Kniha první

[1] báseň

Kdysi v zápalu mládí jsem skládal veselé písně
v pláči teď musím, ach běda, nasadit žalostný tón.
Múzy, jež samy jsou cár, mi diktují, co bych měl napsat,
slzami pravého bolu žalozpěv brázdí mou tvář.
Ještě že aspoň Múzy se nedaly odstrašit žádnou
hrůzou a cestou mou spějí jako mé průvodkyně.
Kdysi z nich čerpalo slávu mé šťastné zelené mládí,
osudům smutného starce dávají útěchu dnes.
Neštěstí totiž přivedlo dřív, než čekal jsem, stáří,
bolest si vymohla příchod věku, jenž přísluší jí.
Předčasné šediny roznesly snůh už po celé hlavě,
ochablá kůže se chvěje na těle vystleném.
Šťastná je smrt, jež do sladkých let se nevloučí lidem,
ale jež přijde k smutným, volána každický den.
Ach, jak hluchý je její sluch, když nešťastní prost,
ve své krutosti nechce ukončit zoufalý pláč!
Tenkrát, když nicotné dary mi nevěrná štěstěna přála,
smutná hodina téměř hlavu mi potopila.
Nyní, když chmurami zas svůj obličej zastřela klamný,
neblahý život se vleče v nemilých odkladech dál.
Proč jste mě tolikrát zvali, mí přátelé, v životě šťastným?
Postoj toho, kdo padl, rozhodně nejistý byl.

[1] próza

Když jsem mlčky uvažoval o těchto slovech a zapisoval tuto slzovou lamentaci, spatřil jsem, jak se nad mou hlavou objevila žena velmi důstojné tváře s planoucímá očima, pronikavějšíma, než je u lidí běžné. Její pleť měla svěží barvu a vyzářovala z ní neopotře-

Filozofie podává Boëthiovi Konzolaci.
Kresba nejspíše Matyáše z Jaroměře
na vnitřní straně desky rukopisu UK I G 40 z r. 1383

bovaná životní síla, třebaže musila být už hodně v letech, takže rozhodně nemohla být považována za člověka našeho věku. Velikost její postavy nebylo možno určit jednoznačně, neboť hned nepřesahovala běžné lidské rozměry, hned zas se zdálo, že se temnem dotýká nebe, a když zvedla hlavu ještě výše, pronikla dokonce do samotného nebe a lidé se po ní marně ohlíželi. Její roucho bylo zhotoveno jemným uměním z nejtenčích vláken nezničitelné látky; jak jsem se od ní později dověděl, utkala si je sama vlastníma rukama. Stářím a zanedbáním bylo však zašlé, jako bývají obrazy vystavené působení kouře. Na dolním okraji bylo na něm možno číst vetkané řecké písmeno Pi, na horním Théta a mezi oběma písmeny bylo vidět vyznačené stupně, jako by to byl nějaký žebřík, po němž by se dalo vystoupit od dolního písmene k hornímu. Ruce nějakých násilníků však tento oděv potrhaly a každý si odnesl z urvaných cárů, co mohl. V pravé ruce držela žena knihy, v levé žezlo.

Když spatřila básnické Múzy stojící u mého lůžka a napovídající slova mým nářkům, trochu ji to popudilo, zamračila se, v očích jí zablesklo a řekla: „Kdo dovolil přístup k tomuto nemocnému těm poběhlicím z divadla, které nejenže nemohou žádnými léky zmírnit jeho bolesti, ale ještě jim sladkými jedy dodávají potravu? Vždyť právě ony neplodným trním vášní ničí setbu rozumu slibující bohatou úrodu a navykají mysli lidí na nemoc, místo aby ji od ní osvobozovaly. Kdyby aspoň vaše lichotky přilákaly jako obvykle někoho z nezasevčených, považovala bych to za méně nesnesitelné, vždyť v něm by nebyla nijak poškozena má námaha. Ale tohoto muže, odchovaného studiem elejského a akademického učení? Raději odejděte, Sirény sladké až k záhubě, a zanechte ho mým Múzám, aby ho léčily a uzdravily.“

Takto pokárán onen sbor zesmutněl a sklonil tvář k zemi, pak s ruměncem prozrazujícím, že se stydí, smutně překročil práh. Avšak můj zrak utopený v slzách byl zamlžen, takže jsem nemohl rozeznat, kdo je ta žena s tak velkou velitelskou autoritou, a já jsem užasl, sklopil jsem oči k zemi a bez hlesu jsem čekal, co teď učiní. Přistoupila blíže, usedla na okraj mého lůžka, dívala se na mou tvář, již obtížil smutek a žal obrátil k zemi, a těmito verši si naříkala na zmatek mé mysli.

[2] báseň

„Běda, v jak propastnou hlubinu skleslá
mysl mu umdlévá, ztrácí své světlo,
snaží se o přechod do vnějších temnot
vždy, když se zvětšena vábením země
nesmírně rozroste škodlivá touha.
A to jsi kdysi byl navyklý volně
vzdušnými cestami po širém nebi
chodit a dívat se na rudé slunce,
pozorně sledovat chladný svit luny,
v číslech jsi úspěšně zachytil všechny
návraty planet, jež po nebi bloudí,
každá z nich točí se odlišnou dráhou.
Stejně jsi zkoumával, z jakých to příčin
svištějí vichřice bičují moře,
který dech otáčí stabilním světem
nebo proč slunce, jež klesnout má do vln
západních, povstává z červánků ranutích,
co mírní líbezně hodiny jara,
aby zem zdobily růžové květy,
komu díky za to, že úrodný podzim,
když se rok naplní, přetéká hrozny
plnými šťávy, a také jsi odkryl
rozličné přírodní příčiny skryté;
teď ležíš s vyhaslým světlem své mysli
s těžkými řetězy — záleží štje,
tvář tvá je skloněna velikou tíhou,
nucen jsi dívat se na hloupou zemi.“

[2] próza

Pak řekla: „Ale teď je spíš na místě lék než nářek.“ Pak se na mě upřeně podívala očima dokořán otevřenýma a dodala: „To jsi ty, co byl kdysi odkojen mým mlékem a vyživen mou stravou a dosáhl díky tomu síly mužného ducha? Vyzbrojila jsem tě přece takovými zbraněmi, které by tě chránily nepřemožitelnou pevností, kdybys je nebyl sám dřív odhodil! Poznáváš mě? Proč mlčíš? Oněměl jsi studem, nebo úžasem? Bylo by mi milejší, kdyby to byl stud, ale jak vidím, ohromil tě úžas.“

Když viděla, že nejen jsem zticha, ale že jsem dočista němý, jako bych ani jazyk neměl, dotkla se zlehka rukou mé hrudi a řekla: „Není to nic nebezpečného; trpí letargií, nemocí běžnou u pomýlených myslí. Trochu pozapomněl sám na sebe. Snadno se zas rozpomene, jakmile mě pozná. Aby se mu to podařilo, musím mu trochu protřít zrak zakalený mlhou smrtelných věcí.“

Po těchto slovech osušila záhybem šatu mé oči plovoucí v slzách.

[3] báseň

*Tím byla zahrnána noc, tma odešla ode mne ihned,
dřívější bystrost mým očím se vrátila.
Jako když západní vítr svým nápořím zahalí hvězdy,
nebe se zatáhne deštivým oblakem,
slunce se skryje a noc se shůry vylévá na zem,
protože nevyjde jediné souhvězdí,
když však severní vítr noc zbičuje, vypuštěn z thrácké
sluje, a zavřený den nám tím otevře,
vysvitne Foibos, náhle se rozzáří zábleskem světla,
užaslé oči nám oslní paprsky.*

[3] próza

Stejně se rozptýlily mlhy mého smutku, nadechl jsem se nebeského vzduchu a vrátila se mi schopnost poznat tvář té, která mi přinášela lék. A tak když jsem na ni obrátil zrak a upřel pohled, uviděl jsem svou chůvu, Filozofii, v jejímž domě jsem pobýval od mládí. Řekl jsem jí: „Jaktože jsi ty, učitelka všech ctností, opustila svůj příbytek ve výši a přišla do této samoty mého vyhnanství? Snad nejsi obžalována spolu se mnou a také pronásledována falešným obviňováním?“

„Jak bych tě mohla opustit, můj odchovanče, nesdílet s tebou tvou námahu a nenést s tebou břímě, jež bylo na tebe naloženo z nenávisťi k mému jménu? Filozofie přece nesmí nechat nevinného putovat bez doprovodu. Měla bych se snad bát nařčení vzneseného proti mně? Měla bych se ho hrozit, jako by se mi dělo něco nového? Ty si myslíš, že je to poprvé, co lidé špatných mravů přivádějí moudrost do nebezpečí? Nepodstupovala jsem snad často už za starých časů, ještě před tím, než žil náš Platón, velký zápas

s opovázlivostí hlupáků? A nevítězil za Platónova života jeho učitel Sókratés s mým přispěním nad nespravedlivou smrtí? A když potom dav epikúrovců a stoiků a ostatní usilovali o to, aby si přisvojili jeho dědictví, a ačkoli jsem protestovala a vzpírala se, tahali se o mě jako o část kořisti, rozervali na mně oděv, který jsem si vlastněma rukama utkala, každý si z něho utrhl nějaký cár a odešel přesvědčen, že jsem se celá stala jeho majetkem. Protože na nich bylo vidět nějaké pozůstatky něho oblečení, nevědomost je považovala za mé přátele a omyl nezasevěného davu zavedl některé z nich do zkázy.

Jestliže nevíš nic ani o Anaxagorově útěku, ani o Sókratově jedu, ani o mučení Zénónově, protože se to stalo v cizině, mohl bys aspoň znát lidi, jako byl Canius, Seneca nebo Soranus, jejichž památka není ani příliš stará, ani málo slavná. Ty nestrhlo do zkázy nic jiného, než že byli vychováni v mém duchu a zdálo se proto zcela jiní, než odpovídalo sklonům ničemných lidí. Proto se vůbec nemusíš divit, jestliže nás, jichž hlavním cílem je nelíbit se nejhorším, vichřice dující kolem nás ženou sem a tam tímto mořem života.

Třebaže je takových lidí úplná armáda, nezaslouží si nic jiného než pohrdání, protože jim nestojí v čele žádný velitel, ale jen je všude žene nazdařbůh vpřed šílený omyl. Jestliže se snad přece jen někdy proti nám sešikují a napadnou nás s větší silou, naše velitelka stáhne své sbory do pevnosti, kdežto oni se starají jen o to, jak by rozkradli neužitečná zavazadla. My se však ze své výše jen smějeme tomu, jak se zniocňují věci tak malé ceny, a jsme bezpečni před vším tím zuřivým zmatkem, protože jsme opevněni takovým náspem, k němuž si útočící hloupost nemůže troufat ani přiblížit se.

[4] báseň

*Kdo si klidně a vyrovaně žije,
kdo si podrobil neúprosný osud,
přímou upírá na štěstěnu pohled,
schopen vydržet, ať je zlá, či dobrá,
toho neděsí vzteklé hrozby moře,
které převrací proudy vody z hlubin,
ani plameny s dýmem, které pouští
z prasklých průduchů potměšilý Vesuv,*

*ani ohnivá dráha blesku, který
bije s oblibou do vysokých věží.
Proč se ubozí tolik obdivují
krutým tyranům, jejichž vztek je slabý?
Střež se naděje, střež se strachu, potom
lehko odzbrojíš hněv, jenž nemá sílu.
Kdo však rozehvěn léká se či touží,
ježto nestálý je a není pánem sebe,
štit svůj odhodil, opustil své místo,
řetěz otrocký pro sebe si kuje.“*

[4] próza

„Cítíš to?“ zeptala se mě pak. „Pronikají tato slova do tvého srdce? Nebo jsi jako onen osel s lyrou? Proč pláčeš? Proč se rozplýváš v slzách?“

Jen mi to pověz a v srdci to netaj!
Čekáš-li pomoc lékaře, musíš odkrýt svou ránu.“

Tu jsem sebral své duševní síly a řekl jsem: „To není příkrost štěstěny zuřící proti mně dost zřejmá sama o sobě a je třeba ještě jí připomínat? To na tebe vůbec nepůsobí sám vzhled tohoto místa? Je snad tohle knihovna, kterou sis sama vybrala v mém domě jako nejbezpečnější sídlo a v níž jsi často sedávala a rozmlouvala se mnou o poznání věcí lidských i božských? Vypadal jsem snad takto a tvářil jsem se takto tenkrát, když jsem s tebou zkoumal tajemství přírody, když jsi mi rýsovala dráhy hvězd, když jsi formovala mé mravy a celý můj způsob života podle vzoru nebeského řádu? Takovouhle odměnu si od tebe odnáším za svou poslušnost? Ty jsi přece Platónovými ústy potvrdila správnost názoru, že státy budou šťastné, budou-li je řídit filozofové nebo budou-li se lidé je řídit zabývat filozofií. Ty jsi ústy téhož muže upozornila, že se filozofové musí věnovat správě státu už proto, aby nepřenechali kormidlo obcí lidem nečestným a ničemným a neuvedli tím dobré občany do zhouby a zkázy.“

Pod vlivem této autority jsem se tedy snažil uvést ve skutek ve veřejné správě to, co jsem se od tebe v klidu soukromého studia naučil. Ty a bůh, který tě vštípil moudrým lidem do duše, jste svědky, že mě na úřední dráhu nezavedlo nic jiného než snaha společná všem dobrým lidem. Z toho vyplynuly těžké a nesmiřitelné

neshody s nešlechtnými a to, co s sebou nese svoboda svědomí: když jsem bránil právo, nic jsem si nedělal z toho, podráždím-li tím mocné.

Kolikrát jsem se srazil s Konigastem, který útočil na majetek slabých! Kolikrát jsem zabránil Triguillovi, správci královského paláce, často v posledním okamžiku spáchat bezprávi už započaté! Kolikrát jsem tím, že jsem se proti nebezpečí opřel svou autoritou, ochránil nešťastníky, které týrala nikdy nepotrestaná lakota barbarů věčnými pomluvami! Nikdy mě nic nestrhlo od práva k nespravedlivosti. Že je majetek lidí v provinciích ničen jak soukromým rozkrádáním, tak veřejnými daněmi, to jsem nesl stejně bolestně jako ti, které to přímo postihovalo.

Když byl za časů krutého hladomoru již ohlášen tvrdý a neproveditelný výkup obilí, který hrozil ožebračit provincii Kampánii, podstoupil jsem v zájmu obecného blaha zápas s prefektem pretoriánů, přel jsem se s ním před králem jako rozhodčím a dosáhl jsem toho, že se výkup nekonal. Bývalého konsula Paulina, jehož majetek ti psi z královského paláce už ve své naději a chtivosti zhltili, jsem vyrval z jejich zejících chřtánů. Aby bývalého konsula Albina nepostihl trest na základě žaloby už předem rozhodnuté, vystavil jsem se nenávisti donašeče Cypriana. Nezdá se, že jsem navrhl na svou hlavu dost velké nepřátelství?

Avšak měl jsem být u ostatních víc zabezpečen právě proto, že jsem z lásky ke spravedlnosti před dvořany vůbec nehleděl na svou bezpečnost.

Či udání mě srazilo? Mezi udavače patří Basilius, kdysi vyhnaný z králových služeb, jež k udání mého jména dohnaly dluhy. Když trestající králova spravedlnost rozhodla, aby Opilio a Gaudentius pro své nesčetné a rozmanité podvody odešli do vyhnanství a oni nechtěli poslechnout a uchýlili se pod ochranu svatého chrámu, tu když se to král dověděl, rozkázal, aby byli vyhnaní z města s cejchem na čele, jestliže neodejdou z Ravenny do určeného dne. Co by se asi mohlo přidat k takové přísnosti? Přesto bylo přijato jejich udání na mne téhož dne, kdy bylo podáno. Tak co? Zasloužila si moje činnost něco takového? Nebo učinilo z těch dvou jejich předcházející odsouzení věrohodné žalobce? To se štěstěna vůbec nezastyděla, když už ne za obžalování nevinného, tak aspoň za ničemnost žalobců?

Chceš vědět, z jakého zločinu mě obviňují? Prý za to, že jsem

chtěl zachránit senát. Ptáš se, jak? Klade se mi za vinu, že jsem překazil udavači předložit doklady o tom, že se senát provinil urážkou veličenstva.

Co si o tom tedy myslíš ty, má učitelko? Mám obvinění popřít, aby ses za mne nemusela stydět? Jenže já jsem to opravdu chtěl a nikdy nepřestanu chtít. Mám se přiznat? Ale překážet udavači už jsem přestal. Nebo mám nazvat zločinem, že jsem si přál blaho senátorského stavu? Vždyť on svými výnosy týkajícími se mne způsobil, že by toto bylo zločinem! Avšak nerozumnost sama sebe obelhávající nemůže změnit věcné zásluhy. Také se domnívám, že podle Sókratova příkladu nesmím zatajit pravdu nebo připustit lež. Avšak rozhodnutí o tom, jaké to je, ponechávám soudu tvému a mudrců. Aby průběh té věci a pravda o ní nezůstaly potomkům skryté, svěčil jsem to také písátku a tím paměti.

Co bych měl říkat o zfalšovaných dopisech, v nichž prý, jak jsem obviňován, jsem doufal v svobodu Římanů? Jejich podvodnost by se jasně ukázala, kdybych směl užít výpovědi samotných udavačů, což má při každém jednání na soudě největší váhu. Lze vůbec doufat, že ještě zbývá nějaká svoboda? Kéž by tu nějaká naděje byla! Odpověděl bych výrokem Caniovým, který tenkrát, když ho Gaius Caesar, syn Germanikův, označil jako zasvěceného do spiknutí namířeného proti němu, řekl: „Kdybych já o tom byl věděl, ty bys to nebyl věděl.“

V této věci zármutek neotupil mé smysly do té míry, abych si stěžoval, že bezbožníci nastavili zločinné úklady ctnosti, ale velmi se divím, že se jim podařilo uskutečnit, v co doufali. Vždyť chtít horší věci patří asi k našim přirozeným slabostem, avšak v tom, že kterýkoli zločinec je schopen před zraky boha uskutečnit, co si vymyslíl proti ctnosti, v tom je něco zruďného. Proto se ne neprávem ptal jeden z tvých důvěrných přátel: „Jestliže je bůh, odkud je zlo? A odkud je dobro, jestliže bůh není?“

Avšak dejme tomu, že je v pořádku, že ničemové žíznící po krvi všech dobrých lidí a celého senátu chtěli zničit i mě, v němž viděli bojovníka za dobré lidi i za senát. Zasloužil jsem si to však i od senátorů? Věřím, že si pamatuješ (vždyť jsi mě osobně přítomná řídila, když jsem chtěl něco říci nebo udělat), opakuji, ty se pamatuješ, jak jsem ve Veroně bez ohledu na vlastní nebezpečí hájil nevinu senátu jako celku, když si král, dychtící všechny zničit, umínil rozšířit na celý senátorský stav obvinění z urážky veličenstva

vznesené proti Albinovi. Víš, že je pravda, co teď říkám, a že jsem se nikdy nevychloubal, abych si tím získal chválu. Vždyť kdykoli někdo staví na odiv svůj čin a získá odměnou slávu, jaksi tím zmenšuje skryté uspokojení sebou samým, které je údělem čistého svědomí. Vidíš však, jak to dopadlo s mou nevinou. Místo odměny za pravou ctnost je mým údělem trest za vymyšlený zločin. Stalo se někdy, že otevřené přiznání k zločinu vzbudilo u soudců tak jednomyslnou přísnost, že by u žádného z nich nevyvolala shovívavost myšlenka na omylnost lidského úsudku nebo osud nejistý pro všechny smrtelníky? Kdyby se mi kladlo za vinu, že jsem chtěl zapálit chrámy, že jsem chtěl povraždit bezbožným mečem kněze, že jsem chystal smrt všem dobrým lidem, byl bych potrestán výrokem soudu, ovšem za své přítomnosti po předchozím přiznání a usvědčení. Takto jsem za svou příliš přátelskou náklonnost k senátu odsouzen k smrti a vyhlášen za psance na dálku skoro pěti set mil, aniž bych mohl říci jediné slovo na svou obhajobu. Kéž by se nikomu ze senátorů nestalo, aby byl takto usvědčen z podobného zločinu!

Udavači sami viděli důstojnost činu, pro který mě žalovali: aby jej přičernili přimíšením nějakého zločinu, vymysleli si, že jsem z ctižádostivosti poskvínil své svědomí bezbožným jednáním. Ale vždyť přece ty, sídlící v mém nitru, jsi z mé duše vyhnala veškerou touhou po věcech pomíjejících a před tvými očima nesmělo být místo pro žádný bezbožný čin! Ty jsi mi přece den co den našeptávala do uší a do myšlenek známé heslo pythagorovců: „Následuj boha!“

Neslušelo se také, abych já, kterého jsi dovedla k takové dokonalosti, že jsi mě učinila podobným bohu, hledal ochranu u duchů tak nepatrné ceny. Kromě toho mě brání proti jakémukoli podezření z takového zločinu bezúhonné prostory mého domu, kroužek nejčestnějších přátel i sám tchán, poctivý a úctyhodný stejně jako ty. Jaká zločinná hanebnost však vyšla najevo! Vždyť oni hledají právě v tobě důkaz pro tak velké obvinění a právě to, že jsem byl odkojen tvými naukami a že jsem byl vychován tvými mravními zásadami, bude budít zdání, že jsem měl účast na onom zločinu. A tak nestačí, že mi vůbec neprospěla tvá vážnost — z nenávisti ke mně rvou dokonce cáry z tebe!

Mé neštěstí pak korunuje skutečnost, že se hodnocení většiny lidí neopírá o podstatu věcí, ale o náhodný výsledek a považuje

za dobře myšlené jen to, co doporučil úspěch. Tím se stává, že dobrá pověst opouští nešťastné ze všeho nejdřív. Ani se mi nechce vzpomínat, co se teď mezi lidmi povídá, kolik protichůdných názorů se ozývá. Chtěl bych říci jen tolik, že nejhorší břímě nepříznivé štěstěny spočívá v tom, že když se nešťastným přisoudí neprávem nějaké provinění, věří se, že co musí snášet, snášejí zaslouženě. I já, oloupen o všechn majetek, zbaven svých důstojenství, připraven o dobré jméno, byl jsem za své dobrodiní postížen největším trestem.

Zdá se mi však, jako bych viděl hanebné dílny zločinců překypovat radostí a veselím, ty největší ničemy hrozit novými úskočnými udáními, jako bych viděl, jak jsou dobří srazeni hrůzou z toho, co mě postihlo, jak jsou ti nejodpornější nemravové povzbuzováni beztrestností k nabytí odvahy a odměnami k provedení zločinu, kdežto nevinní lidé jak jsou zbaveni nejen bezpečnosti, ale i samotné možnosti hájit se. Proto si musím ulevit hlasitým voláním:

[5] báseň

*Tvůrce hvězdné nebeské báně,
který sedíš na věčném trůnu,
v rychlém víru otáčíš nebem,
nutíš souhvězdí poslouchat zákon,
takže hned v úplňku zářící Luna,
sbírajíc bratrovy paprsky všechny,
zaclání světlem svým drobnější hvězdy,
hned zase zbledne a srpek jí ztemní,
v blízkosti Foibově ztrácí své světlo,
a že večerní hvězda, jež začne
začátkem noci svůj mrazivý oběh,
podruhé vymění otěže — je z ní
Jitřenka bledá, když vychází slunce.
Když se ochladí, když začne padat
listí, ubývá denního světla,
když zase nastane horoucí léto,
přidělíš noci hodiny rychlé.
Síla tvá určuje střídání roku,
takže i listí, jež severák urve,
přinese — jemnější — Zefyrus zjara,*

*a to, co Arkturus rozsevat viděl,
Sirius suší, když do výše vzrostlo.
Nic nesmí porušit prastarý zákon,
na místě určeném opustit dílo.
Všechno to ovládáš s určitým cílem,
odmítáš toliko jednání lidí
podle zásluhy řídit jak vládce.
Proč jen vrtkavá štěstěna tolik
provádí změn? Vždyť nevinné stíhá
zhoubný trest, jenž zločinu patří,
zkažené mravy však vysoko sedí
na trůnu, vintci nespravedlivě
pocitivým lidem po štýjích šlapou.
Jasná ctnost se zasuta skrývá
v hlubokých temnotách, zločince vinu
odpyká člověk neprovinilý.
Křivá přísaha neškodí, ani
lest, když zdobí ji prolhaná barva,
když se zlým zachce použít sílu,
s chutí si podrobí přemocné krále,
kterých se nesčetné národy bojí.
Shlédni už na zem ubohou, ať jsi
kdokoli, kdo světu zákony dáváš!
Člověk, ne bezcenná část tvého díla,
na moři štěstěny příkoří snáš.
Vládce náš, utlum zuřivost proudů,
zemi též poskytni pevnost a stálost,
tak jako řídíš nesmírné nebe.*

[5] próza

Když jsem pod tlakem nepřetržitě bolesti ze sebe vypravil, vlastně spíš vyštěkal tato slova, ona s laskavou tváří, ani trochu dojata mými nářky, pravila: „Když jsem tě spatřila smutného a pláčícího, ihned jsem poznala, že jsi stížen neštěstím a vyhnanstvím, nevěděla bych však, v jaké dálce leží ono vyhnanství, kdybys mi to svou řečí neprozradil. Po pravdě řečeno ty jsi nebyl tak daleko od vlasti vyhnan, ale zabloudil jsi, a když už chceš být raději považován za vyhnaného, spíš jsi vyhnal sám sebe. Vždyť by ti nikdo jiný

nic takového nesměl udělat! Kdyby sis totiž vzpomněl, z jaké otčiny pocházíš, uvědomil by sis, že není řízena vládou mnohých, jako kdysi athénský stát, ale že

*jen jeden je pánem,
jeden je králem,*

a ten že má radost z velkého počtu občanů, ne z jejich vypovídání; a nechat se řídit jeho uzdou a poslouchat jeho spravedlnost, v tom je nejvyšší svoboda. Neznáš snad prastarý zákon svého státu ustanovující, že nesmí být poslán do vyhnanství, kdo si ho jednou vbral za svůj trvalý domov? Kdo je chráněn jeho náspy a opevněním, nemusí přece mít strach, že by si vysloužil vyhnanství. Avšak každý, kdo přestane mít zájem na pobytu v něm, v té chvíli na to přestane mít nárok. Proto na mě vzhled tohoto místa nepůsobí tak, jako vzhled tvé tváře a spíš než po stěnách knihovny vyzdobených slonovinou a křišťálem se ohlížím po sídle tvého ducha, kde jsem kdysi uložila ne knihy, ale to, co dodává knihám cenu, myšlenky z mých knih.

O svých zásluhách o obecné blaho jsi sice řekl pravdu, ale bylo toho málo vzhledem k tomu, jak bohatá byla tvá činnost. O čestnosti nebo vylhanosti toho, co ti bylo vytčeno, jsi řekl jen to, co je všeobecně známé. Správně jsi soudil, že zločinů a podvodů udatců je třeba dotknout se jen mimochodem, protože je lépe a obsírněji probírá hlas lidu, kterému nic neujde. Rázně ses také vypořádal s jednáním nespravedlivého senátu. Také jsi s lítostí mluvil o tom, jak i mě osočili, a plakal jsi nad škodou způsobenou ztrátou dobré pověsti. Nakonec v tobě vzplála bolest proti štěstěně a postěžoval sis, že nejsou dávány odměny úměrné zásluhám. Úplně na závěr své rozhněvané básně jsi dal přání, aby mír vládnoucí na nebi vládl i na zemi. Protože však zmatek afektů, který na tebe dolehl, je příliš velký a bolest, hněv a zármutek tě strhují na různé strany, v tvém nynějším duševním stavu by na tebe silnější léky ještě nepůsobily. Proto budu nějaký čas používat léky mírnější, aby ty části, které pod vlivem duševních hnutí ztvrdly v nádor, změkly pod jemnějším dotykem a byly pak schopny podřídit se působení prudšího prostředku.

[6] báseň

*Když Rak obtížen paprsky
slunečnými se rozpálí,
tu kdo semena v hojnosti
svěží brázdám, ach, nadarmo,
necht' si nasbírá žaludy,
zklamán v důvěře v Cereru.
Nikdy nehledej fialky
v háji podzimem zbarveném,
když vše ztuhlo, jak po kraji
krutý severák zasvištěl.
Když chuť na hrozny dostaneš,
rukou dychtivou nesnaž se
jarní výhonky utrhnout:
vždyť přec teprve na podzim
Bakchus dary své přináší.
Bůh dal obdobím ročním ráz,
určil, co se má v kterém dtí,
nikdy nenechá pomíchat
střídy, které sám stanovil.
Tak, co překotně opustí
pevně určený světa řád,
nikdy neskončí radostně.*

[6] próza

Tak tedy především: dovolíš mi, abych se několika drobnými otázkami dotkla stavu tvé mysli a pokusila se zjistit, jaký způsob léčení je třeba použít?“

„Jen se ptej podle vlastního uvážení nač chceš, a já ti budu odpovídat,“ řekl jsem jí.

A tu se mě zeptala: „Domníváš se, že je tento svět uváděn v pohyb samovolnými a náhodnými podněty, nebo věříš, že se v něm uplatňuje nějaké řízení rozumu?“

„Nijak bych si nedovedl představit, že by tak pravidelné pohyby byly výsledkem náhodné libovůle, nýbrž vím, že bůh tvůrce řídí své dílo, a nikdy nenastane den, který by mě donutil opustit pravdu této myšlenky.“

„Je tomu tak,“ řekla na to, „vždyť i ty jsi o tom před chvílí zpíval a bědoval jsi, že jen lidé jsou mimo božskou péči. Nic tě totiž neodvedlo od přesvědčení, že vše ostatní je řízeno rozumem. Pak se ovšem musím náramně divit, proč jsi nemocný, když máš tak zdravé názory. Pátřejme však hlouběji. Zdá se mi, že tu něco chybí.“

Když nepochybuješ o tom, že svět je řízen bohem, řekni mi tedy, zda pozoruješ, jakými prostředky je řízen?“

„Jen stěží rozpoznávám smysl tvé otázky, natož abych byl schopn odpovědět na to, nač se ptáš.“

„Nemýlila jsem se tedy, že tu něco chybí, kudy se jako průlomem v hradbě vplížil do tvé duše zmatek jako nějaká nemoc? Řekni mi, pamatuješ si, jaký je cíl věcí, kam směřuje úsilí celé přírody?“

„Kdysi jsem o tom slyšel, jenže zármutek otupil mou paměť.“

„To však víš, odkud všechno vzešlo?“

„To znám,“ přisvědčil jsem a odpověděl jsem, že od boha.

„A jak je možné, že znáš počátek věcí a nevíš, jaký je jejich cíl? Avšak taková je povaha duševních zmatků, taková je jejich síla, že sice mohou člověka zvíkat, nemohou však zpřetrhat jeho kořeny a vyrvat ho celého z jeho stanoviště. Chtěla bych však, abys mi odpověděl ještě na tuto otázku: pamatuješ si, že jsi člověk?“

„Jak bych si to nepamatoval?“

„Mohl bys mi tedy vysvětlit, co je člověk?“

„Ptáš se mě snad na to, zda vím, že jsem bytost rozumná a smrtelná? To vím a přiznávám, že jsem takový.“

Na to ona: „A víš, že nejsi nic jiného?“

„Nic jiného nejsem.“

„Teď už znám jinou příčinu tvé nemoci, a to tu největší. Přestal jsi vědět, čím ty sám jsi. A tím jsem také dokonale zjistila povahu tvé choroby i našla cestu k uzdravení. Protože tě mate, žes zapomněl na sebe samého, pocítil jsi bolest nad tím, že jsi vyhnanec a že jsi byl připraven o svůj majetek. Ježto však nevíš, jaký je cíl věcí, považuješ ničemy a zločince za mocné a šťastné. Protože jsi zapomněl, jakými prostředky je řízen svět, domníváš se, že tyto změny tvého osudu jsou náhodné a nejsou nikým řízeny, a to jsou dostatečné důvody nejen k onemocnění, ale i k smrti. Avšak díky původci tvého uzdravení za to, že tě ještě docela nezabavil tvé přirozenosti. Máme nejúčinnější troud k rozdmýchání ohníčku tvého zdraví: tvůj správný názor na řízení světa, tvé přesvědčení, že není

podřízen nerozvážným náhodám, ale božskému rozumu. Ničeho se tedy neboj. Z této nepatrné jiskřičky ti brzy zaplane teplo života. Protože však ještě není čas na silnější léky a povaha myslí, jak je dobře známo, je taková, že kdykoli odhodí správné názory, přijmou mylné a z těch vystoupí mlha duševních zmatků a zastře pravdivý pohled, pokusím se nejprve tuto mlhu oslabit zvolna působícími a nepříliš silnými prostředky, abys po rozptýlení temnot klamných afektů mohl poznat jas pravého světla.

[7] báseň

*Černými mraky
zastřené hvězdy
nemohou vůbec
šťít své světlo.
Když bouřný víchr
převrací moře,
promítá proudy,
voda, jež byla
průzračná dosud
jako dny jasné,
zvtřkným bahnem
naráz se zkalí,
nevidíš nic v ní.
Bystřina, která
bez odpočinku
ze skal se řítí,*

*často se zdrží,
když stojí v cestě
zřícený balvan.
Také ty, chceš-li
jasnými zraky
uvidět pravdu,
pěšinou dát se
bez oklik k cíli,
radosti zažeh,
zažeh i bázeň,
naději braň se,
vyobcuj bolest.
Kde tato vládne,
mysl je smutná,
spoutaná uzdou.“*

Po těchto slovech se na chvíli odmlčela. Když pak svým skromným mlčením zvýšila mou pozornost, začala takto:

„Jestliže jsem správně poznala příčiny tvé nemoci a její ráz, chřadneš láskou k své dřívější štěstěně a touhou po ní. Její proměna, jak si namlouváš, rozvrátila tak velkou část tvé duše. Víím, jak dokáže tento přízrak měnit barvy a jak lichotně a přátelsky se chová k těm, které chce oklamat, až je nečekaně opustí a způsobí jim tím nesnesitelnou bolest. Vzpomeneš-li si na její pravou povahu, zvyky a zásluhy, zjistíš, že jsi v ní neměl nic krásného a že jsi o nic nepřišel. Mám však dojem, že připomenout ti toto všechno mi nedá mnoho práce. Vždyť jsi byl zvyklý i tenkrát, když byla s tebou a chovala se k tobě laskavě, pouštět se do ní mužnými slovy a pronásledoval jsi ji myšlenkami pocházejícími z naší svatyně. Ovšem při každé náhlé změně věcí propuká řekla bych duševní bouře. Tak se stalo, že i ty ses trochu zpronevěřil svému klidu.

Ale je čas, abys spolkl a ochutnal něco lahodného a příjemného, co by proniklo do tvých útrob a připravilo cestu silnějším nápojům. Necht ti tedy pomůže přesvědčování sladké Výmluvnosti, která jen tenkrát postupuje správnou stezkou, když neopouští mé zásady, a Hudba, patřící k mé domácnosti, ať k tomu hraje hned lehčí, hned vážnější doprovod.

Co tě tedy, člověče, vrhlo do smutku a žalu? Spatřil jsi nejspíš něco nového, nezvyklého. Myslíš si, že se štěstěna k tobě změnila, mylíš se však. Takové jsou její zvyky stále, to je její přirozenost. Spíš zachovala ve vztahu k tobě jí vlastní stálost v proměnlivosti. Taková byla, když ti lichotila a chtěla tě nalákat falešným štěstím. Odhalil jsi obojetnou tvář tohoto slepého božstva. Ta, jež se před jinými ještě zahaluje, se tobě dala poznat celá. Jestliže se ti líbí, přizpůsob se jejím mravům a nestěžuj si. Jestliže se hrozíš její věrolomnosti, pohrdej jí a odvrhni ji, když si s tebou nebezpečně hraje.

Vždyť ta, která je nyní příčinou tvého tak velkého zármutku, byla by měla být příčinou tvého klidu. Opustilo tě přece něco, u čeho nikdy nikdo nebude moci mít jistotu, že ho neopustí. Ceníš si snad jako nějakou vzácnost štěstí, které má odejít? Je ti drahá přítomná štěstěna, která ti nedává žádnou záruku, že zůstane, a která ti přinese zármutek, až odejde? Jestliže ji nemůže nikdo zadržet,

jak by chtěl, jestliže svým útekem dělá lidi nešťastné, co jiného činí, než že svou prchavostí předznamenává budoucí pohromy? Nestací přece dívat se jen na to, co je před očima. Moudrost měří výsledky věcí a měnlivost štěstěny v jednom i druhém směru způsobuje, že její hrozby nejsou strašné a její lichotky nejsou přitažlivé. Konečně je třeba, abys vyrovnaně snášel všechno, co se odehrává v dosahu její působnosti, když jednou skloníš svou šíji pod její jho. Jestliže budeš chtít předpisovat té, kterou sis dobrovolně vyvolil za svou vládkyni, kdy má zůstat a kdy má odejít, nebudeš v nepravu a nebudeš netrpělivostí zhoršovat svůj úděl, který nemůžeš změnit? Kdybys svěřil plachty větrům, plul bys ne tam, kam by chtěla tvá vůle, ale kam by tě hnalo jejich vanutí. Kdybys svěřoval polím semeno, musel bys počítat s léty úrodnými a neúrodnými. Dal ses řdit štěstěnou, musíš tedy poslouchat mravy své vládkyně. Pokoušíš se zastavit rozběh točícího se kola? Ty nejhoupější ze všech smrtelníků, vždyť přece zůstane-li stát na místě, přestává být štěstěnou!

[1] báseň

*Když štěstěna vše pyšnou rukou převrací
a zuří jako rozbouřený Euripus,
hned zdrtí krále, z nichž šel strach, ta ukrutná,
a pokrytecky zvedne hlavu padlého.
Ta bédné neslyší a nedbá o nářky,
ba vysmívá se sténání, jež vzbudila.
Tak pohrává si, tak nám předvádí svou moc
a budí velký úžas, když v touž hodinu
se někdo zničený i šťastný ukáže.*

[2] próza

Chtěla bych si však s tebou popovídat o některých věcech, jako by mluvila samotná štěstěna. Dávej tedy pozor, jsou-li její požadavky spravedlivé.

„Proč na mě, člověče, žaluješ svými každodenními nářky? Čím jsem ti ukřivdila? O jaký majetek jsem tě připravila? Suď se se mnou před kterým chceš soudcem o vlastnictví pokladů a důstojství, a dokážeš-li, že něco z těchto věcí je vlastní některému

smrtnému člověku, pak bez námitek připustím, že už bylo tvé, co požaduješ.

Když tě příroda přivedla na svět z matčina lůna, ujala jsem se tě, když jsi postrádal vše a nic jsi neměl, vydržovala jsem tě ze svého, nakloněna ti svou přízní vychovala jsem tě až příliš laskavě (kvůli tomu mě teď nesnášíš) a obklopila jsem tě nadbytkem a nádherou všeho, co mi právem patří. Teď se mi zachtělo odtáhnout od tebe svou ruku. Ty mi máš být vděčný za to, že jsi užíval cizích statků, nemáš právo naříkat si, jako bys přišel o něco, co bylo zcela tvé. Proč tedy vzdycháš? Nedopustila jsem se na tobě žádného násilí. Majetek, počty a ostatní takové věci jsou po právu v mé moci. Jako mé služby poznávají svou paní, se mnou přicházejí, a když odcházím, odcházejí též. A odvážila bych se tvrdit, že kdyby věci, na jejichž ztrátu si stěžuješ, byly tvé, rozhodně bys je nebyl ztratil.

Bude snad mně jediné zakázáno uplatňovat své právo? Nebe smí přivádět jasné dny a pak je zakrýt tmavými nocemi. Rok smí hned ověřit tvář země květy a plody, hned zas ji zohyzdit mraky a lijáky. Moře má právo hned vábit klidnou hladinou, hned budit hrůzu bouřemi a příboji. Jen mne má poutat neukojitelná lidská touha ke stálosti, cizí mým zvykům? Toto je má síla, tuto hru hraji bez ustání: otáčím kolem stále dokola, působí mi radost zaměňovat nejnižší za nejvyšší a nejvyšší za nejnižší. Nastup si, máš-li zájem, ale s podmínkou, že v žádném případě nebudeš považovat za křivdu, budeš-li muset z kola sestoupit, jakmile si to budou žádat pravidla mé hry.

Neznal jsi snad mé zvyky? Nevěděl jsi, že lýdský král Kroisos, ještě před nedávnem nahánějící Kýrovi strach, krátce nato politovánímhodný, odevzdaný plamenům hranice, byl zachráněn deštěm seslaným z nebe? Ušlo ti, že Paulus prolil slzy lítosti nad neštěstím krále Persea, jež zajal? Co jiného oplakávají tak hlučně tragédie, ne-li to, jak štěstěna ranami zasazovanými bez rozdílu vyvrací šťastné říše? Neučil ses snad jako chlapec, že na prahu Iovova paláce stojí dva sudy, jeden se zly, druhý s dobrý? Co když sis nabral až příliš bohatě z dobrého sudu? Co když jsem od tebe zcela neodstoupila? Co když právě tato má nestálost je pro tebe spravedlivým důvodem naděje na zlepšení? Netrap se v duši a nepřej si žít podle vlastního práva, když patříš do říše společné všem.

[2] báseň

*Kdyby Hojnosti roh vysypal takové
množství pokladů štědře,
kolik písečných zrn vynese ode dna
moře vichřicí vzduť,
kolik souhvězdí též za noc hvězdnatých
plane na jasném nebi,
stejně nepřestal by lidský rod bédovat
svými věčnými nářky.
Ať bůh přijímá rád modlitby prosebné,
zlatu přejícně dává,
skvěle vyznamená chtivého velkých poct,
přesto vše se zdá ničím.
Jen co hltavost zlá pozře, co žádala,
znovu otvírá tlamu.
Jakou uzdou se dá udržet v hranicích
touha nezvládnutelná,
když čím víc darů má, tím víc se rozpálí
žízeň po dalších statcích?
Není bohatý, kdo strach má a nařtká,
že je chudý jak žebrák.*

[3] próza

Kdyby tedy s tebou štěstěna takto mluvila na svou obhajobu, nemohl bys na to věru ani hlesnout. Jestliže však máš něco, čím bys svou stížnost podpořil, musíš s tím ven. Dám ti možnost promluvit.“

Tu jsem řekl: „To jsou krásná slova, pomazaná sladkým medem Výmluvnosti a Hudby; těší ovšem jen ve chvíli, kdy je člověk poslouchá. Jenže nešťastní cítí své trápení hlouběji. Proto když slova přestanou znít do uší, zármutek usazený v nitru tlačí duši k zemi.“

Na to řekla ona: „Je to tak. To ještě totiž nejsou léky na tvou nemoc, ale zatím jen jakési obklady na bolest, která se vzpírá léčení. Léky, které by pronikly do hloubky, použiji, až na to bude vhodná doba.

Aby ses však nepovažoval za nešťastného — zapomněl jsi snad, kolikrát a jak jsi byl šťasten?

Pomlčím o tom, jak se tě po otcově smrti ujala péče vynikajících mužů, jak jsi získal přístup do rodin nejřednějších občanů naší obce, žeš jim začal být drahý dřív, než ses stal jejich příbuzným, a takové příbuzenství je nejceennější. Kdo o tobě nemluvil jako o nejšťastnějším člověku ať už pro skvělý lesk rodiny, do níž ses přiženil, nebo pro cudnost tvé manželky, nebo konečně pro výtečnost mužského potomstva? Nechávám stranou (nechce se mi totiž mluvit o věcech obecně známých), že se ti dostalo v mládí vysokých hodností, jaké byly odepřeny tolika starcům — je pro mě potěšením dospět k jedinečnému vyvrcholení tvého štěstí. Má-li jakýkoli úspěch v pozemském snažení vůbec nějaký význam pro blaženost, bude moci sebevětší spousta zla, která se na tebe přihrne, zničit vzpomínku na ono světlo, které ti zazářilo, když jsi viděl, jak vyjíždějí z domu dva tví synové zastávající současně konsulát a jak je doprovází zástup senátorů a lid jáás radostí? Když seděli v radnici na kurulských křeslech a tys přednesl chvalořeč na krále a vysloužil sis slávu svým nadáním a svou výmluvností? Když jsi v cirku seděl mezi dvěma konsuly a uspokojoval nedočkavost davu diváků tlačícího se kolem vás štědrostí při triumfu? Já si myslím, že jsi tenkrát našel pěkná slova pro štěstěnu, když tě laskala, když tě hýčkala jako svého oblíbence. Dostal jsi od ní dar, jaký nikdy nedala žádné soukromé osobě. Chceš se tedy handrkovat se samotnou štěstěnou? Teď se na tebe poprvé podívá křivým pohledem. Srovnáš-li počet a ráz zážitků radostných a smutných, nemůžeš popřít, že jsi stále ještě šťastný. Nepovažuješ-li se za šťastného — vždyť odešlo to, co se kdysi zdálo radostné — není ani důvodu, aby ses pokládal za ubohého — vždyť to, o čem nyní věříš, že je smutné, také přejde. Přišel jsi snad teprve teď na toto jeviště života znenadání a jako host? (Myslíš si, že je v lidských věcech nějaká stálost, když často stačí prchavá hodina skoncovat s člověkem samým? Vždyť i když se lze jen zřídka spolehnout na trvání náhodných věcí, přece je poslední den života jaksi smrtí i trvalého štěstí. Co tedy podle tebe záleží na tom, zda ty opustíš štěstěnu umíraje, nebo ona tebe prchající?)

[3] básně

*Hvězdy zblednou, jakmile Foibos začne
září rozlévat po nebi,
bílé toáře zastíní bleskem světla
z vozu s růžovým čtyřspřežím.
Když se dechem vlahého vánku zjara
zardí zahrada růžemi,
stačí, aby zafoukal mlžný vítr,
hned je ozdoba z keřů pryč.
Často moře třpytí se v božském klidu,
ani vlnka se nezčeří,
často zase severák víří proudy,
bouře kypící probouzí.
Když svět zřídka stálý tvar udržuje,
když se tolikrát promění,
pak věř vratkým osudům člověčenstva,
pak věř dobrům, jež prchají!
Věčný zákon stanoví bez výjimky:
co se zrodilo, netrvá.“*

[4] próza

„Co mi připomínáš,“ řekl jsem na to, „je pravda, žívitelko všech ctností, a nemohu popřít, že můj úspěch probíhal velmi rychle. Jenže právě tím víc mě to trápí, když si na to vzpomínám. Vždyť ze všech projevů nepřízně štěstěny je nejnešťastnějším ze všech neštěstí, že jsi byl kdysi šťasten.“

„Nemáš přece právo přisuzovat věcem vinu za to, že pykáš za svůj mylný názor. Vždyť působí-li na tebe toto prázdné jméno náhodného štěstí, můžeš si spolu se mnou probrat, kolika věcí převelikých máš nadbytek.“ Jestliže ti tedy podle vůle boží stále ještě zůstává nepoškozené a nedotčené to, co jsi měl nejceennějšího, po zhodnocení všeho, co ti štěstěna přinesla, máš právo na to, aby sis stěžoval, že tě postihlo neštěstí, jestliže ti to lepší zůstalo?

Tvůj tchán Symmachus, nejvzácnější ozdoba lidstva, muž stvořený jen z moudrosti a ctností, je přece živ a zdravý, a za to bys bez váhání zaplatil svým životem, nestará se o křivdy, které by jej mohly postihnout, a naříká nad tvými křivdami. Žije tvá manželka, svou povahou skromná, vynikající cudností a studem a podobná svému otci, abych stručně shrnul vše, čím je obdařena. Žije, pravím, a třebaže se jí zprotivil život, jen pro tebe si uchovává jeho dech, ze stesku po tobě chřadne v slzách a bolesti, a to je to jediné, čím, jak i já připouštím, se zmenšuje tvé štěstí.

Co mám říkat o tvých synech, bývalých konsulech, u nichž se už přes jejich mladý věk projevují v plném lesku vlohy zděděné po otci i po dědovi? Protože pak hlavní starostí lidí je uchování života, jsi šťastný, jestliže znáš svá dobra, vždyť ještě teď máš dostatek toho, o čem nikdo nepochybuje, že je dražší než sám život! Osuš proto slzy. Ještě nepocítila štěstěna nenávist ke všem do jednoho, ještě na tebe nedolehla příliš prudká bouře, dokud pevně drží kotvy, které dovolují utěšovat se v přítomnosti a doufat v budoucnost.“

„Přál bych si, aby držely,“ odpověděl jsem. „Dokud jsou v pořádku, dostanu se z toho, ať se děje co děje. Vidíš však, kolik ubylo z mých ozdob.“

„Už jsem ti pomohla kousek kupředu,“ přerušila mě, „jestliže jsi ještě úplně nezanevřel na svůj osud. Nemohu však snést tvou rozmazlenost, když si tak žalostně a úzkostně naříkáš, že tvé blaženosti něco chybí. Kdo je tak dokonale šťasten, aby mu v některém směru nebylo proti mysli jeho postavení? Povaha toho, co je pro lidi dobrem, je přece stísňující; buď se nikdy neukáže v úplnosti, nebo se nikdy neudrží trvale. Jeden má nadbytek jmění, ale stydí se za obyčejný původ. Druhého jeho urozenost činí známým, on by však raději žil neznámý, protože je omezen nedostatkem majetku. Jiný má obojího víc než dost, avšak naříká si na život bez manželky. Další je šťastně ženat, nemá však děti a rozmnožuje bohatství pro cizího dědice. Opět jiný je obšťastněn potomstvem, jenže zarmoucen prolévá slzy nad zločiny svého syna nebo své dcery. Proto se nikdo jen tak lehko neshodne s povahou svého údělu, neboť ve všem je něco, co nezná, kdo to nezažil, a čeho se děsí, kdo to zažil. Přidej k tomu, že nejnešťastnější jsou nejcitlivější a že takové lidi, nezvyklé snášet jakékoli protivenství, srazí k zemi i zcela bezvýznamné maličkosti, jestliže všechno neposlouchá na pouhý pokyn. Tak

nepatrné jsou okolnosti, které odnímají i nejšťastnějším něco ze souhrnu jejich blaženosti. Máš představu o tom, kolik lidí by se domnívalo, že se dotýkají nebe, kdyby se jim dostala nejmenší částička ze zbytků tvého štěstí? Samo toto místo, kterému ty říkáš vyhnanství, je pro jeho obyvatele vlastí. Do té míry nic není ubohé, ledaže to za takové pokládáš, a naproti tomu každý úděl je blažený pro toho, kdo jej snáší vyrovnaně. Kdo je tak šťastný, aby si v okamžiku netrpělivosti nepřál změnit svůj stav? Kolika trpkostmi je skropena sladkost lidského štěstí! A i kdyby se zdálo příjemné tomu, kdo je užívá, přece by je nemohl zadržet, aby neodešlo, kdy se mu zachce. Je tedy jasné, jak je ubohá blaženost opírající se o věci pomíjející, která není vyrovnaným trvale věrná a úzkostlivě plně nepotěší.

Proč tedy, vy lidé smrtelní, hledáte mimo sebe štěstí, které je uloženo ve vás? Mate vás omyl a nevědomost. Ukáží ti v krátkosti, v čem je podstata nejvyššího štěstí. Je pro tebe něco cennější než ty sám? Odpovíš mi, že nic. Proto budeš-li pánem sebe, budeš mít to, co nikdy nebudeš chtít ztratit a co ti štěstěna nikdy nebude moci vzít. Abys pochopil, že štěstí nemůže spočívat v těchto náhodných věcech, uvažuj takto. Jestliže blaženost je nejvyšší dobro přirozenosti obdařené rozumem a nejvyšším dobrem nemůže být nic, co může být nějak vyrváno, protože to, co nemůže být odňato, stojí výš než cokoli jiného, pak je zřejmé, že nestálost štěstěny nemůže napomáhat k dosažení blaženosti. Navíc ten, koho unáší toto vratké štěstí, buď ví, že je měnlivé, nebo to neví. Jestliže to neví, který úděl by mohl být blažený zásluhou slepé nevědomosti? Jestliže to ví, nutně se musí bát, aby neztratil to, o čem nepochybuje, že může ztratit, a proto mu neustálý strach nedovolí být šťastný. Nebo si myslí, že i kdyby to ztratil, byla by tato ztráta zanedbatelná? Pak je ovšem hodně hubené to dobro, jehož ztrátu lze snést s klidnou myslí.

A protože vím o tvém přesvědčení, vstípeném ti přemnohými důkazy, že lidské duše rozhodně nejsou smrtelné, a protože je jasné, že náhodné štěstí končí smrtí těla, nelze pochybovat o tom, že může-li takové štěstí přinést blaženost, veškeré lidstvo klesne v okamžiku smrti do bídy. Jestliže víme, že se mnozí snažili dosáhnout plod blaženosti nejen smrtí, ale i bolestmi a mukami, jak může svou přítomností učinit blaženými to, co je svým odchodem nečiní ubohými?

[4] báseň

*Kdo obezřetně chce si
zřídít bezpečný domov,
tak pevný, aby hlučným
větrem poražen nebyl,
a pohrdat chce mořem,
které příbojem hrozí,
ten nechť se vyhne horám,
mokrým přímořským pískům.
Všit silou prudký víchr
pere do horských temen,
něst velké břítmě zase
syplký písek se vzpírá.
Los nebezpečný nechťěj,
spjatý s půvabným stádem,
hled' postavit si skromný
dům, leč na pevné skále.
Pak ať si bouře hřtímá,
mořem unášit trosky,
ty šťasten budeš, chráněn
klidnou pevností hráze
a v blahém žití budeš
smát se vzteklosti živlů.*

[5] próza

Avšak protože už se u tebe ukazuje utišující vliv mých rozumových důvodů, domnívám se, že už musím použít léky o něco silnější. Dejme tomu, že dary štěstěny nejsou vratké a chvilkové — je mezi nimi něco, co by se někdy mohlo stát vašim nebo co by se při pozorném pohledu a prozkoumání neukázalo bezcenné?

Je bohatství cenné díky vaší přirozenosti, nebo díky přirozenosti své vlastní? Která podoba bohatství je přednější, zlato, nebo velká hromada peněz? Avšak tyto věci se víc lesknou, jsou-li vydávány, než jsou-li hromaděny, jestliže je pravda, že lakota přivolává nenávist, štedrost slávu. Vždyť nemůže-li u nikoho zůstat to, co se přeneso na jiného, jsou peníze cenné tenkrát, když přešly k jinému jako dar a přestávají být majetkem dosavadního majitele.

Kdyby pak všechny peníze celého světa byly shromážděny u jednoho jediného člověka, byli by ostatní o ně připraveni. Hlas v celé

své síle naplní současně sluch mnoha lidí, kdežto vaše bohatství nemůže přejít na víc lidí jinak, než když se rozdrobí. Když k tomu dojde, nutně ochudí ty, jež opustí. Jak je tedy bohatství omezené a nuzné, když není možné, aby je celé mohlo mít víc lidí, a když nepřijde k nikomu, aniž by to ochudilo ostatní!

Přitahuje pohled třpyt drahokamů? Jestliže je v tomto lesku něco mimořádného, je to zář drahokamů, ne lidí. A velmi mě udivuje, že se jim lidé obdivují. Což se může něco, co postrádá rozmach a utváření duše, právem zdát oduševnělé a rozumné přirozenosti krásné? Třebaže mají drahé kameny zásluhou činnosti svého tvůrce a své vlastní znamenitosti určitou podružnou krásu, přesto zůstávají pod vaší výtečností a vůbec si nezasluhují váš obdiv.

Nebo vás těší krása krajiny? Proč ne? Vždyť je to krásná část nejkrásnějšího díla. Tak máme někdy radost z hladiny klidného moře; tak se obdivujeme obloze, hvězdám, měsíci a slunci. Má něco z toho k tobě nějaký vztah? Odvažuješ se chlubit leskem něčeho takového? Nebo se sám krásíš jarními květy? Nebo je to tvá plodnost, co se nalévá v letní plody? Proč se necháš unášet prázdnými radostmi? Proč objímáš cizí dobra, jako by byla tvá? Štěstěna nikdy neučiní tvým to, co přirozenost učinila na tobě nezávislým.

Plody země jsou určeny k výživě živých tvorů, o tom není pochyby. Chceš-li však pouze ukojit potřebu, což přirozenosti stačí, není důvodu, abys žádal nadbytek štěstí. Přirozenost se přece spokojí jen malým počtem věcí, a to ještě těch nejmenších. Chceš-li jí nadbytkem přesytit, bude to, co jí vnutíš, buď nepřijemné, nebo přímo škodlivé.

Možná že považuješ za krásné honosit se pestrobarevným oděvem. Jestliže je příjemný na pohled, budu se obdivovat látce nebo umění toho, kdo jej zhotovil.

Činí tě snad šťastným dlouhý zástup sluhů? Jestliže tito otroci mají zkažené mravy, jsou pro dům zhoubnou přítěží, silně nepřátelskou samému pánovi. Jsou-li naopak řádní, jak by se cizí řádnost mohla považovat za součást tvého majetku?

Z toho všeho vyplývá jasně, že nic z toho, co počítáš za své dobro, není tvým dobrem. A není-li v tom nic krásného, co by stálo za to, abys po tom toužil, proč bys měl litovat, přijdeš-li o to, nebo se radovat, udržíš-li si to? Jsou-li věci krásné od přirozenosti, jaký to má vztah k tobě? Líbily by se přece samy o sobě, i kdyby byly odděleny od tvého majetku. Nejsou přece cenné proto, že se staly

části tvého bohatství, ale protože se zdály cenné, rád jsi je k svému bohatství připojil.

Co si vlastně přejete, když děláte takový rozruch kolem štěstěny? Mám dojem, že chcete nadbytkem zahnat nedostatek. Jenže dosáhnete tím pravého opaku. Chcete-li uchovat rozmanitost vzácného zařízení ve svém domě, je na to třeba stále víc prostředků, a je pravda, že kdo má velmi mnoho, tomu se velmi mnohé nedostává, a naopak velmi málo potřebuje ten, kdo měří svou hojnost přirozenou potřebou, nikoli nadbytkem vyžadovaným ctižádostivostí. To neexistuje žádné dobro vám vlastní a vrozené, že svá dobra hledáte ve věcech vnějších a vzdálených? To je všechno tak postaveno na hlavu, že tvor zásluhou rozumu božský si myslí, že nevynikne jinak než vlastnictvím bezduchého zařízení domácnosti? Jiní tvorové se spokojují tím, co je jim vlastní, kdežto vy, myslíte podobní bohu, hledáte pro svou vynikající přirozenost ozdobu ve věcech nejnižších a nechápete, jak tím křivdíte svému tvůrci. On chtěl, aby lidstvo vynikalo nad všechno pozemské, vy svou důstojnost srážíte pod úroveň toho nejnižšího. Vždyť je-li jasné, že každé dobro, ať je číkoli, je cennější než jeho vlastník, pak se tím, že považujete za svá dobra věci nejobyčejnější, sami svým hodnocením stavíte pod ně, a ne nezaslouženě. Povaha lidské přirozenosti je přece taková, že jen tenkrát vyniká nad ostatní věci, když sebe samu zná, kdežto přestane-li se znát, klesá až pod úroveň zvířat. Pro všechny ostatní tvory neznat sama sebe jepřirozené, u lidí je to nedostatek.

Jak je rozšířený tento váš omyl, udržující vás v přesvědčení, že se něco může přikrášlit cizími ozdobami! To přece není možné, neboť jestliže něco září odleskem něčeho, co je přidáno, je chváleno to, co je přidáno, avšak to, co je tím zakryto a zahaleno, je dál stejně ohyzdné.

Já však tvrdím, že není dobrem nic, co majiteli škodí. Tvrdím něco nepravdivého? „Rozhodně ne,“ řekneš. Nicméně bohatství často vlastníkům uškodilo, když lidé nejhorší a právě proto cizího nejchtivější pokládají sami sebe za nejhodnější všeho zlata a drahých kamenů na světě. Kdyby ses byl tedy ty, jenž se nyní úzkostlivě bojíš kopí a meče, vydal na dráhu tohoto života jako poutník s prázdnýma rukama, před lupičem by sis zpíval. To je mi věru nádherná blaženost založená na pomějivém bohatství — jakmile jí dosáhneš, přestaneš být bezpečný!

[5] báseň

*Byla to kdysi přešťastná doba,
věrnými poli se spokojovala,
nebyla zkažena požitkem líným,
žaludy, které jsou po ruce všude,
tišila hlad, až když už byl velký.
Lidé neznali ještě, jak míchat
Bakchovy dary s rozškátým medem,
ani jak blýskavé tkaniny z Číny
napouštět tyrskou nachovou barvou.
Zdravý spánek jim dopřával trávník,
nápoj jim poskytla plynoucí řeka,
stín dala jedle do nebe čníci.
Po širém moři nejezdil ještě
obchodník, ještě nebýval hostem
se zbožím odevšad u cizích břehů.
Kruté polnice mlčely tenkrát,
nebylo zbroceno bojiště chmurné
krví prolitou zavilým záštím.
Pročpak by zběsilost nepřátel také
chtěla prout pozvednout zbraně,
jestliže viděla strašlivé rány,
avšak žádnou odměnu za krev?
Kéž by se zase vrátily naše
časy k mravům pradávných předků!
Avšak láska k majetku páli
krutěji nežli požáry Etny.
Běda, kdo byl ten nešťastník, který
první vykopal cennosti zhoubné,
pod zemí ležící poklady zlata,
kamení drahé, jež chtělo být skryto?*

[6] próza

Co mám však říkat o důstojenstvích a o moci, které vynášíte do nebe, neznajíce pravou důstojnost a moc? Jestliže se dostanou lidem ničemným, která Etna svými plameny, která povodeň způsobí tak strašnou pohromu jako oni? Je pravda (myslím, že si to

pamatuješ), že vaši předkové zatoužili zrušit konsulský úřad, který byl počátkem svobody, pro zpupnost konsulů, tak jako předtím pro stejnou zpupnost odstranili z obce jméno královské. A když už je důstojnost a moc někdy svěřena poctivým lidem, což se stává velmi vzácně, co jiného se na nich líbí než poctivost nositelů? Tak dochází k tomu, že nepřidává čest důstojenství ctnostem, ale ctnost důstojenstvím. A co je to, ta vaše moc, tak hodná žádosti a přeslavná? Neuvažujete, vy pozemské bytosti, jak se jevíte vy a jak se jeví ti, jimž poroučíte? Jak by ses smál, kdybys viděl, že si nějaká myš osobuje nároky na právo a moc nad ostatními! A podíváš-li se na lidské tělo, mohl bys najít něco bezmocnějšího, než je člověk, kterého často připraví o život muška, když ho štípne nebo když mu nepozorovaně vnikne do útrob? V čem pak může někdo uplatňovat nějaké právo na druhého, ne-li na pouhé jeho tělo a na to, co je ještě nižší než tělo, to jest na to, co mu dala štěstěna? Můžeš v čemkoli poroučet svobodnému duchu? Můžeš mysl pevným rozumem vnitřně sladěnou vyvést ze stavu klidu jí vlastního? Když jednou jeden tyran věřil, že může z jednoho muže mučením vynutit prozrazení účastníků spiknutí, onen muž se zahryzl do vlastního jazyka, až si ho ukousl a vyplivl ho zuřícímu tyranovi do tváře. Muka, jež považoval tyran za nástroj krutosti, učinil tak onen muž nástrojem ctnosti.

Existuje něco, co by mohl někdo učinit druhému, a co by sám nemohl zakusit od dalšího? Dočetli jsme se, že Busiris, který měl ve zvyku zabíjet své hosty, byl zabit svým hostem Herkulem. Regulus zajal ve válce větší množství Punů a uvěznil je, avšak brzy nato sám nastavil ruce poutům vítězů. Myslíš, že má nějakou moc člověk, který nemůže zabránit tomu, aby mu druhý neprovedl to, co on sám může učinit jinému? Navíc kdyby samo důstojenství a moc v sobě měly aspoň trochu přirozeného a vlastního dobra, nikdy by se nedostaly lidem ničemným. Věci protikladné nemají ve zvyku spojovat se; přirozenost se vzpírá tomu, aby se protivy sdružovaly. A tak protože není pochyby o tom, že často lidé nejhorší jsou obdařeni důstojenstvím, je jasné i to, že svou přirozeností není dobrem to, co strpí, aby utkvělo na těch nejhorších. A to lze soudit ještě větším právem o všech darech štěstěny, které přicházejí právě k těm nejméně šlechtným ve větší míře.

Myslím, že nutno uvážit i toto: nikdo nepochybuje, že je statečný ten, u něhož spatřil statečnost, a že je zřejmě rychlý, u koho je

rychlost. Tak hudba dělá hudebníky, lékařství lékaře, řečnictví řečníky. Přirozenost každé věci působí totiž to, co je jí vlastní, nemísí se s působením věcí opačných, dokonce od sebe zahání vše, co se jí přičítá. Ale ani poklady nedokáží uhasit nenasytnou lakotu, ani moc nenaučí sebeovládání toho, jež drží neřestné vášně v řetězech, které nelze přetrhout, a důstojenství přidělené nehodným nejenže je nečiní důstojnými, ale spíš ještě je prozradí a ukáže jejich nedůstojnost.

Proč je tomu tak? Protože rádi nazýváte věci v podstatě jiné nepravými jmény, která výsledek věcí snadno usvědčí z falše. A tak se nemůže právem jedno nazvat bohatstvím, druhé mocí, třetí důstojenstvím. Konečně stejný závěr lze učinit o celé štěstěně. Je zřejmé, že v ní není nic žádoucího, nic obdařeného vrozenou dobrotou, nepřipojuje se vždy k dobrým a nečiní dobrými ty, k nimž se připojí.

[6] báseň

*Víme, kolik způsobil zkázy ten, kdo
předtím zabil, ukrutník, svého bratra,
zatížil své svědomí vraždou matky.
Když se díval na její chladné tělo,
tvář mu slza jediná neskropila,
pouze mluvil o její zvadlé kráse.
Přesto žezlem ovládal všechny kmeny,
které vidí Foibos, když od východu
přichází a noří své světlo do vln,
které chladné souhvězdí Vozu soužit,
které Notus násilný suchým žárem
praží, horký písek víc rozpaluje.
Dokázala konečně vyšší síla
zvrátit zvůli Nerona, oné zrůdy?
Běda, jaký tvrdý los, kdykoliv se
přidá k jedu prudkému krutá ocel!“*

[7] próza

Tu jsem řekl: „Sama víš, jak málo mě ovládala ctižádostivá touha po věcech pomíjejících. Přál jsem si však nějakou látku k činnosti, aby mé schopnosti potichu nezestárly.“

Ona mi na to odpověděla: „Touha po slávě a přání získat si dobrou pověst nejlepšími zásluhami o stát je to jediné, co může přilákat mysl od přirozenosti sice vynikající, kterou však ještě zdokonalování v ctnostech nedovedlo k nejvyššímu stupni. Ujasni si však takovouto úvahou, jak je to nicotné a naprosto nezávažné.

Jak ses dověděl z astronomických výkladů, je známo, že celý objem země je v poměru k rozloze nebe pouhý bod, takže srovnáme-li jej s velikostí nebeské koule, můžeme prohlásit, že nemá vůbec žádné rozměry. Asi čtvrtinu této tak nepatrné oblasti světa obývají tvorové nám známí, jak ses učil podle Ptolemaia. Jestliže z této čtvrtiny v duchu odečteš všechno, co pokrývají moře a bažiny a kde se rozkládají žíznivé pouště, s bídou zůstane pro lidi velmi těsný prostor k obývání. A vy, stěsnání a uzavření v této dá se říci nepatrné části pouhého bodu myslíte na rozhlášení své pověsti, na rozšíření svého jména? Co skvělého a velkolepého může být na slávě omezené tak těsnými a úzkými hranicemi?

Přidej k tomu, že v této ohradě určené ke krátkému pobytu sídlí více národů odlišného jazyka, mravů, celého způsobu života, k nimž jednak pro neschůdnost cest, jednak pro různost mluvy, jednak pro řídkost styků nemůže proniknout nejen pověst jednotlivců, ale ani celých měst. Za časů Marka Tullia, jak se sám kdesi zmiňuje, se zprávy o římském státě ještě nedostaly přes pohoří Kavkaz, a to byl tenkrát na vrcholu své moci a naháněl strach i Parthům a ostatním národům v těch končinách. Nevidíš tedy, jak je stísněná, jak je omezená sláva, kterou se namáháte zvětšit a rozšířit? Nebo snad tam, kam nemůže dojít sláva Říma, pronikne sláva jednoho Římana?

A co říci o tom, že se obyčejně a zřízení různých národů mezi sebou tak liší, že co je u jedněch považováno za hodné chvály, je u druhých pokládáno za hodné trestu? To způsobuje, že těší-li někoho oslavování jeho jména, vůbec mu neprospívá, aby se jeho jméno dostalo k přemnohým národům. Proto se musí každý spokojit rozšířením slávy mezi svými a ona oslavovaná nesmrtelnost pověsti se omezí na oblast jediného národa.

Avšak kolik mužů ve své době přeslavných jako by ani nebylo, protože se o nich spisovatelé zapomněli zmínit! Ostatně co jsou platné knížky, když na nich i s jejich autory leží příliš dlouhé a vše zatemňující stáří! A vám se zdá, že si zajišťujete nesmrtelnost, když myslíte na svou pověst v budoucnosti. Když však uvážíš

nekonečné trvání věčnosti, jaký najdeš důvod k tomu, aby ses radoval z dlouhého života svého jména? Mezi trváním jediného okamžiku a deseti tisíc let je určitý, byť nepatrný poměr, protože obojí čas je vymezený. Avšak i těch deset tisíc let i jakýkoli jejich násobek nelze ani přirovnat k nikdy nekončící věčnosti. Konečné hodnoty lze vzájemně nějak srovnávat, srovnávat nekonečné s konečným však nikdy možné nebude. Tak se stává, že pověst táhnoucí se po dobu jakkoli dlouhou uvažována spolu s nevyčerpatelnou věčností se nejeví nepatrná, ale jako naprosté nic. Vy však dokážete správně jednat jen s ohledem na přítěž lidu a na prázdné řeči, nedbáte na vznešenost svědomí a ctnosti a hledáte odměnu v tlačání druhých lidí. Poslechni si, jak vtipně si kdosi zažertoval na účet takové malicherné domyšlivosti. Kdosi zasypal urážkami jednoho člověka, který si neprávem přisvojil jméno filozofa ne pro užívání pravé ctnosti, ale pro pyšnou slávu, a dodal, že bude brzy vědět, zda je opravdový filozof, snese-li urážky klidně a trpělivě. Napadený chvílku trpělivě mlčel, potom se zeptal, jako by se přes utrpenou urážku přenesl: „Už poznáváš, že jsem filozof?“ A ten mu velmi kousavě řekl: „Byl bych to poznal, kdybys byl mlčel.“

Co však bude záležet vynikajícím mužům (jen o těch je přece řeč, kteří ctností hledají slávu), ptám se tě, co jim bude záležet na pověsti, až nakonec smrt rozruší jejich tělo? Vždyť znamená-li smrt úplný konec člověka, což nám naše rozumové důvody nedovolují věřit, pak není vůbec žádná sláva, protože ten, který ji má mít, vůbec neexistuje. Jestliže však duše dobře si vědomá sebe, propuštěná z pozemského žaláře svobodně stoupá k nebi, nepohrdá veškerou pozemskou činností, protože se raduje, že byla vyrvána všemu pozemskému a těší se z nebe?

[7] báseň

Kdo překotně se žene jenom za slávou

a věří, že je vrcholem,

ať srovná vzdušný prostor, jeho rozlohu

a naši země stísněnost.

Pak zastydí se za svou slávu, neschopnou

tak malé místo zaplnit.

Proč pyšní lidé marně touží štje své

z jha smrtelného vyprostit?

*Ať pověst kráčejíci v zemích vzdálených
stý jazyků se vysloví,
ať velký dům se slavnými skví tituly,
smrt velkou slávou pohrdá.*

*Smrt strhne stejně pokorného, pyšného
a srovná nižší s vyššími.*

Kde dnes jsou kosti Fabricia věrného?

Co s Brutem, s přístným Catonem?

*Pár písmenek, toť vše, čím sláva hubená
jich prázdňé jméno zvěčnila.*

*Leč známe-li ta jména důstojná, je též
nám dáno nebožtíky znát?*

*Tak ležte teď v hrobě zcela neznámí
a pověst známost nepřidá.*

A myslíte-li, jména smrtelného lesk

že žití vaše prodlouží,

*pak vězte: až i to vám vezme pozdní den,
tu čeká na vás druhá smrt.*

[8] próza

Aby sis však nemyslel, že vedu se štěstěnou neúprosnou válku, jsou případy, kdy přestane být ošidná a získá si zásluhy o lidi — tenkrát, když se odhalí, když odkryje své čelo a otevřeně se přizná k svým mravům. Možná že ještě nerozumíš, o čem mluvím. Co toužím říci, je něco podivuhodného, a proto se mi jen s potížemi daří vyjádřit svou myšlenku slovy. Domnívám se totiž, že štěstěna lidem víc prospívá, když k nim je nepřátelská, než když jim je nakloněna. Když se zdá lichotivá, vždy totiž lže předstíráním štěstí, kdežto v druhém případě, když změnou dokazuje svou nestálost, je vždy pravdivá. Jedna klame, druhá poučuje; jedna poutá mysl těch, kteří jí užívají, zdáním lživých dober, druhá osvobozuje poznáním, že štěstí je křehké. A tak můžeš vidět příznivou štěstěnu jako vítr, jako běhutou vodu, neznalou sebe samé, kdežto tu druhou střízlivou, prostě oblečenou a zmoudřelou školou protivenství. Konečně příznivá štěstěna odtahuje lidi svými lichotkami od pravého dobra, nepřítivná je často táhne zpátky jakoby hákem znova k pravým dobrům. Myslíš, že je třeba považovat za bezvýznamné, že ti tato drsná, tato strašná štěstěna odhalila smýšlení věrných

přátel, oddělila od sebe spolehlivé druhy a obojetníky a při odchodu vzala s sebou své a tvé ti ponechala? Co bys za to dal, kdybys to byl věděl, dokud jsi byl v pořádku, dokud ti připadalo, že jsi šťasten! Teď si naříkej na ztrátu bohatství; našel jsi nejcennější druh bohatství, přátele.

[8] báseň

*Že svět s neměnnou věrností
svorně prochází střídáním
a že prvky, ač sváří se,
smlouvu trvalou neruší,
že bůh sluneční zlatým svým
vozem vozí den růžový,
že pak nocem, jež Hesperus
vodí, poroučí Luna zas,
chtivé moře že proudy své
krotí v bezpečných hranicích,
že se pevnina rozšířit
nesmí daleko do moře,
tento pořádek zavádí
láska řídící moře, souš,
jež i nebesům poroučí.
Kdyby otěže pustila,
vše, co nyní se miluje,
naráz válku by začalo,
stavbu světa, již svorně teď
vede krásnými pohyby,
hned by spěchalo rozvrátit.
Láska národy drží též
svatou úmluvou spojené,
láska posvátné manželství
cudnou žádostí spojuje,
láska diktuje také svá
práva oddaným přátelům.
Lidé, jací jste blažení,
když vás ovládá láska táž,
která vládne i nebesům.“*

Již dávno dozpívávala, ale já jsem tam stál jako přikovaný, sluch napjatý, a byl bych stále ještě poslouchal, jak mě okouzila sladkost její písně. Teprve po chvíli jsem jí řekl: „Ty svrchovaná útěcho unavených duší, kolik nové síly jsi mi dodala závažnými myšlenkami i příjemným zpěvem! Jsem přesvědčen, že od této chvíle už budu schopen postavit se úderům štěstěny. Proto se léků, o nichž jsi říkala, že jsou trochu ostřejší, nejen neděším, ale dychtím je slyšet a tuze o ně prosím.“

Tu mi řekla: „Všimla jsem si, jak jsi mlčky a pozorně hlтал má slova. Tento stav tvé mysli jsem očekávala, nebo vlastně — což víc odpovídá pravdě — sama jsem se o něj zasloužila. Zbývající léky jsou takové, že při ochutnání pálí na jazyku, ale sládnou, když se dostanou dovnitř. Pokud jde o tvou dychtivost poslouchat, o níž jsi mluvil, jak bys hořel touhou, kdybys věděl, kam se tě chystám zavést!“

„Kam?“ zeptal jsem se.

„K pravému štěstí, o kterém i tvá duše sní, ale které nemůže vidět, protože její pohled je zaujat snovými obrazy.“

Požádal jsem ji: „Zapřisahám tě, jednej už a bez váhání mi ukaž, jaké je ono pravé štěstí.“

„Kvůli tobě to učiním ráda,“ slíbila mi. „Avšak dříve se pokusím vyložit ti, co je ti známější, a poučit tě o tom, abys, až to dokonale poznáš, obrátil zrak na opačnou stranu a mohl poznat vzhled pravé blaženosti.“

[1] báseň

*Ten, kdo chce osévat úrodné pole,
zboví je nejprve křoví a trní,
pýr z něho, maliní vyseká srpem,
ať nová Ceres je těhotná sklizní.
Včelí med připadá každému sladší,
jestliže napřed cos hořkého snědl.
Mileji zazáří hvězdy, když Notus
přestane hvízdát a přináší deště.
Jakmile Jitřenka zažene temno,
krásný den řídí své růžové koně.*

*Ty, jenž ses na klamná dobra jen díval,
také už štíjí svou vysvoboď ze jha.*

V tu chvíli pravda ti do duše vstoupí.“

[2] próza

Pak upřela na chvíli zrak k zemi, a jako by se stáhla do vznešeného sídla své duše, začala takto mluvit:

„Všechno lidské snažení, které se projevuje úsilím různých rodů zájmů, postupuje sice po různých cestách, přesto však usiluje dospět k jedinému cíli, blaženosti. Tato blaženost, to je však ono dobro, po jehož dosažení si nikdo už víc přát nemůže. Je to nejvyšší ze všech dober, všechna dobra v sobě zahrnuje, a kdyby mu něco chybělo, nemohlo by být dobrem nejvyšším, protože by mimo ně zůstávalo něco, po čem by se mohlo toužit. Je tedy jasné, že blaženost je stav dovedený k dokonalosti sdružením všech dober.“

K tomu, jak už jsem řekla, se různými cestami pokoušejí dostat všichni lidé. Do lidských myslí je totiž vložena přirozená touha po pravém dobru, jenže scestný omyl je zavádí k dobrům klamným. Někteří lidé ovšem věří, že nejvyšším dobrem je nemít v ničem nedostatek, a všechno své snažení zaměřují k tomu, aby oplývali bohatstvím. Jiní zase pokládají za dobro to, co je nejvíc hodno úcty, a snaží se vzbudit u spoluobčanů úctu dosažením hodností. Někteří jsou přesvědčeni, že nejvyšší dobro spočívá v nejvyšší moci; ti buď chtějí sami vládnout, nebo se pokoušejí přimknout se k těm, kteří vládnou. Naproti tomu ti, jimž se tím nejlepším zdá proslulost, horlivě spěchají, aby rozšířili slávu svého jména buď uměním války, nebo míru. Většina lidí však měří ovoce dobra radostí a potěšením; pro ty je nejvyšším štěstím rozplývat se rozkoší. Někteří zaměřují cíle a příčiny, například touží po bohatství kvůli moci a rozkošim nebo usilují o moc kvůli penězům nebo kvůli proslavení svého jména.

Záměry lidských činů a přání se točí právě kolem takových a jim podobných věcí, jako je například urozenost a přízeň lidu, protože se zdá, že zjednávají jakousi proslulost, nebo manželka a děti, o něž lidé usilují pro příjemnost. Přátelé, ten nejryzejší jejich druh, se nepočítají mezi dary štěstěny, ale ctnosti, ostatní je získáváno buď kvůli moci, nebo kvůli potěšením.

konečně zřejmé, že se i dobrá tělesná uvádějí ve vztah s tím, m se mluvilo výše. Vždyť tělesná síla a velikost pomáhají, e zdá, k moci, krása a rychlost k proslulosti, zdraví k rozkoši. usné, že vším tím se usiluje jen o blaženost, neboť každý pova- za nejvyšší dobro to, co si žádá víc než cokoli jiného. Jako yšší dobro jsme však už určili blaženost, proto každý považuje astný takový stav, po kterém touží víc než po ostatních. de máš tedy podobu lidského štěstí, skoro jako by ti stálo před na: majetek, pocty, moc, slávu, rozkoše. Jen k nim přihlížel kúros a v souhlase sám se sebou prohlásil za nejvyšší dobro koš, protože — zdá se — vše ostatní přináší duši příjemnost. Vrátil se však k lidskému snažení. Lidský duch, přestože pa- t je zahalena mlhou, touží získat zpět své dobro, ale jako opilý ví, která cesta jej dovede domů. Zdá se ti snad, že bloudíš ti, kteří usilují o to, aby jim nic nechy- do? Nic jiného přece nemůže učinit tak blaženým jako stav lývajícím všemi dobry a nepotřebující nic cizího, nýbrž sám sobě stačující.

Jsou snad na omylu ti, kteří se domnívají, že co je nejlepší, je ké nejhodnější úcty? Rozhodně ne. Není přece bezcenná a hodná ohrdání věc, za jejímž dosažením se pachtí snahy takřka všech dí.

Nebo nemá být počítána k dobrům moc? Co tomu říkáš? Má být pokládáno za slabé a chabé to, o čem je obecně známo, že předčí všechno?

Nebo se nemá přisuzovat žádná váha proslulosti? Ale vždyť nelze nevidět, že se vše, co v nejvyšší míře vyniká, zdá současně nejslavnější.

Nač ještě připomínat, že blaženost není postihována úzkostí a smutkem, že nepodléhá bolestem a nepříjemnostem, když i v tom nejmenším lidé usilují o to, co mít a čeho užívat je příjemné.

Toto jsou zkrátka věci, jež chtějí lidé dosáhnout, a touží po bo- hatství, důstojenství, královské vládě, slávě a rozkoších proto, že věří, že jejich prostřednictvím k nim přijde dostatek, úcta, moc, proslulost, radost. Dobro je tedy to, oč lidé tak rozličnými snahami usilují. Snadno se dokáže, jak velká síla přirozenosti v tom tkví, jestliže se všechny názory, byť byly seberozmanitější a sebevíc se roz- házely, shodují v lásce k cíli, jímž je dobro.

[2] báseň

*Chci teď za zvuků pomalé hudby
hlasitě zpívat, jak příroda mocná
pevně třímá otěže věcí,
jakými zákony nesmírný vesmír
pečlivě chrání a svírá a všechno
svazuje poutem, jež uvolnit nelze.
Punští lvi sice snášejí krásné
řetězy, vezmou hlídači z ruky
pochoutku, bojí se drsného pána,
navyklí dostávat od něho výprask,
když si však smočí svou strašlivou tlamu
v krvi, hned oživne dřívější vzteklost,
hrozivým řevem se projeví znovu;
přervou pouta a uvolní štíji,
krotitel první odnese výbuch,
rozdrásán jejich krvavým zubem.
Ptáčka, jenž trlkoval v korunách stromů,
zavřeli do klece; lidé se mohou
mazlit s ním, dávat mu s laskavou péčí
v hojnosti vybrané lahůdky, mohou
po okraj plnit mu pohárek medem —
jestliže zahlédne mřížemi klece
stíny háje, kde mile se žilo,
pošlape nožkama rozsetý pokrm,
jenom si smutně po lese stýská,
sladkým hlasem jen o lese zpívá.
Ohněš-li stromek mohutnou silou,
vrcholek jeho se nachýlí k zemi.
Když ho pak pravice přestane křivit,
špičkou zas přímo se do nebe dívá.
Foibos se ponoří v západním moři,
potom však zpátky ukrytou stezkou
s vozem svým k dennímu východu míří.
Každá věc hledá, jak vrátit se zpátky,
každá má radost z návratu svého.
Jenom ten pořádek vydrží stále,
který spojuje začátek s koncem;
takový dokáže obíhat věčně.*

[3] próza

I vy, pozemští tvorové, vidíte jako ve snu, i když jen jako matný obraz, svůj původ a mřííte myšlenkou, ať už je jakákoliv, třeba velmi málo bystrá, k onomu pravému cíli blaženosti. K tomu a k pravému dobru vás vede přirozená snaha a odvádějí vás od něho nejrůznější omyly.

Jen uvaž, zda mají lidé dost síly na to, aby dospěli k stanovenému cíli pomocí těch prostředků, jimiž doufají dosáhnout blaženost. Vždyť přivádějí-li peníze nebo pocty a ostatní věci do takového stavu, jemuž jako by nechybělo žádné dobro, musím i já přiznat, že se někteří lidé dosažením takových věcí stávají šťastnými. Jestliže však takové věci nejsou schopné uskutečnit to, co slibují, a postrádají většiny dober, neodhalí se pak zřetelně ona blaženost jako klamné zdání?

Zeptám se tedy nejprve tebe, jenž jsi před nedávnem oplýval bohatstvím: nepadla na tebe nikdy uprostřed onoho nesmírného nadbytku tíseň z pocitu utrpěné nespravedlnosti?"

„Věru nemohu si vzpomenout, že by mi bylo někdy tak volno u srdce, abych nebyl kvůli něčemu znepokojen.“

„Nebylo to proto, že ti buď chybělo něco, co by sis byl přál, aby ti nechybělo, nebo tu bylo něco, co bys byl nechtěl, aby tu bylo?"

„Je tomu tak,“ řekl jsem.

„Přál sis tedy přítomnost toho prvního a nepřítomnost toho druhého?"

„Ano.“

„Potřebuje každý to, co si přeje?"

„To potřebuje.“

„Kdo však něco potřebuje, ten není ve všem soběstačný.“

„To ne.“

„Ty jsi tedy musel snášet tuto nesoběstačnost, ač jsi měl dost majetku?"

„Jak by ne!“ zvolal jsem.

„Majetek tedy nedokáže zajistit, aby člověk nic nepotřeboval a byl soběstačný, a přitom se zdálo, že právě toto slibuje. Podle mého názoru se také musí rozhodně vzít v úvahu, že na penězích není od přirozenosti nic, co by mohlo zabránit, aby nebyly majiteli odňaty i proti jeho vůli.“

„To uznávám,“ řekl jsem.

„Jak bys to také neuznal, když je každý den někdo silnější vezme druhému proti jeho vůli! Z čeho jsou také ony spory před soudem, ne-li z toho, že se lidé domáhají vrácení peněz, o něž byli násilím nebo podvodem proti své vůli připraveni?"

„Je tomu tak,“ řekl jsem.

Ona pokračovala: „Každý bude tedy potřebovat pomoc zvnějšku, aby chránil své peníze?"

„Kdo by to mohl popřít?" přiznal jsem.

„Ale kdyby neměl peníze, o které by mohl přijít, nepotřeboval by ji?"

„To je nepochybné.“

„Teď jsme se tedy dostali právě na opačnou stranu, neboť majetek, o němž se věřilo, že činí lidi soběstačnými, spíš je nutí k tomu, aby potřebovali cizí pomoc. Je nějaký způsob, jak zahánět bohatstvím nedostatek? Nemohou snad boháči hladovět? Nemohou žíznit? Necítí údy majetných v zimě mráz? Namítneš, že bohatí mají čím nasycit hlad, čím zahnat žízeň a mráz. Jenže tak lze sice bohatstvím nedostatek ukonejšit, nelze ho však zcela odstranit. Vždyť sice potřeba, která stále otvírá tlamu a stále něco žádá, se uspokojí bohatstvím, ale nutně musí ještě nějaká zůstat, která může být uspokojena. A to pomlčím o tom, že přirozenosti stačí velmi málo, kdežto lakotě že nestačí nic. Proto nemůže-li majetek odstranit nedostatek a naopak sám si svůj nedostatek vytváří, jak můžeme věřit, že zajišťuje soběstačnost?"

[3] báseň

*Byl z moře zlata čerpal boháč lakomý
bohatství, které nikdy hlad jeho neukojí,
byť Rudé moře perly dalo na šiji,
pozemky žrtné stovky potahů oraly mu,
zub touhy nepřestane hrýzt, co bude živ,
jměnit, jež málo váží, nepůjde do hrobu s ním.*

[4] próza

„Avšak důstojenství dodávají tomu, koho zdobí, čest a vážnost. Mají snad úřady schopnost vštěpovat těm, kteří je zastávají,

do duše ctnosti a vyháňet z nich neřesti? Ale kde! Ničemnost obvykle nezaháněj na útěk, ale naopak spíš ji osvětlují. Díky tomu si s pohoršením uvědomujeme, že se často dostávají úplným ničemům. Proto Catullus říká Noniovi ‚volatý‘, třebaže sedí na kurulském křesle. Vidiš, kolik hanby přidávají důstojenství špatným? Jejich nehodnost by méně bila do očí, kdyby je čestné úřady nestavěly do jasného světla. Když něco takového hrozí, napadlo by tě, že bys mohl zastávat úřad společně s Decoratem, v němž jsi poznal duši nejničemnějšího patolízala a udavače? Nemůžeme přece kvůli úřadům považovat za hodné úcty takové lidi, které považujeme za nehodné samotných úřadů. Kdybys však viděl někoho obdařeného moudrostí, mohl bys jej považovat za nehodného úcty nebo oné moudrosti, již je obdařen? Jistěže ne. Vždyť ctnost má v sobě svou vlastní důstojnost a okamžitě ji přenáší na ty, s nimiž je spojena. Protože pocty, jež uděluje lid, toho nejsou schopny, je jasné, že nemají krásu příslušející důstojnosti.

Jedné věci si při tom musíme všimnout víc. Jestliže je někdo stížen tím větším opovržením, čím víc lidí jím pohrdá, tu důstojenství proto, že nemůže nešlechtné učinit úctyhodnějšími, zjednáva jim tím větší pohrdání, čím více lidem se ukazuje. Ne však beztrně, neboť nešlechtní lidé splácejí důstojenstvím stejně a svým dotykem je poskvřňují.

A abys poznal, že tato stínová důstojenství nemohou zjednat onu pravou úctu, odpověz mi na toto: jestliže někdo, kdo byl víckrát konsulem, náhodou přijde k barbarským národům, získá mu onen čestný úřad úcty i u barbarů? Kdyby měla důstojenství od přirozenosti tento dar, nepřestala by nikde na světě plnit svůj úkol, tak jako oheň nikde na zemi nepřestane hřát. Protože to však není jejich vlastní schopnost, ale jen jim ji přisoudilo klamně mínění lidí, rozplynou se, jakmile přijdou k lidem, kteří je za důstojenství nepovažují.

To se ovšem děje u cizích národů. Jestlipak ale trvají neustále u těch, u nichž vznikla? Prétura byla přece kdysi úřad s velkou mocí, dnes však je to prázdné jméno a velké břímě senátorského stavu. Jestliže se kdysi někdo staral o zásobování národa obilím, byl považován za velkého, kdežto dnes? Co je dnes opovrhovanější než úřad prefekta? Jak jsem řekla před chvílí, co nemá žádnou vlastní důstojnost, hned získává lesk, hned jej ztrácí, podle toho, co si o tom myslí ti, kteří to užívají.

Jestliže tedy důstojenství nejsou schopna učinit lidi ctihodnými, jestliže se dokonce stykem s nešlechtnými pošpiní, jestliže se přestanou skví se změnou poměrů, jestliže ztrácejí svou cenu podle hodnocení národů, jakou žádoucí krásu mají v sobě, neřkuli aby ji poskytovala jiným?

[4] báseň

*I když zdobil se pyšný Nero nachem
z Tyru i třpytnými drahokamy,
přece všichni ho měli v nenávisti
pro jeho krutost a rozmařilost.
Často neřestný Nero přiděloval
nečestné hodnosti senátorům.
Kdopak mohl by přece považovat
za šťastné pocty, jež bídák dává?*

[5] próza

Je královská vláda a přátelství s králi s to učinit někoho mocným? Proč ne, řekneš, když jejich štěstí trvá stále. Avšak minulost i přítomnost jsou plné příkladů králů, kteří vyměnili štěstí za pohromu. To je mi přeslavná moc, když se neukáže dost účinná ani k uchování sebe samé! Vždyť je-li tato královská moc původkyně blaženosti, nezmenší štěstí a nepřinese bídu, jakmile jí někde kousek chybí? Ale ať se lidské říše rozkládají jakkoli široko, přece jen nutně zůstává víc kmenů, jimž žádný z králů neporoučí. Kde však končí moc činící lidi blaženými, tam nastupuje na její místo nemohoucnost činící je ubohými. Takto tedy musí králové mít větší podíl ubohosti.

Tyran obeznámený s nebezpečími svého údělu vyjádřil strach obklopující královský trůn hrůzou z meče visícího nad hlavou. Jaká je to tedy moc, když nemůže zahnat hlodavé starosti, když se nemůže vyhnout bodcům strachu!

A přitom by sami chtěli žít v bezpečí, ale nemohou. A takovou mocí se pak chlubí! Považuješ za mocného toho, kdo by, jak vidíš, rád udělal něco, co není schopen udělat? Považuješ za mocného toho, kdo se obklopuje stráží, kdo se sám víc bojí těch, jimž nahání hrůzu, kdo se vydal svým sluhům do rukou, aby se zdál mocný?

Nač bych vykládala o důvěrných přátelích králů, když mohou dokázat, že královská vláda sama je tak slabá? Královská moc je sráží k zemi často v době, kdy je silná, často tenkrát, když se sama hrouť. Nero donutil svého přítele a učitele Seneku, aby si sám vybral způsob smrti. Papiniana, který měl dlouho velký vliv u dvora, předhodil Antoninus mečům vojáků. A přitom se jeden i druhý chtěli vzdát své moci, Seneca se dokonce pokusil převést svůj majetek na Nerona a odejít do ústraní. Protože však člověka předurčeného k pádu jeho vlastní tíha strhuje dolů, žádný z nich nevykonal, co chtěl.

Co je to tedy za moc, které se bojí její držitelé, která ti nezaručuje jistotu, když ji chceš mít, a které se nemůžeš vzdát, když ji toužíš složit? Jsou ochranou přátel, které neopatrjuje ctnost, ale náhoda? Avšak koho štěstí učinilo naším přítelem, toho neštěstí učiní nepřitelem. Který mor je schopen způsobit větší škodu než přítel — nepřítel?

[5] báseň

*Ten, kdo si přeje být mocný a silný,
ten musí krotit svou divokou mysl,
nesmí šty zdolanou neřestným chťicem
podříditi odporným otěžím hanby.
I kdyby daleká indická země
chvěla se ze strachu před tvými právy,
kdyby ti sloužila nejzazší Thule,
dřece jen nemoci zaplašit černé
starosti, odehnat nešťastné nářky,
omluvu neřikám věru být mocný.*

[6] próza

Jak často je sláva klamná, jak často je hanebná! Proto ne neprávem olá tragický básník:

*Ó slávo, slávo, statistice smrtelných
jsi velmi povznesla, ač ničím nebyli.*

Mnozí lidé si totiž pomohli k velkému jménu jen díky mylným názorům davu. Lze si vymyslet větší hanbu? Vždyť kdo je neoprávněně vyzdvihován do výše, musí se sám nad svým vychvalováním

červenat. A i kdyby byla pochvala získána zaslouženě, nemůže přece nic přidat k dobrému svědomí mudrce, jenž měří své dobro ne hlasem lidu, ale pravdou svědomí? Vždyť zdá-li se krásné právě to, když člověk pomohl svému jménu k rozšíření, vyplývá z toho, že je považováno za hanbu, když se o jeho proslavení nepostaral. Protože však, jak jsem před chvílí vyložila, je počet národů, k nimž nemůže proniknout sláva jednotlivce, nutně vyšší, stane se, že ten, koho ty považuješ za slavného, bude se v zemích v nejbližším sousedství jevit prostý slávy.

Mezi těmito věcmi však nepovažuji ani za hodnou zmínky přízeň u lidu, protože ani nevychází z rozumného soudu, ani není nikdy trvalá.

Kdo nevidí, jak je prázdné, jak je jalové jméno urozenosti? Pokud bys uváděl urozenost ve vztah k proslulosti, nemá s ní nic společného. Urozenost se přece jeví jako určitá chvála vycházející ze zásluh předků. Jestliže chválení vytváří proslulost, nutně jsou proslulí ti, kteří jsou chváleni. Proto ti nedodá lesku cizí proslulost, nemáš-li proslulost vlastní. Jestliže je v urozenosti nějaké dobro, pak je to podle mého názoru pouze to, že je urozeným, jak se zdá, uložena povinnost nezpronevřit se ctnosti předků.

[6] báseň

*Veškerý lidský rod na zemi
podobný vznik má a původ,
neboť jen jediný otec je,
jediný všechno řídí.
Foibovi daroval paprsky,
Luně dal růžky její,
Zemi dal lidi a stejně tak
nebi dal souhvězdí všechna.
Do údů uzavřel duše, jež
z domova v nebesích stáhl,
má tedy každíček smrtelník
vznešený zárodek v sobě.
Proč tolik řeči o předcích?
Na vlastní pořádek hleďte,
na božstvo, které vás stvořilo!
Jen ten je nízkého rodu,*

*kdo vede ničemný život a tím
vlastní svůj původ zradí.*

[7] próza

Co mám nyní říci o tělesných rozkoších? Touha po nich je plná úzkosti, jejich dosažení pak je plné lítosti. Jak četné nemoci, jak nesnesitelné bolesti přinášejí často těm, kteří je vyhledávají, jako nějaké ovoce jejich zkaženosti! Nevím, jakou přijemnost má v sobě rozdílení rozkoší, jejich smutné konce si však uvědomí každý, kdo se bude chtít rozpomenout na své vášně.

Jestliže rozkoše mohou učinit lidi blaženými, není důvodu, proč nepřijmout blaženost i dobytku, jehož veškeré úsilí je zaměřeno na ukojení tělesných potřeb.

Radost z manželky a z dětí by sice byla nejušlechtilejší, avšak až příliš odpovídá přirozenému stavu výrok o komsí, že ve svých synech našel katy. Kolik hořkých starostí dovede připravit jakýkoli jejich stav, to bych ti ovšem musela připomenout, neboť jsi to ani dřívě nezakusil, ani teď tě to neznepokojuje. Plně v tom schvaluji myšlenku mého milého Eurípida, který řekl, že kdo nemá děti, je šťastný v neštěstí.

[7] báseň

*Taková je každá rozkoš:
jako létající včely
bodá ty, kdo z ní se těší,
když pak dá ti med, jenž chutná,
prchne, ale v srdci pált
rána jako po žihadle.*

[8] próza

Není tedy vůbec pochyby o tom, že tyto cesty k blaženosti jsou scestné a nejsou schopny dovést člověka tam, kam slibují. Jen velmi krátce ukážu, kolik zlého je s nimi spojeno. Budeš se pokoušet nahromadit peníze? Ale to o ně připravíš toho, kdo je má. Chtěl by ses blýsknout důstojenstvím? Pak budeš prosit toho, kdo ti je může dát, a z touhy předčít ostatní svou ctí budeš se pokořovat

poníženým dožadováním. Toužíš po moci? Budeš stále v nebezpečí, vydán napospas nástrahám svých podřízených. Žádáš si slávu? Avšak vlečen sem a tam nepřijemnostmi všeho druhu přestaneš být bezpečný. Chtěl bys trávit život v rozkoších? Kdo by však nepohrdal otrokem těla, té nejlacinější a nejkřehčí věci, a nezavrhol val jej?

Konečně o jak nepatrný a pomíjivý majetek se opírají ti, kteří vystavují na odiv své tělesné přednosti! Budete snad moci překonat slony velikostí, býky silou, tygry rychlostí? Podívejte se na rozlohu, pevnost a rychlost nebe a přestanete se pak obdivovat věcem nepatrným. A to je u nebe hodnější obdivu jeho rozum, který je řídí, než tyto vlastnosti.

A lesk krásy — jak brzy a rychle pomíjí, oč prchavější je než jarní květy, tak brzy vadnoucí! Kdyby lidé, jak říká Aristotelés, měli oči jako Lynkeus, takže by jejich pohled pronikal překážkami, zdalipak by se nám Alkibiadovo tělo, na svém povrchu překrásné, nejevilo odporně ošklivé, až bychom nahlédli do jeho útrob? Tedy zdáš-li se krásný, nezpůsobuje to tvá přirozenost, ale špatný zrak těch, kteří se na tebe dívají.

Avšak jen si oceňujte tělesné přednosti, jak vysoko chcete, jen když si uvědomíte, že všechno, co u těla obdivujete, může rozložit horečnatý plamínek třídní zimnice.

Z toho všeho lze vyvodit závěr, že to, co nemůže poskytnout dobra, jež slibuje, ani není dokonalé tím, že by sdružilo všechna dobra, to že nevede jako nějaká cesta k blaženosti a samo o sobě nečiní lidi blaženými.

[8] báseň

*Jaká nevědomost zavádí ubohé,
že z cesty, běda, odbočí!
Zlato nehledáte na stromě zeleném
a perly z révy nervete,
oka nekladete na horách vysokých,
když chcete rybu k obědu,
mořem neplujete, máte-li v úmyslu
si plachou srnu ulovit.
Lidé dokonce už poznali úkryty,
jež ztajeny jsou v proudech vod,*

*vědí, která z vln má bělostných perel víc
a která plže rudého,
který břeh svědčí jen ostnatým ježovkám
a který něžným rybičkám.
Leč kde ukrývá se dobro, jež touží mít,
to slepí stále nevědí,
co dlí vysoko až nad hvězdnou oblohou,
to v hloubi země hledají.
Co přát důstojného duším tak zpozdilým?
Ať jměně, pocty shánějí,
a když s potížemi dosáhnou falešné,
ať pravé dobro poznají.*

[9] próza

Až dosud jsem ti předváděla podobu klamného štěstí. Myslím, že by to už mohlo stačit. Jestliže ji zřetelně vidíš, je teď na řadě ukázat ti, jaké je pravé štěstí.“

„Ano, já už vidím, že ani bohatstvím nelze dosáhnout soběstačnosti, ani královskou vládou moci, ani důstojenstvím úcty, ani slávou pravé proslulosti, ani rozkošemi radost.“

„A odhalil jsi také důvody, proč je tomu tak?“

„Jako bych je viděl nějakou úzkou šterbinkou, ale chtěl bych je raději poznat s tvou pomocí jasněji.“

„Důvod je přece zcela nasnadě. Co je od přirozenosti jednoduché a nerozdělené, to lidský omyl od sebe odděluje a odvádí od pravdivého a dokonalého k falešnému a nedokonalému. Nebo si myslíš, že co nepotřebuje nic, cítí potřebu moci?“

„To jistě ne,“ řekl jsem.

„Správně. Vždyť má-li něco v nějakém ohledu slabší schopnosti, nutně v tom potřebuje cizí pomoc.“

„Ano.“

„Podstata soběstačnosti a moci je jedna a táž.“

„Zdá se.“

„A považuješ něco takového za hodné opovržení, nebo naopak za hodné úcty víc než co jiného?“

„Ale o tom se přece nedá pochybovat,“ řekl jsem.

„Přidejme tedy k soběstačnosti a moci ještě úctu, takže budeme tyto tři věci pokládat za jednu.“

„Ano, to musíme přidat, chceme-li mluvit pravdu.“

„Myslíš si,“ pokračovala dále, „že to, o čem mluvíme, je temné a neušlechtilé, nebo září světlem všestranné proslulosti? Uvaž však, zda to, co jsme uznali za soběstačné, za nejmocnější, za nejctihodnější, nepostrádá proslulost, kterou si samo nemůže poskytnout, a zda se v některém ohledu nezdá trochu méně hodnotné?“

Na to jsem řekl: „Nemohu jinak než uznat, že to, o čem mluvíme, tak jak je, je také nejproslulejší.“

„V důsledku toho musíme tedy uznat, že se proslulost vůbec neliší od oněch tří dříve jmenovaných vlastností.“

„To musíme,“ řekl jsem.

„Co tedy nepotřebuje nic cizího, co všechno zmůže vlastními silami, co je proslulé a hodné úcty, není nepochybně také nejradostnější?“

„Ale já si nemohu ani představit, odkud by se mohl vplížit do něčeho takového zármutek; proto je nutno uznat, že je to naplněno radostí, pokud bude trvat to, co bylo řečeno dříve.“

„Z téhož důvodu se také nutně soběstačnost, moc, proslulost, úcta, příjemnost neliší svou podstatou, třebaže mají různá jména.“

„To je nutné,“ řekl jsem.

„Pak tedy to, co je od přirozenosti jedno a jednoduché, rozděluje lidská pošetilost, a ta, pokoušejíc se dosáhnout část něčeho, co nemá části, nezíská ani část, ta neexistuje, ani celek, ten vůbec nehledá.“

„Jakto?“ zeptal jsem se.

„Kdo hledá bohatství, aby unikl nouzi, ten neusiluje o moc, raději chce být dole a v temnu, odříká si i mnoho přirozených rozkoší, aby nepřišel o peníze, které si opatřil. Avšak takto ten, komu chybí moc, koho bodají nesnáze, koho jeho nízké postavení drtí, koho ukrývá temnota, nedosáhne ani soběstačnosti. Kdo však touží jen po moci, ten rozhazuje majetek, pohrdá rozkošemi a poctou, která není spojena s mocí, a ani slávě nepřisuzuje žádnou cenu. Ale sám vidíš, kolik toho chybí i jemu. Někdy se totiž stane, že i on potřebuje něco nutného, že jej mučí úzkostí, a že když tyto obtíže nemůže zahnat, je konec i s tím, o čem nejvíc usiloval, s jeho mocí. Podobně lze uvažovat i o poctách, o slávě, o rozkoších: protože každá z těchto věcí je totožná s ostatními, pak ten, kdo žádá jen jednu z nich bez ostatních, nedostane ani tu, po níž touží.“

„Co kdyby tedy,“ zeptal jsem se, „někdo toužil po všem najednou?“

„Ten by sice chtěl souhrn veškeré blaženosti, našel by ji však v těch věcech, o nichž jsme dokázali, že nemohou poskytnout, co slibují?“

„Rozhodně ne,“ řekl jsem.

„Blaženost se tedy rozhodně nesmí hledat v těch věcech, o nichž se věří, že každá z nich sama poskytuje něco z toho, co je žádoucí.“

„Souhlasím; nelze říci nic pravdivějšího.“

„Máš tedy před sebou jak podobu, tak příčiny klamného štěstí. Obrát nyní svůj duševní zrak na opačnou stranu. Tam totiž okamžitě uvidíš pravé štěstí, jak jsem ti slíbila.“

„Ale to je přece i pro slepého jako na dlani; ukázalas mi je před chvílí, když ses pokoušela odhalit příčiny klamného štěstí. Nemýlím-li se, pravé a dokonalé je přece to štěstí, které činí člověka soběstačným, mocným, úctyhodným, proslulým a plným radosti. Abys viděla, že už jsem tomu přišel na kloub, řeknu ti toto. Na-prosto bezpečně poznávám, že plná blaženost je ta, která může doopravdy poskytnout jednu z těchto věcí, protože všechny jsou totožné.“

„Můj odchovanče, jak budeš šťasten díky tomuto názoru, jestliže ještě přidáš toto...“

„Copak?“

„Domníváš se, že je mezi těmito smrtelnými a pomíjejícími věcmi něco, co by mohlo způsobit takový stav?“

„To ne,“ řekl jsem, „a dokázala jsi to myslím tak dobře, že už nic jiného není třeba.“

„Zdá se tedy, že tyto věci dávají lidem buď jen obrazy pravého dobra, nebo jakási nedokonalá dobra, avšak nemohou přinést dobro pravé a dokonalé.“

„Souhlasím,“ řekl jsem.

„Protože jsi tedy poznal, která blaženost je pravá a co blaženost jen nalhává, zbývá teď už jen, abys poznal, kde bys mohl pravou blaženost hledat.“

„Na to už dlouho toužebně čekám,“ řekl jsem.

„Ale protože je třeba, jak tvrdí náš Platón v Timaiovi, i v nejmenších věcech prosit o boží pomoc, co bychom podle tebe měli nyní dělat, abychom si zasloužili nalézt sídlo onoho nejvyššího dobra?“

Na to jsem jí řekl: „Je třeba vzývat otce všech věcí, protože se nic nezačne řádně, jestliže jej opomeneme.“

„Správně,“ řekla na to a hned zanotovala tuto píseň.

[9] báseň

*„Ty, jenž věkověčným svým rozumem spravuješ vesmír,
tvůrce zemi i nebe, jenž od věků necháváš plynout
čas a všemu dáš pohyb, sám trváš však bez hnutí stále,
popud zvnějšíku tě nedonutil, abys z plynoucí hmoty
vytvořil dílo: ty sám máš v sobě tvar dobra
nejvyššího, jsi závistí prost a vycházíš ve všem
ze vzoru shůry a svět, tak krásný, sám krásnější nad vše
nošíš v své mysli stále a utváříš k obrazu svému,
chceš, aby celek svou dokonalost svým předával částem.
Spojuješ prvky dle čísel, ať chladné se s plameny shodne,
suché s tekutým též, aby čistší nevzlétl oheň
či aby velkou váhou se země neponořila.
Trojitě přírody středem jsi učinil duši, jež hýbá
vším, a dělíš ji do údů všech, by v svornosti žily.
Když duše rozdělená v dva okruhy svila svůj pohyb,
do sebe chystá se vrátit a obchází hlubinů mysli.
Podle stejného vzoru pak uvádí v pohyb i nebe.
Ze stejných příčin pak i duše a životy nižší
probouzíš, na lehkých vozech je do výše převelké vznášíš,
po nebi rozséváš je i zemi, pak zákonem vládným
ty, jež se obrátí k tobě, zas ohněm přivádíš zpátky.
Dovol, otče, mé mysli, ať vystoupí až k tvému stádu,
užří pramen dobra, a až bych našel světlo,
duševním zrakem stále se na tebe pozorně dívá.
Rozptýl mlhy a tíhu té hrubé pozemské hmoty,
zazáři jasem svým! Vždyť ty jsi obloha jasná,
ty jsi pro zbožné pokoj a klid, tebe spatřit je cílem,
počátkem též, jsi vůdcem i cestou a zároveň koncem.“*

[10] próza

Protože jsi tedy spatřil, jaká je podoba dobra nedokonalého i dokonalého, myslím, že je teď třeba ukázat, v čem tato dokona-

lost štěstí spočívá. Myslím si, že při tom musíme především zkoumat, zda vůbec může ve skutečnosti existovat nějaké takové dobro, jak jsi je před chvílí definoval, aby nás neklamal prázdný výplod fantazie neopírající se o skutečnou pravdu. Nelze však popřít, že takové dobro existuje a že je pramenem všech dober, neboť všechno, o čem se říká, že je nedokonalé, se stává nedokonalým jen zmenšováním dokonalosti. Tím se stává, že zdá-li se v kterémkoli druhu něco nedokonalé, musí v něm být nutně i něco dokonalého. Kdyby neexistovala dokonalost, nebylo by možné ani si představit, odkud se vzalo to, čemu se říká nedokonalé. Příroda totiž nezačala věcmi zmenšenými a nedokončenými, ale od úplných a hotových postupně poklesá k těmto posledním, vysíleným tvarům. Jestliže opravdu, jak jsme před chvílí dokázali, existuje nějaké nedokonalé štěstí křehkého dobra, je bezpochyby také nějaké štěstí pevné a dokonalé.“

„Tento závěr je neotřesitelný a naprosto pravdivý,“ odpověděl jsem.

„Uvažuj nyní,“ pokračovala, „kde má své sídlo. Že bůh, původce všech věcí, je dobrý, to dokazuje společný názor všech lidí. Vždyť vzhledem k tomu, že si nelze vymyslet nic lepšího, než je bůh, kdo by pochyboval, že je dobré to, nad co není nic lepšího? Že bůh je dobrý, dokazuje pak rozum tím, že nás přesvědčuje, že v něm je obsaženo i dokonalé dobro. Kdyby takový nebyl, nemohl by přece být původcem všeho na světě. Pak by totiž něco, co by vlastnilo dokonalé dobro, co by se jevilo jako dřívější a starší než on, bylo znamenitější než on, neboť všechno dokonalé — to už bylo objasněno — je dřívější než to, co je méně úplné. Aby naše uvažování nepostupovalo do nekonečna, je třeba uznat, že nejvyšší bůh je zcela naplněn nejvyšším a dokonalým dobrem. Usoudili jsme však, že dokonalé dobro je pravá blaženost; pravá blaženost musí tedy spočívat v nejvyšším bohu.“

„Přijímám tento názor,“ řekl jsem na to, „proti tomu nelze nic namítnout.“

„Teď však, prosím tě,“ pokračovala, „hleď, jak bys naprosto bezpečně a nevratně dokázal to, co jsme řekli, že totiž nejvyšší bůh je zcela naplněn nejvyšším dobrem.“

„A jak asi?“

„Nepředpokládej, že tento otec všech věcí buď ono nejvyšší dobro, jímž je, jak se říká, zcela naplněn, dostal zvnějšku, nebo

že je má od přirozenosti takovým způsobem, jako by sis představoval, že podstata boha jako vlastníka a blaženosti jako vlastnictví jsou rozdílné. Kdybys věřil, že bylo přijato zvnějšku, mohl bys považovat to, co dalo, za znamenitější než to, co přijalo. My však naprosto správně vyznáváme, že on je ze všeho nejznamenitější. Jestliže však ono dobro je v něm od přirozenosti, ale je od něho pojmově odlišné, potom — protože mluvíme o bohu jako o původci věcí — ať se ten, kdo je toho schopen, pokusí najít odpověď na otázku: „Kdo spojil tyto různé věci?“ Proto co je svou přirozeností rozdílné od nejvyššího dobra, není nejvyšší dobro — to si však nesmíme myslet o tom, o čem je známo, že nemá nad sebou nic znamenitějšího. Vůbec přirozenost žádné věci nemůže být lepší než její původ, a proto co je původem všeho, o tom bych také jedině správnou úvahou usoudila, že je svou podstatou nejvyšším dobrem.“

„Zcela správně.“

„Avšak připustili jsme, že nejvyšší dobro je blaženost.“

„Ano,“ řekl jsem.

„Musíme tedy uznat, že bůh je sama blaženost.“

„Nemohu odporovat předcházejícím vývodům a vidím, že tento závěr z nich důsledně vyplývá.“

„Podívej se také na to, zda by ještě pevnější důkaz pro to nevyplynul z toho, že nemohou být dvě nejvyšší dobra od sebe rozdílná. Je přece jasné, že když se dvě dobra liší, nemůže být jedno tím, čím je druhé. Proto ani jedno z nich nemůže být dokonalé, ježto každému z nich to druhé chybí. A co není dokonalé, to nemůže být nejvyšší, to je zřejmé. Dobra, která jsou nejvyšší, nemohou tedy být žádným způsobem rozdílná. My jsme však došli k tomu, že jak blaženost, tak bůh jsou nejvyšší dobro. Proto je nutně nejvyšší blaženost totožná s nejvyšším božstvem.“

„Nelze dojít k žádnému závěru ani věcně pravdivějšímu, pokud jde o podstatu, ani nezvratnějšímu, pokud jde o vedení důkazu, ani důstojnějšímu boha,“ řekl jsem na to.

„Právě tak jako geometři mají ve zvyku po provedení důkazu svých pouček přidat něco, čemu říkají porismata, stejně tak já ti dám něco jako corollarium. Protože se lidé stávají blaženými dosažením blaženosti a blaženost sama je božstvo, je zřejmé, že se stávají blaženými dosažením božstva. Avšak tak jako se lidé dosažením spravedlnosti stávají spravedlivými a dosažením moudrosti moudřími, právě tak je nutné, aby se lidé dosažením božstva stali

bohy. Každý blažený je tedy bůh. Od přirozenosti je ovšem jen jeden bůh, avšak nic nebrání tomu, aby jich bylo co nejvíc prostřednictvím účasti.“

Já jsem na to řekl: „Ať už tomu chceš říkat raději porisma nebo corollarium, je to krásné a cenné.“

„A přece nic není krásnější než to, co rozum doporučuje s tím spojit.“

„Co je to?“ zeptal jsem se.

„Když blaženost zřejmě obsahuje mnoho věcí, skládají všechny jediné tělo blaženosti s rozmanitými údy, nebo je mezi těmi věcmi jedna, která sama tvoří podstatu blaženosti a k níž se všechny ostatní vztahují?“

„Byl bych rád, kdybys mi to objasnila připomenutím těch věcí samých.“

„Považujeme blaženost za dobro?“

„Ano, dokonce za nejvyšší dobro.“

„Toto můžeš připojit ke všemu. Vždyť blaženost je i nejvyšší soběstačnost, a rovněž nejvyšší moc, úcta, proslulost a rozkoš jsou považovány za blaženost. Co tedy? Všechno toto, soběstačnost, moc a ostatní, je dobrem, jako by to byly nějaké údy blaženosti, nebo se všechno vztahuje k dobru jako k vrcholu?“

Odpověděl jsem jí: „Chápu, co navrhuješ prozkoumat. Já si však přeji slyšet, k čemu jsi dospěla ty.“

„Poslechni si tedy rozhodnutí v této věci. Kdyby toto všechno byly údy blaženosti, lišily by se mezi sebou. Taková je přece podstata částí, že jsou různé a skládají jedno tělo. Bylo však dokázáno, že toto všechno je totožné — vůbec to tedy nejsou údy, jinak by se zdálo, že se blaženost skládá z jediného údu, a to je nemožné.“

„O tom není pochyby,“ souhlasil jsem, „čekám však, co ještě zbývá.“

„Je tedy jasné, že se všechno ostatní vztahuje k dobru. Proto je totiž vyhledávána soběstačnost, že je považována za dobro, proto je vyhledávána moc, že i ji pokládáme za dobro. Totéž lze soudit o úctě, proslulosti i příjemnosti. Dobro je tedy souhrnem a příčinou všeho žádoucího. Vůbec přece nemůže být žádáno něco, co v sobě nemá ani skutečné, ani zdánlivé dobro. Naproti tomu i to, co není od přirozenosti dobrem, jestliže se dobrem zdá, je předmětem touhy, jako by bylo dobrem opravdu. Tak dochází k tomu, že se za souhrn, osu a zdroj všeho žádoucího právem

považuje dobro. A to, kvůli čemu je něco žádáno, zdá se být předmětem největší touhy, tak jako když chce někdo kvůli svému zdraví jezdit na koni, ani tak netouží po pohybu při jízdě jako po účinku pro své zdraví. Je-li tedy vše žádáno kvůli dobru, netouží po tom všichni tolik jako po dobru samém. Už jsme však uznali, že ostatní je požadováno kvůli blaženosti, proto se také tímto způsobem nehledá nic jiného než blaženost. Z toho je jasné jak slunce, že podstata dobra samého i blaženosti je jedna a táž.“

„Nevidím žádný důvod, proč by někdo mohl nesouhlasit.“

„Avšak dokázali jsme, že bůh a pravá blaženost je jedno a totéž.“

„Ano,“ potvrdil jsem.

„Je tedy možno s jistotou dojít k závěru, že i podstata boha spočívá v dobru samém a nikde jinde než v dobru.“

[10] báseň

*Přijďte sem, všichni stejně uvězněni,
které vášeň v pozemských duších dlít
svírá, ošidná, pouty nestoudnými.
Zde vás bude po práci čekat oddech,
přítav, lícobný klid vám dávatíci,
jen zde asyl ubohým otvírá se.
Vše, co daruje Tagus v zlatém písku
nebo Hermus s narudlým břehem nese,
nebo zelené kamínky a bílé,
které Indus nabíží v horkém pásmu,
to ať oslní oko, slepou duši
drží ještě pevněji ve tmách jejích.
Tomu všemu, co srdce blaží, dráždí,
dala život v nejhlubším nitru země.
Záře, která však nebe řídí, sílí,
vyhýbá se ztemnělým troskám duše;
kdo však schopen je ztratit v toto světlo,
popře, že jsou paprsky slunce jasné.“*

[11] próza

„Souhlasím,“ řekl jsem, „vždyť vše je svázáno nejnezvratnějšími důvody.“

Ona se mě zeptala: „A jakou cenu tomu budeš přisuzovat, poznáš-li, co je samo dobro?“

„Nesmírnou, jestliže se mi podaří poznat současně boha, který je dobro.“

„To ti odhalím tou nejpravdivější úvahou, jen když zůstanou v platnosti závěry, k nimž jsme před chvílí došli.“

„To zůstanou.“

„Nedokázali jsme, že věci, po nichž touží většina lidí, nejsou pravými a dokonalými dobry, protože se vzájemně liší, a že nemohou přinést dobro plné a nepodmíněné, protože každé z nich chybí ty další? A na druhé straně že vzniká pravé dobro, když se uvedené věci spojí jakoby v jediný tvar a jediné působení, takže to, co je soběstačností, je zároveň i mocí, úctou, proslulostí a přijemností, a nejsou-li všechny tyto věci jedno a totéž, že v sobě nemají nic, proč by měly být počítány mezi věci žádoucí?“

„Ano, dokázali,“ přikývl jsem, „a nelze o tom vůbec pochybovat.“

„Zdalipak se tedy věci, které nejsou dobrem, když se od sebe liší, avšak stávají se dobrem, když začnou být věci jedinou, nestávají se dobrem dosažením jednoty?“

„Zdá se, že je tomu tak,“ řekl jsem na to.

„Připouštíš však, že všechno, co je dobré, je dobré účastí dobra?“

„Ano.“

„Musíš tedy připustit, že podobně jednota a dobro je totéž, neboť podstata věcí, jejichž účinek není od přirozenosti různý, je totožná.“

„To nemohu popřít.“

„Víš tedy,“ pokračovala, „že všechno, co jest, zůstává a trvá tak dlouho, dokud je jedno, ale hyne a rozpadá se, jakmile jedno být přestane?“

„Jak to?“

„Je to jako u živých bytostí: když se duše a tělo spojí a zůstávají pohromadě, říká se tomu živá bytost; když se však tato jednota zruší oddělením obou částí od sebe, je jasné, že živá bytost zanikne a už není živou bytostí. Stejně je to i se samotným tělem: dokud spojením údů zůstává v jednom tvaru, je vidět lidskou podobu, jestliže se však části těla odtrhnou a oddělí a tím zruší jednotu, přestane tělo být tím, čím bylo. Projdeš-li stejným způsobem i všechno ostatní, ukáže se nad veškerou pochybnost, že jakákoli věc

existuje tak dlouho, dokud je jedním, že však hyne, jakmile jedním být přestane.“

Na to jsem jí řekl: „Čím víc o tom uvažuji, tím víc se mi zdá, že tomu nemůže být jinak.“

„Je tedy něco, co se (pokud jedná ve shodě s přirozeností) vzdá touhy žít a přeje si propadnout zkáze a zničení?“

Odpověděl jsem jí: „Podívám-li se na živé bytosti, jimž je nějak vlastní chtít a nechít, nenajdu ani jednu, která by bez vnějšího tlaku odhodila pud po trvání a dobrovolně spěchala k zániku. Vždyť každá živá bytost usiluje o udržení svého blaha a vyhýbá se smrti a zkáze. Jsem však dočista na rozpacích, co si mám myslet o rostlinách a stromech a o neživých věcech vůbec.“

„A přece ani tady není žádný důvod k nejistotě, když si všimneš především toho, že rostliny a stromy rostou na místech pro ně vhodných, kde, pokud jim to dovolí jejich přirozenost, tak hned neuschnou a nezajdou. Jedny přece rostou v rovinách, jiné na horách, jiné se drží v bažinách, jiné lnou ke skalám, jiným se daří na neplodných písčínách, a kdyby se někdo pokusil přesadit je jinam, uschly by. Tak dává příroda každé rostlině to, co jí vyhovuje, a stará se, aby nezahynula, dokud má schopnost trvat dál. Co říci tomu, že všechny rostliny jako by měly ústa ponořená do půdy, sají kořeny výživu a rozvádějí ji dřevem a kůrou? Že nejměkčí části, jako je dřev, jsou uloženy uvnitř, proti vnějšímu jsou chráněny pevným dřevem a nakonec se proti nepřízni počasí staví kůra jako odolná ochrana? A s jak velkou péčí se příroda stará o to, aby se všechno rostlinstvo rozmnožovalo bohatou tvorbou semen! Kdo by nevěděl, že to všechno jsou jakési nástroje zajišťující nejen dočasné udržení, ale věčné trvání druhu?“

A netouží snad podobně i věci, o nichž se soudí, že nemají duši, po tom, co jim je vlastní? Proč lehkost vynáší plameny do výše a naopak proč zemi tlačí dolů její tíže, není-li to tím, že každému vyhovují právě tato místa a tyto pohyby? Dále každou věc uchovává to, co je s ní shodné, a ničí ji, co je nepřátelské. Tvrdé věci, například kameny, drží velmi houževnatě pohromadě svými částmi a brání se tomu, aby byly snadno rozrušeny. Co plyne, jako vzduch a voda, snadno sice ustoupí síle, která je rozděljuje, ale rychle zas znova splyne s tím, od čeho bylo odděleno. Oheň se každému dělení vzpírá.

Nyní nejednáme o volných hnutích poznávající duše, nýbrž o přirozeném pudu, který například způsobuje, že požitá pokrmu trávíme, aniž na to myslíme, že ve spánku dýcháme, aniž si to uvědomujeme. Vždyť ani u živých tvorů láska k zachování nevychází z vůle duše, ale z přirozených základů. Vůle přece často pod tlakem okolností vítá smrt, které se přirozenost hrozí, a naproti tomu občas krotí plodivý akt, který jediný zajišťuje smrtelným věcem stálé trvání a po němž přirozenost neustále touží. Do té míry láska k sobě nevychází z duševního hnutí, ale z přirozeného pudu. To přece dala prozřetelnost tomu, co stvořila, jako snad nejzávažnější příčinu trvání, aby od přirozenosti toužily trvat, dokud je to možné. Proto nemáš ani jeden důvod pochybovat, že vše, co existuje, má v sobě od přirozenosti touhu přetrvávat a vyhýbat se zničení.“

„Musím přiznat,“ řekl jsem, „že nyní vidím bez jediného stínu pochybnosti to, co se mi dříve zdálo nejisté.“

„To, co si žádá přetrvávat a být stále, to si přeje být jedním, neboť jestliže se mu toto odejme, nezůstane mu ani bytí.“

„To je pravda,“ potvrdil jsem.

„Všechno si tedy přeje být jedním.“

I s tím jsem souhlasil.

„Avšak dokázali jsme, že jedno je totéž co dobro.“

„Ano.“

„Všechno si tedy žádá dobro, a toto můžeš také opsat takto: dobro samo je to, po čem všechno touží.“

„Není možné vymyslet si něco pravdivějšího,“ řekl jsem, „neboť buď není žádné jedno, ke kterému by se všechno vztahovalo, a všechno se po jeho rozpadu jako po rozpadu nějakého vrcholu bude potácet bez někoho, kdo by řídil, nebo je-li něco, k čemu všechno spěje, je to nejvyšší ze všech dober.“

Na to mi řekla: „Můj milý žáku, mám nesmírnou radost, neboť si svým duchem zasáhl samotný střed pravdy. Jenže tím jsi odhalil právě to, cos nevěděl, jak jsi před chvílí říkal.“

„A co?“

„Jaký je cíl všech věcí. Je jím to, co si všechny věci přejí; a protože jsme došli k závěru, že tím je dobro, musíme prohlásit, že cílem všech věcí je dobro.“

[11] báseň

*Kdo pronikavou myslí pravdu stopuje
a nechce žádnou odbočkou být oklamán,
ať v sebe posvítí si vnitřním pohledem
a dlouhé pohyby ať stočí do kruhu,
ať duši poučí, že vše, co snaží se
mít zvenčí, má už skryté ve svém pokladu.
Co dříve zakrýval mrak temný omylu,
to jasněji než samo slunce zazáří.
Vždyť všechno světlo z ducha nevyputilo
to tělo vlekoucí svou zapomnětlivost.
Fiskářka pravdy přec v něm uvnitř zůstává
a věda dechem svým z ní plamen rozdmýchá.
Jak byste také správně, nemít v srdci troud,
hned na otázky sami odpovídali?
Vždyť říká-li nám pravdu Múza platónská,
co učíš se, to vlastně připomínáš si.“*

[12] próza

Řekl jsem jí na to: „Plně souhlasím s Platónem, vždyť mi už podruhé tyto věci připomínáš. Poprvé jsi mě upozornila, že jsem ztratil paměť stykem s tělem, a podruhé, když na mě dolehla tíha zármutku.“

Tu řekla ona: „Připomeneš-li si, co jsme dříve připustili, vzpomeneš si brzy i na to, cos nedávno přiznal, že nevíš.“

„Na co?“ zeptal jsem se.

„Jakým kormidlem je řízen svět.“

„Pamatuji se,“ řekl jsem, „že jsem se přiznal k své nevědomosti, a třebaže už tuším, s čím přijdeš, přece jen toužím slyšet to jasněji od tebe.“

„Před malou chvílí jsi pokládal za zcela nepochybné, že svět je řízen bohem.“

„I teď tomu věřím,“ odpověděl jsem jí na to, „a nikdy si nebudu myslet, že by se o tom mohlo pochybovat, a stručně vyložím, o jaké důvody se opírá mé přesvědčení. Tento svět by se rozhodně nestavil z tak různých, ba protikladných částí v jeden tvar, kdyby neexistoval jeden, který tyto rozdílné části spojil. Avšak rozporná

rozmanitost podstat by to, co bylo spojeno, zase rozloučila a násilně rozdělila, kdyby neexistoval jeden, který drží pohromadě to, co spojil. A přírodní řád by nepostupoval vpřed s takovou jistotou a nevykonával by pohyby tak uspořádané, pokud jde o místo, dobu, účinnost, prostor a vlastnosti, kdyby neexistoval jeden, který, sám neměnný, tyto mnohotvárné změny pořádá. Ať je to cokoli, působením čeho trvá a je v pohybu to, co bylo vytvořeno, označuji to všeobecně užívaným slovem bůh.“

Tu řekla ona: „Protože máš takové názory, myslím, že mi už nezbyvá mnoho práce, abys dosáhl štěstí a živ a zdrav zнову spatřil svou vlast. Podívejme se však na to, co jsme tvrdili. Nepočítali jsme k blaženosti také soběstačnost a neshodli jsme se na tom, že bůh je sama blaženost?“

„Ano.“

„Bůh tedy nebude k řízení světa potřebovat žádnou pomoc zvenčí; jinak — kdyby něco potřeboval — by nebyl plně soběstačný.“

„Tak tomu nutně musí být,“ řekl jsem.

„Zařizuje tedy všechno sám sebou?“

„To se nedá popřít,“ řekl jsem.

„Bylo však dokázáno, že bůh je samo dobro.“

„Pamatuji se na to.“

„Zařizuje tedy všechno dobrem, jestliže ovšem sám sebou řídí všechno ten, který, jak jsme se shodli, je dobro. On je veslem, on je kormidlem, které udržuje světový stroj pevný a neporušený.“

„Naprostο s tím souhlasím,“ řekl jsem, „a už před chvílí jsem čekal, že to řekneš, i když jsem měl jen slabé tušení.“

„Já ti věřím,“ řekla mi, „neboť mám dojem, že už bděleji obracíš zrak k tomu, abys spatřil pravdu. Ale co řeknu teď, to lze spatřit stejně snadno.“

„A co to bude?“ zeptal jsem se.

„Protože se právem věřít, že bůh vše řídí kormidlem dobroty, a protože všechno, jak jsem tě už poučila, tíhne přirozeným pudem k dobru, lze pochybovat, že se vše nechá řídit dobrovolně a že se vše samo od sebe obrací podle pokynu pořádajícího, jako by to bylo v souladu a ve shodě s vládcem?“

„Nutně to tak musí být,“ řekl jsem, „a nejevilo by se to jako blahodárné řízení, kdyby bylo jhem vloženým na šíje lidí odpírání poslušnosti, ne spásou pro poslušné.“

„Není tedy nic, co by se, podržujíc si svou přirozenost, pokoušelo jít proti bohu?“

„Nic,“ řekl jsem.

„A kdyby se pokoušelo, zmůže něco proti tomu, u něhož jsme připustili, že je díky blaženosti nejmocnější?“

„Takový pokus by vůbec nic nemohl.“

„Není tedy nic, co by se chtělo nebo mohlo postavit proti tomuto nejvyššímu dobru?“

„Myslím, že ne,“ odpověděl jsem jí.

„To, co všechno rázně řídí a laskavě pořádá, je tedy nejvyšší dobro.“

Na to jsem řekl: „Jak mě těší nejen závěr našich úvah, ale ještě mnohem víc právě tato slova, jichž užíváš, takže se konečně jednou sama za sebe zastydí hloupost rvoucí vše veliké!“

„V bájích ses dověděl o Gigantech dorážejících na nebe. Avšak i s nimi laskavá ráznost naložila, jak se slušelo. Nechceš však postavit proti sobě samotné rozumové důvody? Možná že se z takové srážky vykřeše nějaká krásná jiskra pravdy.“

„Jak chceš,“ odpověděl jsem jí.

Na to řekla: „Nikdo by přece nemohl pochybovat o tom, že bůh je všemohoucí.“

„Rozhodně nikdo se zdravým rozumem,“ řekl jsem.

„Avšak pro toho, kdo je všemohoucí, neexistuje nic, co by nemohl.“

„Ne,“ souhlasil jsem.

„Může tedy bůh učinit něco zlého?“

„Rozhodně ne.“

„Neexistuje tedy žádné zlo, protože je nemůže konat ten, pro něhož nic není nemožné.“

„Ty si se mnou hraješ,“ řekl jsem, „a svými úvahami pro mě stavíš bludiště, z něhož nevede cesta; vždyť hned do něho vcházíš tam, kde bys měla vyjít, hned z něho vycházíš tudy, kudy jsi do něho měla vstoupit. Nebo snad stáčíš jakýsi podivuhodný kruh božské jednoduchosti? Vždyť když jsi před chvílí začínala od blaženosti, řekla jsi, že je nejvyšším dobrem, a mluvila jsi o tom, že je uložena v nejvyšším bohu. Dokazovala jsi, že bůh sám je nejvyšší dobro a plná blaženost. Pak jsi mi dávala jako malý dárek tvrzení, že nikdo nebude blažený, kdo nebude současně bohem. Potom jsi zase vykládala, že sám tvar dobra je podstatou boha i blaženosti,

Filozofie, zachovávajíc důstojnou tvář a vážný výraz, zazpívala tichým a sladkým hlasem tuto píseň, a když chtěla ještě něco dodat, tu jsem ji já, který jsem ještě zcela nezapomněl na svůj zármutek usazený hluboko v srdci, přerušil a řekl jsem: „Vše, co jsi až do této chvíle řekla ty, která vedeš k pravému světlu, se ukázalo posuzováno samo o sobě, božské, a díky tvým vývodům nevývratné. Řekla jsi něco, co mi kdysi nebylo zcela neznámé, třebaže jsem to nedávno pro bolest z utrpené křivdy zapomněl. Avšak příčina našeho zármutku, a řekl bych příčina nejvážnější, spočívá právě v tom, že může vůbec být na světě zlo nebo že může zůstat nepotrestáno, ačkoliv existuje dobrý vládce světa. Ty sama zajisté víš, jak velké podivení si zaslouží už toto. K tomu se však druží něco ještě mnohem vážnějšího. Vždyť za vlády a rozkvětu ničemnosti ctnost nejenže není odměňována, ale klesla dokonce pod nohy zločinců, ti po ní šlapou a ona pyká za to, zač by měly pykat zločiny. Nikdo se nemůže dost vynadivit tomu nebo si dost postěžovat na to, že se něco takového děje v říši boha vševědoucího, všemohoucího, avšak chtějícího jen dobro.“

Nato promluvila ona: „Zasloužilo by si to věru nekonečný úžas a bylo by to hroznější než všechny nestvůry dohromady, kdyby byly, jak ty si myslíš, v tak pečlivě uspořádaném domě tak dokonalého hospodáře nádoby malé ceny opatrovány a kdyby nádoby cenné byly samá špína. Avšak ono tomu tak není. Vždyť nebudou-li otřeseny naše nedávné závěry, poznáš z podnětu toho, o jehož vládě právě mluvíme, že dobří jsou vždy mocní, kdežto zlí jsou stále poníženi a slabí, že neřesti nikdy nezůstávají bez trestu a ctnosti bez odměny, že na dobré čeká vždy štěstí a na zlé neštěstí, a poznáš ještě mnoho takového, co může uklidnit tvé nářky a posílit tě stálou pevností. A protože jsi mým prostřednictvím spatřil podobu pravé blaženosti, kterou jsem ti před časem ukázala, a poznal jsi také, kde se nalézá, až projdeš vše, co považuji za nutné předeslat, ukážu ti cestu, která tě dovede zpátky domů. Také propůjčím tvé mysli křídla, na nichž se bude moci vznést do výše, abys zahnal všechny zmatky a aby ses pod mým vedením, po mé stezce a na mém voze vrátil živ a zdrav do vlasti.“

*Mám totiž křídla, jež ptačím se rovnají
a k nebes klenbě vystoupí.
Když si je rychlá mysl připevní,
zem nenávidí, zhrdá jí,
překoná nesmírnou sféru vzduchovou
a vidí mračna za sebou,
překročí ohnivý vír, jenž se ohřívá
éteru čilým pohybem,
nakonec vystoupí do hvězdných domovů
a spojí cestu se Sluncem,
nebo ledného starce provází
jak voják hvězdy třpytivé,
nebo zas, kdekoli jiskří noc oblohou,
tam každou hvězdu obíhá,
a když se tohoto pohledu nasytí,
pak odvrátí se od pólu,
spočine na hřbetě rychlého éteru
a vidí světlo velebné.
Vládce králů tam žezlo má v pravici
a drží světa otěže,
nehybný ovládá letící skvostný vůz,
všech věcí soudce vznešený.
Jestliže tam tě zpět cesta přivede,
již nepamětliv hledáš teď,
řekneš: „To je má vlast, už si vzpomínám,
zde původ můj, zde zůstanu.“
Když se ti zachce spatřit noc na zemi,
již opustil jsi nedávno,
uvidíš v exilu sveřepé tyrany,
jichž národy se bojí dnes.“*

Tu jsem jí řekl: „Jak velké věci slibuješ! Nepochybuj o tom, že to můžeš dokázat. Jen už mě dál nenapínej, když jsi ve mně probudila takovou touhu.“

Ona řekla: „Především ti tedy bude dovoleno poznat, že u dob-

rých je vždy přítomna mohoucnost, kdežto špatné opustily všechny síly. Jedno vyplývá z druhého. Protože dobro a zlo jsou protiklady, tu jestliže je jisté, že dobro je mohoucí, je z toho zřejmá slabost zla; na druhé straně jestliže je jasně vidět křehkost zla, lze z toho poznat pevnost dobra. Aby však věrohodnost mého výroku byla větší, budu nyní postupovat oběma cestami a budu hledat důkaz pro svá tvrzení hned tu, hned tam.

Účinek veškerého lidského konání závisí na dvou věcech, na vůli a na mohoucnosti. Jestliže jedno z toho chybí, nelze nic vykonat. Když schází vůle, člověk se ani nepustí do toho, co nechce, a když chybí mohoucnost, je vůle zbytečná. A tak vidíš-li, že někdo chce něčeho dosáhnout, ale nedosahuje toho, nemůžeš pochybovat, že mu chyběla síla k dosažení toho, co chtěl.“

„To je jasné,“ přiznal jsem, „to není možné popřít.“

„Avšak uvidíš-li, že někdo skutečně, co chtěl, budeš snad pochybovat o tom, že také mohl?“

„Ne.“

„V tom, co člověk může, musí být považován za silného, co nemůže, v tom musí být považován za slabého.“

„To přiznávám.“

„Pamatuješ se tedy,“ pokračovala, „že jsme dřívějšími úvahami došli k závěru, že veškeré úsilí lidské vůle, projevující se různými snahami, spěje k blaženosti?“

„Pamatují se, že i to bylo dokázáno.“

„A vzpomínáš si, že blaženost je samo dobro, a že proto všichni touží po dobru, když hledají blaženost?“

„Na to si nepotřebuji vzpomínat, protože mi to tkví pevně v paměti.“

„Všichni lidé tedy, dobří stejně jako špatní, se se stejným úsilím snaží dojít k dobru?“

„Vyplývá to z toho,“ připustil jsem.

„Avšak je jisté, že se lidé dosažením dobra stanou dobří?“

„To je jisté.“

„Dosáhnou tedy dobří toho, po čem touží?“

„Zdá se že ano.“

„Avšak kdyby špatní dosáhli dobra, po němž touží, nemohli by být špatní.“

„Je tomu tak.“

„Protože tedy jedni i druzí usilují o dobro, avšak jedni ho do-

sáhnou, druzí ne, lze pochybovat o tom, že dobří jsou mohoucí, kdežto špatní že jsou slabí?“

„Každý, kdo o tom pochybuje, není schopen pochopit podstatu věcí ani důsledek tvých úvah.“

„Dále,“ pokračovala, „dejme tomu, že si dva usmyslí stejnou věc odpovídající přirozenosti, že ji jeden provede jako svůj přirozený úkol a že ji uskuteční, kdežto druhý není vůbec schopen onen přirozený úkol zastat a jiným způsobem, než odpovídá přirozenosti, jen napodobuje plnění svého úmyslu, ale nesplní jej: kterému z nich přisoudíš větší sílu?“

„I když si domýšlím, kam asi míříš, přece jen bych to od tebe chtěl slyšet jasněji.“

„Popřeš, že chůze je pro lidi přirozený pohyb?“

„To ne,“ odpověděl jsem.

„A pochybuješ snad o tom, že tento pohyb je přirozeným úkolem nohou?“

„Ani to ne.“

„Kdyby tedy někdo schopný chodit po nohou skutečně tak chodil a druhý, jemuž by tato přirozená schopnost nohou chyběla, by se pokoušel chodit po ruce, kdo z nich může být právem považován za silnějšího?“

„Jen vykládej souvisle dál, vždyť nikdo nepochybuje o tom, že silnější je ten, kdo má tuto přirozenou schopnost, než ten, kdo ji nemá.“

„Avšak nejvyšší dobro, které je stejně cílem pro dobré jako pro špatné, hledají dobří přirozenou cestou ctností, kdežto špatní se ho snaží dosáhnout různými žádostmi, a to není přirozená cesta k dosažení dobra. Máš snad jiný názor?“

„Ne, vždyť je jasné i to, co z toho vyplývá. Podle toho, co jsem připustil, jsou dobří nutně mohoucí, špatní slabí.“

„Je správné, že běžíš napřed, a to je, jak lékaři doufají, známkou, že se přirozenost už vzchopila a je schopná odporu. Ale protože vidím, že jsi dobře připraven chápat, nahromadím četnější důkazy. Jen se podívej, jak zřejmá a jak velká je slabost lidí oddaných neřestem, kteří nejsou schopni dojít ani k tomu, k čemu je vede, ba téměř žene přirozený pud. A co by se stalo potom, kdyby je opustila tato tak velká a téměř nepřemožitelná pomoc přirozenosti, která jde před nimi? Jen uvaž, jaká je nemohoucnost lidí zločinných. Nejsou to odměny nepatrné nebo určené jen na hraní, jichž se do-

máhají, kterých však nemohou dosáhnout a dostat, neboť umdlévají, když jde o sám souhrn a vrchol věcí, a nedojdou, ubožáci, k žádnému výsledku v tom jediném, oč ve dne v noci usilují a v čem se vyznamenávají síly dobrých. Tak jako bys toho, kdo by mohl dojít pěšky až na místo, odkud by už dál nevedla schůdná cesta, pokládal za nejzdatnějšího chodce, právě tak musíš považovat za nejmohoucnějšího toho, kdo dospěje až na hranice žádoucích, za nimiž už dál nic není. Z toho vyplývá i opak, že lidé zločinní se zdají současně zbaveni všech sil.

Proč se odvracejí od ctnosti a jdou za neřestmi? Z neznalosti, co jsou dobra? Ale co má méně síly než slepota nevědomosti? Nebo znají, za čím je třeba jít, ale vášeň je sráží z cesty? Jsou tedy oslabení nezdrženlivostí a nemohou zápasit s neřestí. Nebo snad vědomě a dobrovolně opouštějí dobro a zahýbají k neřestem? Ale pak nejenže přestávají být mohoucí, ale přestávají vůbec být. Vždyť ti, kteří opouštějí společný cíl všeho jsoucího, přestávají současně i být.

Někomu by se snad mohlo zdát zvláštní mé tvrzení, že špatní, jichž je mezi lidmi většina, vůbec neexistují, ale je tomu tak. Já totiž netvrdím, že nejsou špatní ti, kteří jsou špatní, já však čistě a prostě říkám, že špatní neexistují.

Tak jako bys totiž mrtvolu nazval mrtvým člověkem, nemohl bys ji však nazvat prostě člověkem, stejně tak mohu připustit, že neřestní lidé jsou špatní, nemohu však přiznat, že existují nepodmíněně. To totiž existuje, co dodržuje řád a zachovává přirozenost, avšak co se od přirozenosti vzdálí, opustí i bytí, které je uloženo v jeho přirozenosti. Řekneš: „Avšak špatní mohou.“ Ani já to nechci popírat, jenže tato jejich mohoucnost nevychází ze síly, ale ze slabosti. Mohou totiž zlo, a k tomu by neměli sílu, kdyby si byli mohli podržet schopnost konat dobro.

A právě tato mohoucnost ukazuje s větší zřejmostí, že nic nemohou. Vždyť jestliže zlo je ničím, jak jsme před chvílí dokázali, je jasné, že nešlechtní, protože mohou jen zlo, nemohou nic.“

„To je zřejmé.“

„A abys pochopil, jaká je síla této mohoucnosti, nedávno jsme stanovili, že nic není mohoucnější než nejvyšší dobro.“

„Tak jest,“ řekl jsem.

„Avšak toto dobro nemůže konat zlo.“

„To ne.“

„Věří tedy někdo,“ zeptala se, „že lidé mohou všechno?“

„Nikdo, ledaže by neměl zdravý rozum.“

„Avšak lidé mohou zlo.“

„Kéž by nemohli!“ povzdechl jsem si.

„Když tedy ten, kdo může jen dobro, může všechno, avšak nemohou všechno ti, kteří mohou i zlo, je jasné, že ti, kteří mohou zlo, mohou méně. K tomu přistupuje, že všechnu mohoucnost musíme počítat mezi věci žádoucí a že všechny věci žádoucí se vztahují k dobru jako k nějakému vrcholu své přirozenosti, jak jsme dokázali. Ale možnost páchat zločiny se nemůže vztahovat k dobru, není tedy žádoucí. Ovšem každá mohoucnost je žádoucí. Je tedy jasné, že možnost konat zlo není mohoucností.

Z toho všeho naprosto nepochybně vysvítá mohoucnost dobrých a slabost špatných a jasně se ukazuje pravdivost oné Platónovy myšlenky, že jen moudří mohou konat to, co si přejí, kdežto nešlechtní sice konají to, co se jim líbí, nemohou však uskutečnit, co si přejí. Dělalí totiž ledacos, protože věří, že tím, co je těší, dosáhnou dobro, po němž touží, avšak v žádném případě ho nedosáhnou, protože hanebné činy nedojdou k blaženosti.

[2] báseň

*Na vysokém trůnu vidíš
vznešené vladaře sedět.
Skví se v purpurovém rouchu
zlověstné zbraně je střeží,
posupné jsou jejich tváře,
ze srdce zloba je dust.
Stáhni z pyšných, co je halt,
ješitnou okrasu těla,
uvidíš, že páni vespod
tísnivé řetězy nosí.
Jedněm totiž vášeň leptá
zžravou chtivostí srdce,
druhým bičuje hněv kalný
mysl a zvedá v ní bouři.
Smutek tísní zajatce, či
nejistá naděje tráplí.*

*Ježto tedy jedna hlava
tolik má tyranů v sobě,
medělá, co sama chce, když
obtěžní páni ji tísni.*

[3] próza

Vidíš tedy, jak hluboko v bahně se válejí neřesti a v jakém světle září šlechtnost? Právě na tom je zřejmé, že dobrým nikdy nechybějí odměny a zločinům patřičné tresty. Ne neprávem se může zdát, že ve všem, co se dělá, je odměnou právě to, kvůli čemu se to dělá, například odměnou za běh na závodišti je věnec, kvůli kterému se běhá. Avšak ukázali jsme, že právě tím dobrem, kvůli kterému se všechno dělá, je blaženost. Jest tedy jako společná odměna pro lidské činnosti stanoveno samo dobro. Avšak toto dobro nelze oddělit od dobrých (nebude přece dále po právu zván dobrým ten, kdo nemá dobro); proto žádné mravy nezůstávají bez příslušných odměn. Ať tedy špatní zuří jak chtějí, moudrému přesto věnec nespadne ani neuschne. Cizí nešlechtnost nestrhne šlechtným duším ozdobu, která jim patří. Kdyby se někdo radoval z něčeho, co dostal zvnějšku, mohl by mu to vzít někdo jiný nebo sám ten, kdo mu to dal, protože však tuto ozdobu dává každému jeho vlastní šlechtnost, přijde o svou odměnu tenkrát, když přestane být šlechtný. Konečně vzhledem k tomu, že každou odměnu lidé žádají proto, že ji považují za dobro, kdo by si mohl myslet, že kdo má podíl na dobru, nemá podíl na odměně? Jenže na jaké odměně? Na té nejkrásnější a největší ze všech!

Vzpomeň si na ono znamenité corollarium, které jsem ti nedávno dal, a uvažuj takto: protože samo dobro je blaženost, je jasné, že se všichni dobří stávají blaženými právě tím, že jsou dobří. Avšak dohodli jsme se, že ti, kteří jsou blažení, jsou bozi. Odměnou dobrých, kterou nezničí čas, nezmenší ničí moc, nezatemní ničí nešlechtnost, je tedy stát se bohem.

Za tohoto stavu věcí nemůže mít moudrý žádnou pochybnost o potrestání zlých, jemuž nemohou uniknout. Protože dobro a zlo rovněž tresty a odměna stojí na opačných stranách přímo proti sobě, pak tomu, co vystupuje, jak vidíme, jako odměna dobrého, nutně na opačné straně odpovídá trest zlého. Jako se tedy pro šlechtné stává odměnou sama šlechtnost, tak pro nešlechtné je

trestem ničemnost sama. Žádný, koho postihne trest, nepochybuje o tom, že jej postihlo zlo. Kdyby se tedy takoví lidé sami ocenili, mohlo by se jim zdát, že jsou prosti trestu, když jsou ničemností, největším ze všech zel, nejen postiženi, ale prolezlí skrz naskrz?

Podívej se však z druhé strany, ze strany dobra, jaký trest provází nešlechtné. Vždyť ses před chvílí poučil, že všechno, co je, je jedno a že jedno je dobro. Z toho vyplývá jako důsledek, že všechno, co je, se také jeví jako dobro. Takto vše, co odpadne od dobra, přestane existovat. Tím se stává, že špatní přestanou být tím, čím byli — nicméně vzhled lidského těla, který jim zůstal, stále ještě ukazuje, že kdysi byli lidmi. Nicméně obrátivše se k špatnosti ztratili i lidskou přirozenost. Na druhé straně vzhledem k tomu, že jen šlechtnost může člověka povznést nad lidskou přirozenost, nutně nešlechtnost srazí pod lidskou důstojnost ty, které zbavila lidství. Nemůžeš tedy považovat za člověka, koho vidíš změněného neřestmi. Násilný lupič cizího majetku plane hrabivostí? Prohlásíš ho za podobného vlkovi. Vznětlivý a nepokojný cvičí svůj jazyk v hádkách? Toho přirovnáš ke psu. Tajný osnovatel nástrah se raduje, že někoho lstivě okradl? Může být postaven na roveň liškám. Prchlivý soptí? Lze o něm věřit, že má duši lva. Bázlivý a stále připravený k útěku se leká věcí, z nichž nejde strach? Považujme ho za podobného jelenům. Loudavý a tupý se chová netečně? Žije jako osel. Lehkomyslný a nestálý se zajímá každou chvílí o něco jiného? V ničem se neliší od ptáků. Jiný se noří do hnusných a nečistých náruživostí? Je spoután choutkami špinavé svině. Tak se stává, že kdo opustil šlechtnost a přestal být člověkem, mění se ve zvíře, protože nemůže přejít do božského stavu.

[3] báseň

*Vítr zadul kdys do plachet
krále Ithaky, přihnal loď
mořem bloudící k ostrovu,
sídlu překrásné bohyně,
dcery božského Héliá,
která všem novým přichozím
nápoj kouzelný namíchá.*

Znalost bylin jí umožní
dát jim rozličné podoby:
v kance jednoho změnila,
druhý africkým lvem se stal,
zuby, spáry mu vyrostly.
Jiný, z něhož se teď stal vlk,
chtěl by naříkat, vyje však,
další obchází krotce dům
jako indická tygřice.
Ač se nad králem stíženým
mnoha svázeli slitoval
Merkur, křídlatý bůh, a jej
z nástrah Kirčinych zachránil,
už se z kouzelných pohárů
jeho veslaři napili,
jako prasata jedli pak
místo chleba jen žaludy,
hlas i tělo své ztratili,
nic z nich nezbylo bez změny.
Jenom mysl je netknutá,
kvůli nad hrůzným prožitkem.
Příliš slabá je bohyně,
málo účinné byliny —
svedou proměnit údy jen,
srdce proměnit nesvedou!
Člověk sílu svou uvnitř má,
v skryté pevnosti zavřenou.
Avšak mocněji působí
strašný jed, který do hloubky
vnikne, vezme ti vlastní já,
tělu neškodí, o to hůř
řádně v myslí, již zraňuje.“

[4] próza

Tu jsem jí řekl: „Připouštím, že je to takové, a vidím, že nepravděm se říká, že si nečestní lidé sice uchovávají vzhled lidského těla, že se však přesto vlastnostmi své duše mění ve zvířata. Avšak

těm, jichž krutá a zločinná mysl zuří a chystá zkázu dobrým, by nemělo být dovoleno počínat si tak.“

„Také jim to není dovoleno,“ řekla na to, „jak bude ukázáno na patřičném místě. Přesto kdyby se zločinným lidem vzalo to, o čem se věří, že jim je dovoleno, znamenalo by to velké zmírnění jejich trestu. Možná že se to někomu zdá neuvěřitelné, ale špatní nutně jsou nešťastnější, kdykoli dosáhnou toho, po čem toužili, než když nemohou svou touhu ukojit. Neboť jestliže je neštěstím, chtěl-li někdo něco nesprávného, větším neštěstím je, jestliže to mohl udělat — bez toho by ono nešťastné chtění bylo neúčinné. A tak protože každá jednotlivost má své neštěstí, nutně jsou postiženi trojnásobným neštěstím ti, kteří chtějí zločin, mohou jej spáchat a páchají ho.“

„Souhlasím s tebou,“ řekl jsem, „ale vroucně si přeji, aby byli brzy tohoto neštěstí zbaveni a připraveni o možnost páchat zločiny.“

„Budou ho zbaveni rychleji, než si možná přeješ nebo než si oni myslí. Vždyť v tak těsných hranicích života nic není tak vzdálené, aby duši, zejména nesmrtelné, připadalo příliš dlouhé čekat na to. Vždyť jejich velké naděje i vysoká stavba jejich zločinů jsou často rozmetány náhlým a nenadálým koncem, což samozřejmě ukončí jejich neštěstí. Vždyť činí-li ničemnost lidí nešťastnými, je nutně nešťastnější ten, kdo je ničemou déle. Já bych je považovala za nejnešťastnější, kdyby posléze aspoň smrt neukončila jejich špatnost. Jestliže jsme tedy dospěli k správnému závěru, pokud jde o neštěstí jako následek ničemnosti, je jasné, že nemá konce neštěstí, o němž je známo, že je věčné.“

A já jsem řekl: „To je zvláštní závěr, není snadné s ním souhlasit, musím však uznat, že se až příliš shoduje s tím, co bylo připuštěno dříve.“

„Správně usuzuješ. Avšak komu se zdá těžké přistoupit na takový závěr, ten musí buď dokázat, že se předpokládalo něco nepravdivého, nebo ukázat, že sestavení premis nevede k nutnému závěru. Jinak, uznají-li se premisy, není důvod proti závěru něco namítat. Po pravdě řečeno i to, co řeknu teď, by se mohlo zdát stejně zvláštní, ale stejně nutně to vyplývá z toho, co bylo přijato.“

„Co je to?“ zeptal jsem se.

„Že nešlechtní jsou šťastnější, když na ně dopadne trest, než

když je spravedlnost žádným trestem nepostihne. A nechystám se teď dokazovat něco, co by leckoho mohlo napadnout, že se totiž potrestáním špatné mravy napravují a strachem z trestu jsou přiváděny na správnou cestu, trest že je také pro ostatní odstrašujícím příkladem, aby se vyhýbali jednání, které by se jim mohlo vytýkat, ale myslím si, že nešlechtní jsou nějak jinak nešťastnější, nejsou-li potrestáni, i kdybychom nepřihlíželi k nápravě a i kdyby se nebral žádný ohled na příklad.“

„Který jiný způsob kromě těchto by ještě mohl být?“ zeptal jsem se.

A ona mi řekla: „Uznali jsme, že dobří jsou šťastní, špatní nešťastní?“

„Ano.“

„Jestliže se tedy někomu k jeho neštěstí přidá něco dobrého, není šťastnější než ten, jehož neštěstí je čisté a osamocené, bez přimíšení nějakého dobra?“

„Zdá se, že ano.“

„A co když se témuž nešťastníkovi, který nemá vůbec žádné dobro, připojí k tomu, kvůli čemu je nešťastný, ještě nějaké jiné zlo, nemusí být pokládán za mnohem nešťastnějšího, než je ten, jehož neštěstí je zmírněno účastí dobra?“

„Jak by ne?“ řekl jsem.

„Avšak zřejmě je spravedlivé, že nešlechtní jsou trestáni, a nespravedlivé, aby unikli bez trestu.“

„Kdo by to popíral?“

„Avšak nikdo nepopře ani to,“ pokračovala, „že dobré je všechno, co je spravedlivé, a naopak co je nespravedlivé, že je špatné.“

Odpověděl jsem jí, že to je jasné.

„Když jsou nešlechtní trestáni, přidává se jim tedy něco dobrého, totiž trest, který je z hlediska spravedlnosti dobrý, a když zůstanou bez trestu, mají v sobě nějaké další zlo, samu beztrestnost, o níž jsi uznal, že je v důsledku nespravedlivosti zlem.“

„To nemohu popířít.“

„Nešlechtní jsou tedy daleko nešťastnější, když jim byla dána darem nespravedlivá beztrestnost, než když byli spravedlivě potrestáni.“

Tu jsem řekl: „To je důsledkem toho, k čemu jsme nedávno dospěli. Prosím tě však,“ pokračoval jsem, „ty nepočítáš s žádným trestem pro duše, když tělo skončí smrtí?“

„Ale ano, dokonce s velkým trestem. Někdy jej myslím ukládá trestající přísnost, jindy očišťující dobrotivost. Nemám však v úmyslu hovořit o tom nyní.“

Až do této chvíle jsem usilovala o to, abys poznal, že není ničím moc špatných, která se ti zdála něčím tak nedůstojným. Abys viděl, že ti, na jejichž beztrestnost sis stěžoval, nikdy nepřijdou o trest za svou nešlechtnost, a aby ses poučil o tom, že bezuzdnost, za jejíž brzký konec jsi prosil, dlouho netrvá, že by byla tím nešťastnější, čím déle by trvala, a nejnešťastnější že by byla, kdyby byla věčná; konečně že nešlechtní jsou nešťastnější, když jsou nespravedlivě propuštěni bez trestu, než když jsou postiženi zaslouženým trestem. Z tohoto tvrzení vyplývá, že je pro ně větší trýzní, když se o nich věří, že nebyli potrestáni.“

Na to jsem jí řekl: „Když uvažuji o tvých důvodech, docházím k názoru, že nelze říci nic pravdivějšího. Vrátn-li se však k lidským soudům, kdo by mohl považovat tyto věci neříkám za uvěřitelné, ale už jen za hodné poslouchání?“

„Máš pravdu,“ souhlasila. „Lidé totiž nedokáží povznést oči navyklé na temnoty k světlu zjevné pravdy a podobají se oněm ptákům, jejichž zrak noc osvětluje a den oslepuje. Nepřihlížejí totiž k řádu věcí, ale ke svým hnutím myslí a následkem toho považují možnost páchat zločiny nebo beztrestnost za ně za štěstí.“

Podívej se však, co nařizuje věčný zákon. Přizpůsob svého ducha tomu, co je lepší, pak nepotřebuješ soudce, který by ti přidělil odměnu, ty sám ses přidružil k tomu, co víc vyniká. Obrátíš-li však svůj zájem k tomu, co je horší, pak nehledej mstitele mimo sebe. Ty sám ses vrhl do horšího, tak jako kdyby ses střídavě díval na špi navou zem a na sebe a jen působením svého způsobu nazírání, aniž by se uplatnil jakýkoli vnější vliv, bys měl dojem, že hned jsi v bahně, hned mezi hvězdami.

Jenže na tohle dav nemyslí. Co tedy máme dělat? Máme se přidat k těm, kteří se podobají zvířatům, jak jsme dokázali? Co když někdo úplně ztratí zrak, zapomené dokonce, že vůbec někdy viděl, a věří, že mu nic nechybí k lidské dokonalosti — máme snad proto my, vidoucí, věřit totéž jako ten slepec? Takoví lidé totiž nepřipustí ani to, co se opírá o stejně platné rozumové důvody, že jsou totiž nešťastnější ti, kteří křivdu páchají, než ti, kteří ji snášejí.“

„Právě tyto důvody bych chtěl slyšet.“

„Popíráš snad,“ řekla, „že si každý nešlechetný člověk zaslouží potrestání?“

„To ne.“

„Je tedy z mnoha důvodů jasné, že nešlechtní jsou nešťastní.“

„To je pravda,“ souhlasil jsem.

„Nepochybuješ tedy, že lidé, kteří si zaslouží potrestání, jsou nešťastní?“

„S tím souhlasím,“ řekl jsem.

„Kdybys tu tedy seděl jako soudce, kdo by podle tebe měl být potrestán, ten, kdo křivdu spáchal, nebo kdo ji musel snést?“

„Není sporu o tom, že bych dal poškozenému zadostiučinění utrpením pachatele.“

„Zdál by se ti tedy nešťastnější původce křivdy než její oběť?“

„To z toho vyplývá,“ řekl jsem. „Z tohoto i z jiných důvodů opírajících se o zásadu, že hanebné počínání svou vlastní přirozeností činí lidi nešťastné, vychází najevo, že křivda někomu způsobená není neštěstím toho, na koho dolehla, ale toho, kdo ji způsobil.“

„Nyní však řečníci jednají právě opačně. Snaží se totiž vzbudit v soudcích soucit s těmi, kteří utrpěli něco těžkého a trpkého, ačkoliv by si spíš zasloužili politování ti, kteří něco takového zavinili; ty by neměli přivádět před soud žalobci rozhněvaní, ale spíš plní pochopení a slitování, tak jako jsou přiváděni nemocní k lékařům, aby soudcové trestem amputovali choroby viny. Tak by činnost obhájců buď zcela ztratila význam, nebo by na sebe musela vzít podobu žaloby, kdyby chtěla lidem prospět. I sami nešlechtní, kdyby jim bylo dovoleno spatřit nějakou štěrbinkou opuštěnou ctnost a kdyby viděli, že se trýzněmi trestů zbaví špíny svých neřestí a náhradou že se jim dostane šlechtnosti, ani by to nepovažovali za trýzně, odmítli by námahu obhájců a cele by se svěřili do rukou žalobců a soudců. Následkem toho nezbyvá u moudrých ani kousek místa pro nenávist. Kdo by přece nenáviděl dobré? Leda úplný hlupák. A na druhé straně nenávidět špatné, v tom není nic rozumného. Vždyť je-li neřest jakousi chorobou duše, tak jako slabost je chorobou těla, tu vzhledem k tomu, že lidi tělesně nemocné vůbec nepovažujeme za hodné nenávisti, ale spíš politování, ty, jejichž duši tíží nešlechtnost hroznější než každá tělesná slabost, musíme mnohem víc litovat, a ne je pronásledovat.“

[4] báseň

K čemu probouzet pohyby tak velké

a svou vlastní rukou zrychlovat osudu běh?

Vždyť když hledáte smrt, ta sama spěchá

ráda a rychle koně nikterak nezdržuje.

Lidem nestačí zuby hadů, tygrů,

medvědů, kanců — ještě mečem se napadají.

Snad pro nepodobnost a různost mravů

vedou surové války, bez práva svádějí boj,

chtějí vzájemnou ranou zbrání zemřít?

Krutosti žádný důvod není dost spravedlivý.

Chceš dát každému, co si zaslouhuje?

Miluj, jak sluší se, dobré, se špatným soucit vždy měj.“

[5] próza

Na to jsem jí řekl: „Vidím, jak je štěstí či neštěstí závislé na tom, co si lidé šlechtní a nešlechtní sami zaslouží. Myslím si však, že i v tom štěstí, jak si je představují obyčejní lidé, je něco dobrého nebo špatného. Vždyť ani žádný mudrc by nechtěl trávit život raději ve vyhnanství, nouzi a hanbě než žít stále šťastně ve svém městě, oplývat majetkem, mít úctu a vážnost a být silný svou mocí. Tak se totiž naplní úloha moudrosti skvěleji a spolehlivěji, když se blaženost vladařů nějakým způsobem přelévá na jejich národ, zatímco vězení, popravy a ostatní muka zákonných trestů postihují spíš škodlivé občany, kvůli nimž byly také ustanoveny. Proč se tedy tento stav převrací na hlavu a proč tresty určené zločinům postihují dobré a odměny za ctnosti uchvacují špatní, tomu se velmi divím a rád bych se od tebe dověděl, jaká je příčina tak nespravedlivého zmatku. Rozhodně bych se méně divil, kdybych věřil, že vše mísí slepá náhoda. Takto však můj úžas stupňuje představa, že vše řídí bůh. Protože on často přiděluje dobrým příjemné a špatným nepřijemné a jindy naopak dobrým tvrdé a špatným dopřává žádoucí, proč by se to mělo zdát něco jiného než náhoda, kdyby nebyla zjištěna příčina?“

Na to řekla ona: „Žádný div, věří-li se o něčem, že je nerozumné a zmatené, není-li znám rozumný důvod řádu. Ty však, i když neznáš příčinu tak dalekosáhlého uspořádání, přece nepochybuj o tom, že se vše děje správně, protože svět řídí dobrý vládce.“

[5] báseň

*Neví-li někdo, že Arktura hvězdy
chodí si v blízkosti samého pólu,
proč jezdí Boóttés loudavě s vozem
a proč se pozdě do moře noří,
ačkoli vychází velice brzy,
s úžasem zírá na zákon nebe.
Zbledne-li kotouč úplné Luny,
pokrytý stínem ztemnělé noci,
zazáří znovu hvězdy, jež předtím
překryla Foibé svou zářící tváří,
potom se zmocní všech národů omyl,
úderý častými rozezná kotly.
Nežasne nikdo, že vanutí větru
do břehu bije řvoucími proudy,
nebo že zamrzlé závěje sněhu
tají pod zářem Zhouchého slunce.
Příčiny toho jsou naprosto jasné,
v případě druhém však skryté nás matou.
Vrtkavý zástup je užaslý nad vším,
cokoli vzácné je anebo náhlé;
zmizí-li mlha nevědomosti,
naráz to přestane vzbuzovat údiv.“*

[6] próza

„To je pravda,“ řekl jsem. „Avšak protože je tvým úkolem vykládat příčiny skrytých věcí a odhalovat důvody zahalené mlhou, prosím tě, vysvětli mi podrobně, jaké závěry z toho učiníš, protože mě tato podivná věc převelice znepokojuje.“

Pousmála se a řekla: „Chceš na mně něco, co se zkoumá ze všeho nejhůř a co sotva lze dostatečně vyčerpát. Jde totiž o takovou látku, že utneš-li jednu pochybnost, vyrostou místo ní nesčetné jiné jako hlavy nějaké saně a nebude tomu konec, dokud je člověk neupálí nejživějším ohněm své mysli. Při tom se přece zkoumá jednoduchost prozřetelnosti, zřetězení osudu, nenadálé příhody, božské poznání a předurčení, svoboda rozhodování, vesměs věci, jejichž váhu dokážeš sám posoudit. Protože však i toto poznat

patří svým způsobem k tvému léčení, pokusíme se to aspoň nakousnout, přestože nemáme mnoho času. Jestliže ti působí radost požitek z lyrické písně, musíš si toto potěšení na chvíli odložit, dokud ti po pořádku nevyložím navzájem spojené důvody.“

„Jak si přeješ,“ řekl jsem na to.

Pak jako by začala z jiné strany a mluvila takto:

„Zplození všeho na světě, veškerý postup změn podstat a vše, co se nějakým způsobem pohybuje, dostává své příčiny, řád a tvary ze stálosti božské mysli. Ta z hradu své jednoduchosti určuje mnohotvárný způsob své vlády nad světem. Když je tento způsob nazírán v samotné čistotě božského rozumu, říká se mu prozřetelnost; přihlíží-li se však k tomu, čím pohybuje a co řídí, dostal od starých jméno osud. Že to však jsou dvě různé věci, to se snadno ukáže, jestliže člověk svou myslí prohlédne povahu jednoho i druhého. Prozřetelnost je totiž sám božský rozum pevně tkvící v nejvyšším vládcí všech věcí, rozum, jenž vše uspořádává, kdežto osud je uspořádání tkvící v proměnlivých věcech, jehož prostřednictvím prozřetelnost vše spojuje podle pravidel každé věci vlastních. Prozřetelnost objímá totiž stejným způsobem všechno, byť rozdílné, byť nekonečné, kdežto osud uvádí v pohyb jednotlivé věci, rozlišené místem, tvarem a časem, takže toto rozvinutí časového pořádku, sjednocené v nazírání božského rozumu, je prozřetelnost, a naopak toto sjednocení, rozčleněno a rozvinuto v čase, se nazývá osud.

Třebaže to jsou dvě rozdílné věci, přece jedna závisí na druhé. Osudový řád vychází totiž z jednoduchosti prozřetelnosti. Tak jako umělec pracuje na díle tak, že si napřed promýšlí tvar toho, co dříve viděl souhrnně a v jednom okamžiku, právě tak bůh prozřetelností jednotně a pevně uspořádává, co se má stát, a osudem mnohostranně a v časovém sledu řídí to, co uspořádal. Ať už se tedy osud uskutečňuje prostřednictvím nějakých božských duchů sloužících prozřetelnosti, nebo ať je sled osudu sprádan nějakou duší, nebo celou sloužící přírodou, nebo pohyby hvězd na nebi, nebo andělskou ctností, nebo rozmanitou vynalézavostí démonů, nebo několika těmito příčinami nebo dokonce všemi dohromady, jedno je rozhodně jisté: že prozřetelnost je nehybnou a jednoduchou formou toho, co se má stát, kdežto osud že je hybné spojení a časový sled toho, co božská jednoduchost uspořádala, aby se stalo.

Tím je dáno, že vše, co podléhá osudu, je podřízeno také pro-

zřetelnosti, jíž i sám osud je poddán, avšak některé věci, nad nimiž vládne prozřetelnost, jsou nad během osudu. Jsou to ony věci, které jsou nastálo upevněny blízko prvního božstva a vymykají se z řádu osudové hybnosti. Je to jako se soustřednými kruhy, otáčejícími se kolem téže osy. Nejvnitřnější kruh se nejvíc přibližuje k jednoduchosti středu a je jakousi osou ostatních, ležících mimo něj a otáčejících se kolem něho, kdežto kruh nejvnějšnější, otáčející se ve větším okruhu, se rozvíjí v tím větším prostoru, čím víc je vzdálen od nedělitelného středového bodu. Jestliže se však něco připojí a přidruží k onomu středu, stáhne se dohromady k jednoduchosti a přestane se rozpínat a roztékat, a podobně to, co se víc vzdálí od oné první mysli, zaplete se do mohutnějších pout osudu, a naopak čím víc se něco přibližuje oné ose věcí, tím víc se osvobozuje od závislosti na osudu. Jestliže něco utkvělo v pevné stálosti nejvyšší mysli, je prosto pohybu a vymyká se i osudové nutnosti. V jakém poměru je tedy uvažování k rozumu, to, co vzniká, k tomu, co je, časnost k věčnosti, kruh ke středu, v takovém poměru je hybný běh osudu k pevné jednoduchosti prozřetelnosti.

Onen běh uvádí v pohyb nebe a hvězdy, střídavě mísí prvky a přetváří je vzájemnou změnou. Obnovuje rovněž všechno, co se rodí a umírá, stále podobnou posloupností plodů a semen. Tento běh svazuje též lidské činy a příběhy nerozpojitelným řetězem příčin, které nutně jsou též neměnné, protože pocházejí z počátku nehybné prozřetelnosti.

Věci jsou totiž nejlépe řízeny, jestliže jednoduchost trvajících v božské mysli vytváří neměnný pořádek příčin, tento pořádek pak svou neměnností drží pohromadě věci proměnlivé, které by jinak plynuly nahodile.

Tím se stává, že tento řád má svou míru a ta vše řídí a uspořádává k dobru, ač se vám, neschopným onen řád pozorovat, všechno zdá zmatené a popletené. Neexistuje totiž nic, co by bylo děláno kvůli zlu, dokonce ani nešlechtní nedělají nic kvůli zlu. Bylo už v míře víc než dostačující dokázáno, že je při hledání dobra svádí z pravé cesty zlý omyl. Nelze si ani pomyslet, že by se řád vycházející z nejvyššího dobra jako ze svého středového bodu mohl někam odchýlit od svého počátku.

Může však být, namítneš, nespravedlivější zmatek, než když dobré potká něco nepříjemného, hned zas příjemného a špatným se také hned dostane to, co si přáli, a hned to, co nenávidí? Proží-

vají snad lidé svůj život s tak dokonalým bystrým rozumem, že ti, které odhadli jako šlechetné nebo nešlechetné, musí být skutečně takoví, za jaké je považují? Ale v tom se názory lidí rozcházejí a ti, kteří si podle jedněch zaslouží odměnu, zaslouží si podle druhých potrestání.

Avšak připusťme, že někdo dovede rozlišit dobré od špatných. Bude snad takový člověk schopen ono vnitřní uspořádání složek, jak se říká o těle, vyzorovat také u duše? Podobně se diví odborník tomu, proč některým zdravým tělům vyhovují věci sladké, jiným hořké, proč jedněm nemocným pomáhají léky mírné, druhým silné, avšak lékař, který rozpoznává pravou míru zdraví a nemoci a jejich smíšení, ten se tomu vůbec nediví.

Co jiného by se však mohlo zdát zdravím duše, ne-li šlechtnost? Co jiného nemocí, ne-li neřesti? A kdo jiný uchovává dobra a odhání zla, ne-li bůh, vládce a lékař duší? Když se rozhlíží z vysoké pozorovatelnosti prozřetelnosti, poznává, co komu vyhovuje, a dává každému, co uzná za odpovídající. A tak se rodí onen pozoruhodný zázrak osudového řádu, kdy vědoucí koná něco, nad čím nevědoucí žasnou.

Abych ti řekla něco málo o boží hloubce, tolik, na kolik stačí lidský rozum: na toho, koho ty považuješ za naprosto spravedlivého a o němž věříš, že učiní všechno, aby obhájil právo, má vše- vědoucí prozřetelnost jiný názor. Náš milý Lucanus upozorňuje, že bohům se zalíbila vítězná věc, avšak Catonovi prohraná. I v tomto případě je tedy sice všechno, co vidíš probíhat jinak, než jsi čekal, řád pro věci správný, pro tebe je to však zvrácený zmatek.

Připusťme však, že je někdo tak mravný, že se božský i lidský soud o něm shoduje, ale přesto je slabý silami duševními. Kdyby ho postihlo nějaké protivenství, byl by možná konec s jeho neviností, která mu nemohla zachovat štěstí. Moudré vedení ušetří tedy toho, koho by neštěstí mohlo učinit horším, aby netrpěl ten, pro koho by to nebylo vhodné. Jiný je dokonalý ve všech ctnostech, je bezúhonný a nejbližší bohu; v jeho případě považuje prozřetelnost za naprosto nesprávné, aby byl zasažen nějakým protivenstvím, a to do té míry, že ani nedovoluje, aby jej týraly tělesné choroby. Je vskutku pravda, co řekl kdosi, kdo vyniká i nade mne, že

nebesa stvořila tělo, jež patří svatému muži.

Často se však stává, že je dobrým odevzdána nejvyšší moc, aby byla potlačena přebujelá nešlechtnost. Jiným prozřetelnost přiděluje podle hodnoty jejich duše cosi smíšeného; některé týrá, aby nezbujněli dlouhým štěstím, jiné podrobuje tvrdým zkouškám, aby otužili ctnosti duše užíváním trpělivosti a cvičením v ní. Jiní se přehnaně bojí něčeho, co mohou snést, další zase přehnaně podceňují něco, co nemohou snést. Těm prozřetelnost umožňuje, aby se smutnými zážitky sami vyzkoušeli.

Některí si vykoupili na staletí úctyhodné jméno slavnou smrtí; jiní tím, že se nedali přemoci utrpením, dali ostatním příklad, že zla ctnost nepřemohou. Není nejmenší pochyby o tom, že to vše se děje správně a uspořádaně a k dobru těch, kterých se to týká.

Vždyť i skutečnost, že se nešlechtným hned přihází něco smutného, hned něco vytouženého, odvozuje se z týchž příčin. Tomu smutnému se nikdo nediví, protože si všichni myslí, že si to svým špatným jednáním zasloužili. Jejich potrestání jednak odvrací ostatní od zločinů, jednak napravuje postižené. Radostné zážitky pak jako by k dobrým lidem mluvily a důrazně jim dokazovaly, co si mají myslet o takovém štěstí, které často vidí sloužit nešlechtným. Přitom je myslím správně rozděleno i toto: někdo je od přirozenosti tak prudký a nerozvážný, že by ho nedostatek majetku mohl spíš ještě rozdrážit k zločinům; jeho nemoc léčí prozřetelnost množstvím peněz jako lékem. Když se jiný dívá na své svědomí pošpiněné hanebnostmi a srovnává se se svým osudem, přepadne ho možná strach, že jej zarmoutí ztráta toho, co užívat je pro něho příjemné. Změní tedy své mravy a z obavy, aby nepřišel o své štěstí, opustí špatnost. Jiné strhlo do zasloužené zkázy nehodné užívání štěstí. Některým bylo svěřeno právo trestat, aby to bylo pro dobré podnětem k cvičení, pro špatné k potrestání. Neboť tak jako není možné žádné spolčování mezi šlechtnými a nešlechtnými, tak se ani sami nešlechtní nemohou mezi sebou dohodnout. A jak jinak, když každý z nich je sám se sebou v rozporu, protože mu neřestí rvou svědomí, a oni často dělají takové věci, že po jejich provedení sami docházejí k názoru, že je neměli dělat?

A tak často ona nejvyšší prozřetelnost způsobila úžasný zázrak, že špatní učinili jiné špatné dobrými. Některí pod dojmem, že snázejí něco nespravedlivého od těch nejhorších, vzpláli nenávistí

k viníkům a ve snaze nebýt podobní těm, které nenáviděli, se vrátili na správnou cestu.

Jen pro božskou moc je totiž zlé i dobrým, když z něho náležitým užíváním dokáže vylákat nějaké dobro. Všechno v sobě totiž zahrnuje jakýsi řád, takže to, co se vzdálilo z místa, jež mu bylo rozumem v onom řádu určeno, přejde zase do nějakého řádu, i když jiného, aby v království prozřetelnosti libovali nebylo nic dovoleno.

Je pro mě těžké, bych o všem jak bůh teď hovořil správně.

Člověku není totiž dovoleno ani rozumem pojmut celé soukolí božského díla ani vysvětlit je řečí. Nechtě stačí aspoň poznání, že bůh, tvůrce všech podstat, sám vše řídí k dobru a uspořádává a ve své snaze zachovat vše, co stvořil k své podobě, vyhošťuje všechno zlo z hranic své říše zřetězením osudové nutnosti. Tím se stává, že podíváš-li se na pořádající prozřetelnost, dojdeš k názoru, že nikde není žádné zlo, ačkoliv se věří, že ho je na světě nadbytek.

Vidím však, že jsi už hezkou chvíli obtížen váhou tohoto zkoumání a unaven příliš dlouhými úvahami a že čekáš na nějakou sladkost z písne. Přijmi tedy doušek, aby ses jím osvěžil a pevněji pak kráčel dále.

[6] báseň

*Chceš-li bedlivě s čistou myslí
poznávat zákony hřmícího božstva,
pohleď na nebe, na jeho vrcholy!
Hvězdy tam podle poutivé úmluvy
od věků krouží v míru a pokoji.
Slunce, jež rozpálil narudlý oheň,
nekřičí cestu vychladlé Luně,
Velký vůz, který se na samém vrcholu
vesmíru otáčí rychlými oběhy,
nikdy se v západní hlubině nekoupe,
netouží v moři smočít své plameny,
ač vidí nořit se ostatní souhvězdí.
V neměnném střídání období ohlásí
večerní hvězda, že přichází noc a stín.
Jitřenka přivádí nazpátek milý den.*

*Tak je díky vzájemné lásce vše na světě
ve věčném pohybu, nesvorná válka tak
výhost má z krajů, kde hvězdy jsou domovem.*

*Taková svornost spojuje rozporné
proky v přírodě správným způsobem,
takže se střídá vlhké se suchým,
s chladem se vedra vyrovnávají,
prchavý oheň vznáší se do výše,
těžká země svou váhou se propadá.*

*Proto též, když přijde vlahé jaro,
rok plný květů vůněmi dýchá,
horoucí léto zas vysouší zrno,
podzim se vrací obtížen jablky,
zimou zas zalévá vydatný lijavec.*

*Takové mýsení žije a rozvíjí
všechno, co na zemi životem dýchá,
také však uchvátí všechno, co vzniklo,
skryje to, odnese, ponoří v záhubu.*

*Zatím však tvůrce ve výši trůní,
otěže drží a celý svět řídí,
král je a pán, je pramen a původ,
zákon a moudrý rozhodčí práva,
a co on uvede v pohyb, to sám též
strhne zpět, zastaví, bloudí-li, upevní.*

*Všechno, co stálý řád drží dnes v kolejtích,
urváno od zdroje puklo by na kusy,
kdyby to nestrhl z přímého pohybu,
nezahnal znova na dráhu kruhovou.*

*Toto je láska společná všemu,
cokoli hledá jako cíl dobro,
protože jinak by nemohlo trvat,
ledaže láska pomůže k obratu,
k splnutí s příčinou, kolébkou vzniku.*

[7] próza

Vidíš už tedy, co vyplývá z toho, co jsme řekli?“

„A co?“

„Že každý úděl je dobrý.“

„A jak je to možné?“ zeptal jsem se.

„Dávej pozor. Protože každý úděl, ať radostný, nebo nepřijemný, přichází, aby jednak odměnil nebo cvičil dobré, jednak potrestal nebo napravil špatné, je dobrý každý, o němž je známo, že je buď spravedlivý, nebo užitečný.“

„To je sice naprosto správný závěr, a vezmu-li v úvahu, jaké poučení jsi mi nedávno dala o prozřetelnosti a o osudu, opírá se tvůj názor o pevné základy, avšak zařadme ho, nemáš-li nic proti tomu, mezi věci, které jsi před chvílí označila jako nečekané.“

„Jakto?“ zeptala se.

„Protože se v běžném hovoru často říká, že úděl některých lidí je zlý.“

„Chceš tedy, abychom se na chvíli přizpůsobili tomu, jak mluví obyčejní lidé, aby se nezdálo, že jsme se příliš vzdálili od lidských zvyklostí?“

„Jak chceš,“ řekl jsem.

„Tak tedy: považuješ za dobro, co prospívá?“

„Ano.“

„A prospívá, co cvičí nebo napravuje?“

„Připouštím,“ řekl jsem.

„Patří to tedy mezi dobro?“

„Jakkak ne!“

„To je však případ těch, kteří obrnění ctností vedou válku s protiventstvím, nebo těch, kteří se odklánějí od neřestí a dávají se na cestu ctnosti.“

„To nemohu popřít,“ řekl jsem.

„A příjemný úděl, jaký je dáván jako odměna dobrým, považuje lid za zlý?“

„To rozhodně ne, ale pokládá ho za úděl nejlepší, jaký také skutečně je.“

„A co jiný úděl, který spravedlivým trestem krotí špatné, zdalipak takový úděl považuje lid za dobro, ačkoliv je drsný?“

„Kdepak,“ řekl jsem, „soudí, že takový je nejnešťastnější ze všech, jaké si lze vymyslet.“

„Hleď tedy, abychom řídicí se míněním lidu nedošli k závěru naprosto nečekanému.“

„K jakému?“

„Z toho, co jsme připustili, vyplývá, že úděl těch, kteří ctnost mají nebo v ní činí pokroky nebo ji získávají, je dobrý, ať je ja-

kýkoli, avšak pro ty, kteří setrvávají v nešlechetnosti, je každý úděl nejhorší.“

Řekl jsem na to: „To je pravda, i když se to nikdo neodvází přiznat.“

„Proto nesmí být mudrc tak rozmrzelý, kdykoli je zatažen do boje se svým údělem, tak jako se nehodí pro muže statečného, aby se rozhořčil, kdykoli zazní válečná vřava. Oběma totiž nesnáze samy poskytují látku — jednomu k zvýšení slávy, druhému k zdokonalení moudrosti. Podle toho má své jméno i *virtus* — ctnost, že se opírá o vlastní síly — *vires* a nenechá se přemoci protivenstvím. Vždyť vy, kteří děláte pokroky v ctnosti, jste sem nepřišli proto, abyste se rozplynuli v požiticích a zmalátněli v rozkoších. Svádíte nadměru prudký boj proti každému údělu, aby vás nezdolal, je-li smutný, nebo nezkazil, je-li příjemný. Pevnými silami se držte uprostřed! Vše, co zůstává pod tímto středem nebo jej překračuje, má v sobě pohrdání štěstím, nemá v sobě žádnou odměnu za podstoupenou námahu.

Je ve vašich rukách, jaký úděl si raději vytvoříte. Každý, jenž se zdá hořký, trestá, jestliže necvičí nebo nenapravuje.

[7] báseň

*Agamemnón deset let válčil s Trójou,
až ji zničil, pomstil tak svého bratra,
jeho lože manželské opuštěné.
Když chtěl napnout plachtoví řeckých lodí,
musil krví vykoupit přízeň větrů;
jako smutný kněz — už ne otec! — slíbil
obětovat ubohé dcery život.*

*Odysseus oplakal ztrátu druhů,
které krutý Polyfém v strašně slují
nechal ve svém bezedném bříše zmizet.
Zuřivec však zaplatil hořkým pláčem
potěšen: jediné oko ztratil.*

*Tvrde práce získaly Herkulovi
slávu. Zkrotil Kentaury příliš pyšné,
kůži lovi ltlému z těla stáhl,
ptáky šlpy postřílel nechybnými,*

*těž se jablek zmocnil, ač drak je hlídal,
zlatým kovem obtížil levou ruku.
Psovi z Hádu uvázal trojí řetěz.
Dioméda porazil, mrtvé tělo
jeho kontm předhodil, strašnou píci.
Hydře hlavy jedové ohněm spálil.
Achelóos za čelo zohavené
zastyděl se, pod vodu skryl svou hlavu.
Antaiovi život vzal v písku pouště.
Euandruv hněv zaplatil Cacus smrtí.
Plece, které celičkový svět měl tlačit,
pěnou kanec potřásl štětinatý.
Při své práci poslední zvedl nebe
na svou šíji nehnutou; nebe zase
bylo jeho odměnou za tu práci.*

*Jděte nyní statečně tam, kam vede
příklad cestou vznešenou. — Baby! Proč se
zády k práci točíte? Za vítězství
nad zemí je odměnou hvězdné sídlo!“*

[1] próza

Kniha pátá

Po těchto slovech se chystala změnit směr své řeči a probírat a vysvětlovat něco jiného. Já jsem ji však přerušil: „Tvé napomenutí je správné a zcela hodné tvé vážnosti, avšak z vlastní zkušenosti vím, že otázka předvídaní je propletena s větším počtem otázek dalších, jak jsi o tom před časem mluvila. Musím se tě totiž zeptat, zda si myslíš, že vůbec existuje náhoda, případně zač náhodu považuješ.“

Ona mi odpověděla: „Spěchám splnit svůj slib a tím splatit svůj dluh a otevřít ti cestu k návratu do vlasti. Třebaže je velmi užitečné poznat tyto věci, přece jen jsou trochu stranou našeho záměru a bylo by možné se obávat, že unaven zacházkou nebudeš stačit na projití přímé cesty.“

Na to jsem jí řekl: „Toho se vůbec neboj. Vždyť odpočinkem pro mě bude poznání toho, z čeho mám největší potěšení. Protože tvůj výklad je zároveň po všech stránkách spolehlivý, nelze pochybovat o ničem, co z něho vyplývá.“

Tu řekla ona: „Učiním ti po vůli,“ a hned začala. „Jestliže by někdo definoval náhodu jako událost vzniklou bezcílným pohybem bez příčinné souvislosti, pak tvrdím, že náhoda vůbec neexistuje, a prohlašuji, že je to jen prázdné jméno neoznačující nic skutečného, co by bylo jeho podkladem. Jaké místo by přece mohlo zůstat pro něco bezúčelného, jestliže bůh všechno drží pohromadě svým pořádkem? Vždyť to, že z ničeho nemůže nic vzniknout, je pravdivá věta a jakýsi základ všech učení o přírodě; nikdy nikdo ze starých myslitelů ji nevyvracel, třebaže nevycházeli z činného principu, ale z hmotného podkladu. Kdyby však něco vzniklo bez příčiny, zdálo by se, že to vzniklo z ničeho. Protože to je nemožné, není možná ani taková náhoda, jak jsme ji před chvílkou definovali.“

„Neexistuje tedy nic, co by se mohlo právem označit jako náhodné nebo bezděčné? Nebo neexistuje něco takového, nač by se tato slova hodila, i když je to lidu neznámé?“

„Můj Aristotelés to ve své Fyzice vymezil stručným a pravdě blízkým důkazem.“

„A jak?“ zeptal jsem se.

Ona mi na to odpověděla: „Kdykoli se něco kvůli něčemu dělá a z nějakých příčin z toho vznikne něco jiného, než bylo zamýšleno, říká se tomu náhoda, například když někdo překopává pole, aby je obdělal, a nalezne zlatý poklad, věří, že se k tomu došlo náhodou. Nevzniklo to však z ničeho, neboť to má své vlastní příčiny, jejichž nenadálý a netušený souběh se jeví jako náhoda. Vždyť kdyby rolník nepřekopával půdu a kdyby ten, kdo si peníze schovával, nebyl si je zahrabal právě na onom místě, nebylo by zlato nalezeno. To jsou tedy příčiny náhodného zisku: vyplynul z příčin, které se setkaly a splynuly, nikoli z úmyslu jednajícího. Vždyť ani ten, kdo zlato zakopal, ani ten, kdo pole obdělával, neměl v úmyslu, aby se ty peníze našly, ale jak jsem řekla, sešly se dvě věci, totiž že jeden kopal tam, kde druhý zahrabal. Je tedy možno podat tuto definici: náhoda je nečekaný výsledek splynulých příčin v tom, co se kvůli něčemu děje; že se příčiny sbíhají a splývají, to způsobuje onen řád postupující v nevyhnutelném spojení, který vychází z pramene předvídání a rozestavuje vše na příslušných místech a v příslušném čase.“

[1] báseň

*Ve skalách achaimenských, kde bojovník ustupující
obrátl se a střelil toho, kdo sleduje jej,
Tigris a Eufkrat vyvěrají jen z jednoho zdroje,
brzy však rozdělí vody, každý pak teče dál sám.
K sobě až přijdou a spojí svůj běh zas v řecišti jednom,
plyne pak společně vše, co přinesl obojí proud,
sejdou se potom lodi a kmeny vyrvané řekou,
voda smíchaná v jedno sloučí vše v náhodný shluk.
Tomuto bloudění však dá pravidla svažitá půda,
řídí je klouzavý pohyb vtříctých běhutých spoust.
Stejně tak náhoda, která se zdánlivě bez uzdy toulá,
snáší oštěže také, sama též zákony zná.“*

[2] próza

„Uvědomuji si to,“ řekl jsem, „a souhlasím, že je to tak, jak říkáš. Avšak máme v této řadě příčin spolu svázaných nějakou svobodu rozhodování, nebo poutá osudový řetěz i lidská duševní hnutí?“

„Svoboda rozhodování existuje,“ řekla ona, „nemohla by přece existovat žádná rozumná bytost, které by chyběla svoboda rozhodování. Vždyť co je od přirozenosti schopné užívat rozumu, to má úsudek, kterým každou věc rozlišuje; poznává tedy samo od sebe, čemu je třeba se vyhnout a co je třeba si přát. Každý pak žádá to, co je třeba si přát, a prchá před tím, čemu je třeba se vyhnout. Proto bytosti, které mají rozum, mají i svobodu chtít a nechtít. Tvrdím však, že tato svoboda není u všech stejná. Nebeské, božské bytosti mají totiž pronikavý úsudek, neporušenou vůli a sílu schopnou uskutečnit to, po čem touží. Lidské duše jsou nutně svobodnější, když setrvávají v pozorování božského ducha, avšak méně svobodné, když sestupují k tělům, a ještě méně, když jsou spojeny s pozemskými údy. Krajní otroctví pak nastává tenkrát, když oddány nečestem přestávají být pány vlastního rozumu. Vždyť kdykoli obrátí pohled od světla nejvyšší pravdy k věcem nižším a temným, hned se zahalí mlhou nevědomosti a jsou uvedeny ve zmatek zhoubnými vášněmi. Když se s nimi sblíží a ztotožní, posilují v sobě otroctví, které na sebe vzaly, a jsou jistým způsobem

zajatkyňemi své vlastní svobody. Jenže pohled prozřetelnosti předvídající všechno od věčnosti to vidí a podle zásluh uspořádává, co bylo předurčeno.

[2] báseň

Homér nám zpívá svou medovou písní:

*čistým svitem zářící Foibos
všechno slyší a na vše se dívá.*

*Přesto nemá dost sil, aby slabým
světlem svých paprsků prolomil samé
útroby země a hlubiny moře.*

Ne tak tvůrce velkého světa.

*Jemu, jenž z výše na všechno hledí,
neodolává země svou hmotou,
nepřekáží noc černými mračny.*

*Jediným pohledem duše své vidí,
co je, co bylo i co teprv přijde.*

*Protože jediný prohlédá všechno,
můžeš jej nazvat skutečným sluncem.“*

[3] próza

Tu jsem řekl: „Znova jsem zmaten, tentokrát nejistotou ještě vážnější.“

„Jakou nejistotou? Ale už mám určité podezření, co tě mate.“

„Zdá se mi, že si příliš protířečí a odporuje, aby bůh znal vše předem a aby byla nějaká svoboda rozhodování. Vždyť předvídá-li bůh všechno a vůbec se nemůže mylit, nutně se musí stát to, co jeho předvídání vidělo napřed, že se stane. Proto jestliže od věčnosti zná předem nejen činy lidí, ale i jejich úmysly a rozhodnutí, nebude žádná svoboda rozhodování. Nemůže přece existovat žádný jiný čin a žádná jiná vůle kromě té, o které neomylné božské předvídání už dávno ví. Vždyť je-li možné odchytil něco jiným směrem, než jaký byl předvídán, nelze už mluvit o bezpečném předvídání budoucnosti, ale spíše o nejistém tušení; věřit něco takového o bohu považuji však za rouhání.

Neschvaluji úvahu, o které někteří věří, že jim pomůže odpovědět na tuto zauzlenou otázku. Oni totiž říkají: není pravda, že se

něco stane proto, že předvídání vidělo napřed, že se to stane, ale spíše je pravdou opak — co se má stát, nemůže zůstat utajeno před božským předvídáním, a takto se tato nutnost převrátí. Není nutné, aby se stalo, co je předvídáno, ale je nutné, aby bylo předvídáno, co se stane, jako by otázka zněla, co je čeho příčinou, totiž zda je předvídání budoucího příčinou nutnosti, nebo zda je nutnost budoucího příčinou předvídání, a jako bychom se místo toho neměli snažit dokázat, že bez ohledu na řád příčin je nutné, aby se předvídání věci udály, i když se nezdá, že předvídání přináší budoucím věcem nutnost, aby se udály.

Jestliže někdo sedí, nutně musí být pravdivé mínění, že sedí, a právě tak obráceně jestliže je pravdivé mínění, že někdo sedí, nutně sedí. V obojím případě je tu tedy nutnost, v jednom nutnost sedění, v druhém nutnost pravdy. Jenže nesedí někdo proto, že je takové mínění pravdivé, ale spíše je toto mínění pravdivé proto, že ten člověk dříve seděl. Tak přestože příčina pravdy vychází z jedné strany, přece je oběma stranám společná nutnost.

Je zřejmé, že lze dojít k podobným závěrům, pokud jde o předvídání a budoucnost. Neboť i když se budoucnost předvídá, protože se uskuteční, a neuskuteční se proto, že je předvídána, přesto je nutné, aby buď bůh předvídá, co se stane, nebo aby se stalo, co bylo předvídáno — a to samo stačí k zmaření svobody rozhodování. Jak je však zpozdilé říkat, že uskutečnění věcí časných je příčinou věčného předvídání. Avšak soudit, že bůh předvídá budoucí věci proto, že se mají stát, co je to jiného než věřit, že co se kdysi stalo, je příčinou onoho svrchovaného předvídání.

Navíc právě tak jako když vím, že něco je, musí to skutečně být, stejně tak když vím, že něco bude, musí se to skutečně v budoucnosti stát. Z toho vyplývá, že uskutečnění předvídání věci je nevyhnutelné.

Konečně jestliže někdo o něčem soudí jinak, než jak se věc má, nejen že to není vědění, ale je to klamné mínění, daleko se vzdalující od pravdy vědění. Proto jestliže je něco takovým způsobem budoucí, že uskutečnění není ani jisté, ani nutné, jak bude možno předem vědět, že se to uskuteční? Vždyť tak jako vědění nesnese smísení s nepravdou, stejně nemůže být předmět vědění jiný, než jak je vědění pojat. Příčinou toho, že vědění v sobě nemá lež, je právě to, že nutně každá věc je taková, jak vědění chápe, že je.

Co tedy? Jakým způsobem bůh předem zná tuto nejistou budoucnost? Jestliže soudí, že se nevyhnutelně stane něco, co se také může nestat, mylí se; jenže něco takového si myslit by bylo stejně rouhání jako vyslovit to nahlas. Jestliže však bůh usoudí, že věci budou tak, jak jsou, a pozná, že se stejně mohou stát i nestat, jaké je to předvzdání, které v sobě nemá nic jistého, nic pevného? Čím se liší od oné směšné věštby Teiresiovy:

Vše, co řeknu ti teď, se stane — i nestat se může?

V čem by božské předvídání předčilo lidské mínění, kdyby tak jako lidé považovalo za nejisté ty věci, jejichž uskutečnění je nejisté? Jestliže u onoho nejjistějšího zdroje všeho nic nemůže být nejisté, musí se s jistotou uskutečnit to, o čem bezpečně předem věděl, že se stane.

Proto není žádná svoboda pro lidské úmysly a činnosti, jestliže je božská mysl, která všechno předem vidí bez omylu a klamu, váže a poutá tak, že se mohou uskutečnit jediným způsobem.

Jestliže toto přijmeme, je jasné, jaký pád všech lidských věcí z toho vyplyne! Nadarmo se předkládají dobrým a špatným odměny, případně tresty, protože tu nebylo žádné svobodné, volní hnutí mysli, které by si odměnu nebo trest zasloužilo. A ze všech nespravedlivostí tou největší se bude zdát to, co je nyní považováno za nejspravedlivější, že zlí jsou trestáni a řádní odměňováni, když k ničemu z toho člověka nevede vlastní vůle, ale nutí naprostá nevyhnutelnost toho, co se má stát. A tak už nebudou ani neřesti, ani ctnosti, ale pomíchaná a nerozlišená změť všemožných zásluh a vin. A nejzločinnější ze všeho, co si jen lze vymyslet, by bylo toto: protože se veškerý řád věcí odvozuje z předvídání a lidským úmyslům není nic dovoleno, vyplývá z toho, že i naše neřesti se musí svalovat na původce všeho dobra. Nemá tedy žádný smysl ani v něco doufat, ani o něco prosit. V co by také mohl člověk doufat nebo o č by mohl prosit, když všechno, co si lze přát, je spojeno v nezměnitelný sled?

Tímto způsobem se tedy zpřetrhá onen jedinečný vztah mezi lidmi a bohem, vztah naděje a prosby. Vždyť my lidé si oprávněnou pokorou vysluhujeme jako neocenitelnou odměnu boží milost, což je, jak se zdá, jediný způsob, jímž mohou lidé rozmlouvat s bohem a spojit se s oním nedostupným světlem samotným aktem prosby ještě dřív, než dosáhnou její splnění. Kdyby se připustila nutnost toho, co se má stát, a kdyby se věřilo, že všechny tyto naděje

a prosby nemají žádnou sílu, čím bychom se mohli spojit s oním nejvyšším původcem věcí a přimknout se k němu? Proto, jak jsi před chvílí zpívala, lidstvo oddělené a odloučené od svého pramene nutně zemdlí.

[3] básně

*Která rozporná příčina ruší
soulad věcí? Který bůh určil
dvěma pravdám tak strašlivé války,
každá že sama o sobě platí,
avšak nechťi se smísit a spřáhnout?
Nebo snad pravdy nesvorné nejsou,
stále jsou svázané bezpečnou shodou,
avšak mysl slepými údy
zasutá nemůže zastřeným zrakem
poznat jemná spojení věcí?
Proč však plane tak velikou touhou
nalézt skrytá znamení pravdy?
Víš snad, co touží tak dychtivě poznat?
Kdo se však snaží znát to, co už poznal?
Jestli to neví, proč naslepo žádá?
Kdo by si přece přál něco, co nezná?
Kdo by byl schopen neznámé stíhat?
Kdo by je našel? A i kdyby, jak by
poznal tvar toho, co jaktěživ neznal?
Když se na mysl vznešenou díval,
znal snad souhrn i jednotlivosti?
Ani teď, obtížen tělesnou schránkou,
neztratil úplně poznání sebe,
souhrn zná, jednotlivosti už ztratil.
Tedy každý, kdo po pravdě pátrá,
je někde uprostřed, neboť on nezná,
přece však není neznačný zcela,
k souhrnu, který v své paměti chová,
chodí si pro radu, vzpomíná, co kdys
ve výši viděl, a snaží se přidat
to, co už zapomněl, k uchovanému.“*

Tu řekla: „Tento spor o předvídání je starý. Horlivě ho probíral Marcus Tullius ve svém spise o věštění, a ty sám jsi o něm dlouho a důkladně bádala, avšak nikdo z vás ho dosud dost pečlivě a určitě nevyložil. Příčina takové mlhavosti spočívá v tom, že prostředky lidského myšlení nelze dojít k jednoduchosti božského předvzdání. Kdyby bylo možné toto předvzdání nějak pochopit, nezbylo by už nic pochybného. Pokusím se ti to konečně objasnit a vysvětlit, napřed však prozkoumáme to, co tě zneklidňuje.

Ptám se totiž, proč považuješ za málo účinný takový pokus o řešení problému, který nepokládá předvzdání za příčinu toho, co se stane, a domnívá se proto, že předvzdání není vůbec žádnou překážkou pro svobodu rozhodování. Nalézáš snad důkaz nutnosti toho, co se stane, někde jinde než v tom, že co se vědělo předem, nemůže se nestat? Jestliže tedy předvzdání nepropůjčuje tomu, co se má stát, žádnou nutnost, což jsi i ty před nedávnem uznal za pravdivé, proč jsou volní činy nuceny dospět k výsledkům s jistotou předurčeným?

Abys věděl, co z toho vzejde, předpokládejme například, že neexistuje žádné předvzdání. Jsou v takovém případě děje založené na svobodném rozhodnutí podřízeny nutnosti?“

„Rozhodně ne.“

„A teď znova předpokládejme, že předvzdání existuje, ale že neukládá věcem žádnou nutnost: pak, jak se domnívám, zůstane též svoboda vůle, nedotčená a úplná.

Řekneš však, že i když předvzdání neznamená nutnost, aby se v budoucnosti něco stalo, přece jen je znamením, že se to nutně stane, to jest bylo by jisté, že by se budoucí nutně uskutečnilo, i kdyby neexistovalo předvzdání, neboť každé znamení jen ukazuje, co je, avšak nezpůsobuje to, co naznačuje. Proto by se nejdříve muselo dokázat, že neexistuje nic, co by se nedálo z nutnosti, aby se prokázalo, že předvzdání je znamením této nutnosti. Jinak, jestliže žádná nutnost není, pak ani předvzdání nebude moci být znamením něčeho, co není. Je však jisté, že důkaz podepřený bezpečnou úvahou nesmí vycházet ze znamení nebo z důvodů braných zvnějšku, ale jen z přiměřených a nutných příčin.

Jak by se však mohlo stát, řekneš, aby se neuskutečnilo něco, o čem se předem ví, že se stane? Jako bychom nevěřili, že se usku-

teční to, o čem předvídání ví, že se stane, a nedomnívali se spíš, že i když se to stane, nemělo to svou podstatou ani trochu nutnosti, aby se uskutečnilo. Snadno to budeš moci pochopit z následujícího.

Pozorujeme přece mnoho věcí vlastníma očima v okamžiku, kdy se odehrávají, třeba to, co vidíme dělat vozky při řízení a otáčení kvadrig, a jiné věci toho druhu. Způsobuje snad nějaká nutnost, aby se cokoli z toho uskutečnilo právě takto?“

„To ne. To by přece výkon umění byl marný, kdyby se všechno pohybovalo z donucení.“

„Věci, které jsou při svém vzniku prosté nutnosti vzniknout, jsou před svým vznikem věcmi, které se stanou bez nutnosti. Jsou tedy některé věci, které se mají v budoucnosti uskutečnit a jejichž uskutečnění je prosté jakékoli nutnosti. Já si myslím, že nikdo nebude tvrdit, že co se nyní děje, nemělo v sobě už předtím, než se stalo, možnost stát se. I tyto věci se tedy uskutečňují svobodně, třebaže byly známé už předem. Znalost přítomných věcí nepřináší žádnou nutnost tomu, co se uskutečňuje, a stejně tak předběžná znalost věcí budoucích nepřináší žádnou nutnost tomu, co přijde. Můžeš mi ovšem říci, že se pochybuje právě o tom, zda je možné znát předem to, co se nutně nemusí uskutečnit. Zdá se totiž, že tady je rozpor, a myslíš si, že jsou-li věci předvídány, vyplývá z toho nutnost, a jestliže nutnost chybí, rozhodně nemohou být známé předem, a že nic nemůže být předmětem vědění, není-li to jisté. Vždyť jestliže věci, jejichž výsledek není jistý, jsou předvídány, jako by byly jisté, jde o mlhavé mínění, nikoli o pravdivé vědění. Ty se domníváš, že soudit o věci jinak, než jaká je, je neslučitelné s poctivým vědáním. Příčinou tohoto omylu je, že si každý myslí, že všechno, co zná, je poznáváno jen díky své přirozenosti, a zatím je to právě naopak. Všechno, co je poznáváno, není totiž chápáno podle své přirozenosti, ale spíše podle schopnosti poznávajících. Malý příklad na objasnění: touž oblost tělesa poznává jinak zrak a jinak hmat. Zrak zůstává opodál a vnímá všechno naráz prostřednictvím vržených paprsků, kdežto hmat ulpívá na oblosti, je s ní spojen a vnímá ji kus po kuse, jak předmět obchází.

I člověka samého jinak nazírají smysly, jinak představivost, jinak rozum, jinak nejvyšší poznání. Smysly totiž posuzují tvar vložený látce, která je podkladem, kdežto představivost jen tvar bez látky. Rozum však přesahuje i představivost a zkoumá obec-

m uvažováním sám druh obsažený v jednotlivinách. Oko nejvyš-
o poznání stojí však výše, neboť překračuje okruh obecnin
istým zrakem myslí hledí na sám onen jednoduchý tvar.

Při tom je třeba uvážit především toto. Vyšší schopnost chápání
zahuje v sobě schopnost nižší, kdežto nižší se nijak nepovznáší
schopností vyšší. Smysly nezmohou totiž nic mimo látku, předsta-
ost nevidí obecné druhy, rozum neobsáhne jednoduchý tvar,
ak nejvyšší poznání jako by se dívalo shůry, chápe tvar a tím
é rozeznává všechno, co je podřazeno, a to tím způsobem, kte-
a chápe sám tvar, jenž nemohl být známý nikomu jinému.
znává totiž i obecné, které je předmětem rozumu, i tvar, který je
dmětem představivosti, i látku vnímatelnou smysly, aniž užívá
umu nebo představivosti nebo smyslů, ale oním jedním pohledem
sli vidí všechno abych tak řekla prostřednictvím tvaru. I rozum,
ž se dívá na něco obecného, chápe věci představitelné nebo
sly vnímatelné neužíváje ani představivosti, ani smyslů.
zum totiž vymezuje obecné svého pojímání takto: člověk je tvor
unohý, rozumný. A třebaže to je obecný pojem, přesto každý ví,
de o něco představitelného a smysly vnímatelného, což rozum
azírá představivostí nebo smysly, ale rozumovým chápáním.
dstavivost také, třebaže vyšla při svém vidění a formování
ů ze smyslů, přesto bez přítomnosti smyslů pozoruje každou
sly vnímatelnou věc ne smyslovým, ale představivým způsobem
zování.

Vidíš tedy, jak všechno při poznávání užívá spíš svých vlastních
opností než schopností toho, co je poznáváno? A ne neprávem,
yt protože každý soud je úkonem toho, kdo usuzuje, je nutné,
každý dělal svou práci neopraje se o cizí moc, ale o svou
tní.

báseň

ole stoické byli kdys
i nadmtru nejasní.
e názoru jejich prý
y, obrazy do myslí
jších těles se vtiskují,
ak zvykem je vyrývat
ým písátkem písmena

v rovnou hladinu tabulky,
na níž není nic napsáno.
Když však silou svých pohybů
naše mysl nic nekouá
a jen trpně se poddává
těles vtištěným obrazcům,
jako zrcadlo prázdné jen
věcí obrazy navrací,
kde se bere to nutkání
v duši, které chce poznat vše?
Která síla vše prohlédne?
Která poznání rozřídí,
potom znova vše sjednotí,
volá postupy střídavě,
hned se pozvedne do výše,
hned zas sestouptí do hlubin,
potom vrací se do sebe,
pravdou vyvrací nepravdu?
Více působí příčina
tato, daleko mocněji
než ta, která jen jako vosk
značky vtištěné přijímá.
Napřed do těla živého
vstoupí zážitek duševní,
síly zburcuje, rozrhýbá.
Když buď do očí vnikne svět
nebo do uší zazní zvuk,
tehdy mysl se probudí,
volá k pohybům podobným
uvnitř ukryté představy,
k vnějším jevům je přiloží,
nově získané obrazy
smísí s formami skrytými.

[5] próza

Ačkoliv při vnímání těles působí na smyslové orgány vlastnosti
vnější a ačkoliv síle činného ducha předchází tělesný zážitek, který
v sobě vyvolává pohyb ducha a probouzí tvary do té doby odpočí-

vající uvnitř, nevyznačuje se duch trpností, ale vlastní silou posuzuje, co trpně vnímá tělo. Jestliže je tomu tak, oč víc z toho vyplývá, že to, co je prosto veškerého působení těles, při usuzování nesleduje to, co přichází zvnějšku, ale vyvíjí činnost svého ducha! Z tohoto důvodu k různým od sebe se lišícím podstatám náleží rozmanité způsoby poznání. Jen smysly, neschopné jakéhokoli jiného poznání, byly dány nehybným živým tvorům, jako jsou například mořské lastury a jiní tvorové nalézající svou obživu přirostlí na skalách. Představivost byla dána zvířatům schopným pohybu, v nichž, jak se zdá, už je jisté nutkání utíkat před něčím nebo za něčím jít. Rozum však je vlastní jen lidem, tak jako nejvyšší poznání je vlastní jen božstvu.

Z toho vyplývá, že to poznání je vyšší než ostatní, které svou přirozeností poznává nejen svůj vlastní předmět, ale i předměty ostatních způsobů poznání.

Co by se tedy stalo, kdyby se smysly a představivost postavily proti rozumovému uvažování a prohlásily, že ono obecné, které se domnívá nazírat rozum, není nic? Že co je vnímatelné smysly a představitelné, nemůže být obecné? Že tedy buď je pravdivý soud rozumu, a co je vnímatelné smysly, není nic, nebo protože, jak je jim známo, je mnoho věcí podřízeno smyslům a představivosti, je prázdný pojem rozumu, který nazírá to, co je vnímatelné smysly a jedinečné, jako obecné. Navíc když na to rozum odpoví, že dokáže vidět jako obecné i to, co je vnímatelné smysly, i to, co je představitelné, kdežto smysly a představivost nemohou dospět k poznání obecného, protože jejich poznání se nemůže dostat dál než k tělesným tvarům, že však, pokud jde o poznání věcí, je třeba spíš věřit bezpečnějšímu a dokonalejšímu usuzování, neměli bychom se my, kteří máme jak schopnost rozumně uvažovat, tak užívat představivosti i smyslů, v takovém sporu postavit spíš na stranu rozumu?

Podobné je to tenkrát, když lidský rozum věří, že božské poznání vidí to, co se má stát, jen tak, jak to poznává on sám. Ty totiž uvažuješ takto: jestliže se zdá, že výsledek něčeho není jistý a nutný, není možné předem vědět, že se to určitě stane. Neexistuje tedy žádné předvedení těchto věcí. Kdybychom na takové předvedení věřili i u nich, pak by se všechno musilo dít z nutnosti. Kdybychom tedy tak, jako jsme účastni rozumu, mohli mít i úsudek božské mysli, pak bychom považovali za nejspравnější, aby se lidský rozum

podřídil božské mysli, stejně jako jsme usoudili, že představivost a smysly musí ustoupit rozumu. Proto se pozvedněme, můžeme-li, až k vrcholu onoho nejvyššího poznání, tam totiž rozum spatří to, co v sobě nazírat nemůže, totiž že i výsledek dějů, jenž není jistý, předvedení přece vidí jistě a určitě a že to není pouhá domněnka, ale spíš nejvyšší jednoduché vědění, neomezené žádnými hranicemi.

[5] báseň

*V kolika podobách putuje po zemi
všechno živé tvorstvo!
Některé mají těla předlouhá,
smýkají je v prachu,
táhne se za nimi souvislá brázda, již
ryjí silou hrudi.
Jiné bičují větry lehkými
toulavými křídly,
plynulým letem daleké prostory
vzdušné proletují.
Jiné zas těšit chodit a do půdy
stopy otiskovat,
vstupovat do lesních houštin či zeleným
polem procházet se.
Všichni ti tvorové lišt se od sebe
rozličnými tvary,
u všech však tvář k zemi skloněná tíží a
otupuje smysly.
Lidský rod jediný vysoko k obloze
zvedá hrdé těmě,
s tělem vzpřímeným lehce tu stojí a
z výše hledí na zem.
Nejsi-li přizemně hloupý, pak postava
nabádá tě sama:
protože přímým pohledem do nebe
míříš, zvedáš čelo,
povznes i ducha do výšin nebeských,
aby utlačena
mysl, když tělo se do výše pozvedá,
neležela níže.*

Protože se tedy, jak bylo před chvílí dokázáno, všechno, co je známo, nezískává z přirozenosti věcí, ale z přirozenosti poznávajících, podívejme se nyní, pokud je to dovoleno, jaký je stav božské podstaty, abychom mohli zjistit, jaké je její vědění.

Že bůh je věčný, to je společný soud všech rozumem obdařených. Uvažujme tedy, co je to věčnost. Ta nám totiž odhalí zároveň božskou podstatu a božské vědění. Věčnost je tedy úplné a dokonalé vlastnictví neomezeného, nikdy nekončícího života, což se jasněji ukáže při srovnání s dočasným. Vše, co žije v čase, to jako přítomné přechází od minulosti k budoucnosti a není nic zařazeného v čase, co by mohlo zároveň obsáhnout celé trvání svého života. Vždyť zítřek to ještě neuchopilo, včerejšek už to ztratilo, a v dnešním životě také nežijete déle než onen prchavý a pomíjivý okamžik. I kdyby tedy to, co je podřízeno času, nikdy nezačalo ani nepřestalo být, jak to tvrdil Aristotelés o světě, a i kdyby se jeho život rozpínal do nekonečna času, přesto by to stále ještě nebylo takové, aby to mohlo být právem považováno za věčné. Vždyť nezahrnuje a neobjímá současně celý rozsah života bytí nekonečného, nýbrž budoucnost ještě nemá, minulost už nemá. Co tedy zároveň zahrnuje a vlastní celou plnost neomezeného života, čemu nechybí vůbec nic z budoucnosti ani neuteklo vůbec nic z minulosti, to je právem považováno za věčné a nutně má plnou moc nad sebou, jako přítomné stále v sobě spočívá a nekonečnost plynoucího času je pro něho stále přítomná.

Proto nemají pravdu lidé, kteří, slyší-li Platónův názor, že tento svět nikdy neměl začátek v čase a nikdy nebude mít konec, věří, že takto se stvořený svět stává stejně věčným jako jeho tvůrce. Něco jiného je totiž nekonečný život vést, což přisoudil světu Platón, něco jiného nekonečný život naráz obsáhnout jako přítomnost, což zřejmě je vlastní božské mysli.

Nesmí také vzniknout zdání, jako by bůh byl starší než stvořené věci rozsahem času, ale spíš tím, že má jednoduchou přirozenost. Tento trvale přítomný stav nehybného života je totiž jen napodobován oním nekonečným pohybem věcí časných, a protože jej nemůže vytvořit ani se mu vyrovnat, stav nehybnosti nahrazuje stavem pohybu, to jest z jednoduchosti přítomnosti klesá v nekonečný rozsah budoucnosti a minulosti; a protože nemůže vlastnit naráz celou plnost svého života, právě tím, že jaksi nikdy nepřestá-

vá být, jako by soupeřil do jisté míry s tím, co vyplnit a vyjádřit nemůže, a připíná se k přítomnosti tohoto nepatrného a prchavého okamžiku, ať je jakákoliv, k přítomnosti, která vzhledem k tomu, že v sobě nese jakýsi obraz oné trvalé přítomnosti, propůjčuje všemu, čemu se jí dostane, zdání bytí.

Protože však tento stav nemohl trvale zůstat, zvolil si nekonečnou cestu času, a tak se stalo, že tímto putováním činí nepřetržitým život, jehož plnost nebyl schopen obsáhnout trváním. A tak chceme-li dát věcem výstižná jména, řiďme se Platónem a říkejme, že bůh je věčný, svět ustavičný.

Protože tedy každý soud chápe vše, co je jeho předmětem, podle své přirozenosti a bůh se nalézá stále ve věčném přítomném stavu, trvá v jednoduchosti své přítomnosti, objímá nekonečnou dobu minulosti i budoucnosti a svým jednoduchým poznáním nazírá všechno, jako by se už dělo. Chceš-li tedy správně zvážít ono předvídaní, jímž všechno rozpoznává, nebudeš je považovat za něco jako předvědení budoucnosti, ale správněji za vědění o přítomnosti nikdy nepřestávající. Proto se tomu spíš říká providentia — vidění dopředu než praevidentia — vidění napřed, protože postaveno vysoko nad věcí nejnižší vidí všechno před sebou jako z nějakého výsostného vrcholu věcí.

Proč tedy žádáš, aby se nutně stalo to, co je spatřeno božským světlem, když ani lidé nepovažují za nutné to, co vidí? Dodává snad tvůj pohled tomu, co vidíš jako přítomné, nějakou nutnost?“

„To ne.“

„Avšak jestliže je vůbec možné nějaké přiměřené srovnání přítomnosti božské a lidské, tedy jako vy vidíte jisté věci ve své přítomnosti dočasné, tak bůh vidí všechno ve své přítomnosti věčné. Proto toto božské předvědení nemění podstatu ani vlastnosti věcí a vidí je u sebe jako přítomné takové, jaké se jednou v budoucnu stanou. Nemíchá tedy dohromady soudy o věcech a jediným pohledem své mysli rozpoznává věci, které mají přijít nutně, a věci, které nutně přijít nemají. Tak jako vy, když vidíte současně jít člověka na zemi a vycházet slunce na nebi, i když spatříte obojí najednou, přece to rozlišujete a jedno považujete za dobrovolné, druhé za nutné, stejně tak tedy božský pohled prohlédající vše ani v nejmenším nemate vlastnosti věcí, které jsou pro něho přítomné, avšak v podmínkách času budoucí. Proto to

není domněnka, ale spíš znalost opřená o pravdu, když on ví, že se stane něco, o čem zároveň dobře ví, že se stát nemusí.

Jestliže nyní řekneš, že to, co bůh vidí, že se stane, nemůže se nestat, a že co se nemůže nestat, děje se z nutnosti, a vážeš mě tak k tomuto slovu „nutnost“, připustím, že je to sice věc naprosto pravdivá, ale taková, že by k ní těžko mohl dospět někdo jiný než člověk oddaný zkoumání božského. Odpovím totiž, že táž budoucnost je ve vztahu k božskému vědění nutná, avšak uvažována ve své podstatě že se jeví zcela svobodná a nezávislá. Jsou totiž dvě nutnosti, jedna jednoduchá, například v tom, že všichni lidé nutně jsou smrtelní, druhá podmíněná, například jestliže o někom víš, že se prochází, nutně se prochází. To, co kdo ví, nemůže být totiž jinak, než jak je to známo, avšak tato podmínka rozhodně s sebou nenese onu nutnost jednoduchou. Tuto nutnost totiž nevytváří její vlastní podstata, ale připojení podmínky. Žádná nutnost totiž nenutí k chůzi toho, kdo jde dobrovolně, ačkoli je nutné, že když kráčí, jde. Stejně tedy jestliže předvídání vidí něco jako přítomné, je to nutné, třebaže to není žádná nutnost od přirozenosti.

Bůh samozřejmě vidí budoucí, které pochází ze svobody rozhodování, jako přítomné. To se tedy vztáhne k božskému pohledu děje nutně — je to dáno božskou znalostí; posuzováno samo o sobě neztrácí to však naprostou svobodu své přirozenosti. Stanou se tedy nepochybně všechny věci, o nichž bůh předem ví, že budou, ale některé z nich vycházejí ze svobodného rozhodnutí, a ty, třebaže k nim dojde, svým vznikem neztrácejí svou vlastní přirozenost, díky které dřív než se staly, měly možnost nestat se.

Co tedy, řekneš, záleží na tom, že to není nutné, když se to vzhledem k božskému vědění v každém případě stane, jako by to bylo nutné? Je to stejné jako v případě s vycházejícím sluncem a s procházejícím se člověkem, který jsem před chvílí uvedl. V době, kdy se to děje, nemůže se to nedít, avšak jedno z toho ještě dřív, než se stalo, mělo nutnost stát se, druhé však ne. Tak i to, co bůh má jako přítomné, se beze vší pochyby stane, avšak jedno z toho vychází z nutnosti, druhé z moci jednajících. Ne nápravem jsme tedy řekli, že jsou-li tyto věci vztaheny k božské znalosti, jsou nutné, jsou-li však posuzovány samy o sobě, jsou prosty jakýchkoli pout nutnosti. Je to stejné jako se vším, co je přístupno

smyslům: jestliže to vztáhneš k rozumu, je to obecné, jestliže se díváš, jaké je to samo o sobě, je to jedinečné.

Řekneš: „Avšak je-li v mé moci měnit rozhodnutí, zbavím předvídání významu tím, že náhodně změním, co předem zná.“

Na to ti odpovím: „Můžeš se sice odchýlit od svého původního rozhodnutí, avšak protože přítomná pravda předvídání vidí, že toto můžeš, i zda to učiníš, nebo kam se obrátíš, nemůžeš se vyhnout božskému předvězení, tak jako nemůžeš utéci před pohledem přítomného oka, i kdyby ses obrátil svobodnou vůlí k různým činnostem.“

Co tedy řekneš? Zeptáš se: „To se tedy božské vědění změní podle mého rozhodnutí, takže když já budu chtít hned to, hned zas ono, ukáže se, že i ono bude střídavě měnit své poznání?“

Rozhodně ne. Božský pohled předbíhá totiž vše budoucí, obrací je a přivolává je k přítomnosti svého poznání a nemění se střídavě, jak si myslíš, tím že by předem znal hned to, hned ono, ale naráz předejde a obsáhne všechny tvé proměny, sám neměnný. Tuto přítomnost schopnou vše obsáhnout a vidět nemá bůh z výsledků věcí budoucích, ale z vlastní jednoduchosti.

Tím se zároveň řeší i to, co jsi před chvílí předložil, že je nedůstojné prohlašovat naše budoucí jednání za příčinu božského vědění. Vždyť tato síla vědění objímající všechno svým přítomným poznáváním určuje sama míru všem věcem a není nic dlužna dějům pozdějším.

Protože tomu tak je, zůstává smrtelníkům neporušená svoboda rozhodování a nejsou nespravedlivé zákony určující odměny a tresty vůlí prostým jakékoli nutnosti. Zůstává také bůh dívající se shůry a vědoucí všechno předem a stále přítomná věčnost jeho vidění se setkává s budoucí kvalitou našich činů a rozdílí dobrým odměny, špatným tresty. Ne nadarmo vkládáme v boha své naděje a své prosby; jsou-li řádné, nemohou být neúčinné. Odvracejte se tedy od neřestí, pěstujte ctnosti, pozvedejte ducha k řádným nadějím a obraťte pokorné prosby k výšinám. Nechcete-li se sami klamat, je vám uložena velká nutnost být šlechetní, protože jednáte před zraky soudce, který vidí vše.“

Vnímání všemi smysly se u některých živých tvorů vyskytuje samo od sebe a přirozeně, takže si bez nich živého tvora ani nemůžeme představit. Avšak jejich poznání a bezpečné rozumové chápání se získává zkoumáním. Zjistilo se, že my lidé používáme smysly při vnímání věcí smyslům přístupných; jaká však je podstata smyslů, podle nichž jednáme, jaké jsou vlastnosti věcí smyslům přístupných, to není tak zjevné a nemůže to být nikomu zcela jasné, jestliže ho při jeho pozorování nepovede správné hledání pravdy. Všichni smrtelníci mají schopnost vidět. Zda je tato schopnost vyvolávána tvary přicházejícími k pohledu, nebo paprsky vysílanými k nástrojům vnímání, o tom jsou mezi učenci pochybnosti, avšak obyčejných lidí se tyto pochybnosti netýkají. Nebo: když někdo vidí trojúhelník nebo čtverec, snadno pozná, na co se dívá svými očima, avšak jaká je podstata čtverce nebo trojúhelníka, na to se musí zeptat matematika. Totéž lze říci i o ostatních smyslech, a nejvíc o sluchu, který je schopen chytat zvuky tak, že si nejen tvoří o nich soud a poznává jejich rozdíly, ale má také častěji požitek, jestliže jsou melodie sladké a upravené, avšak rmoutí se, jestliže zraňují smysl, protože jsou neuspořádané a nesouvislé. Proto ze čtyř matematických disciplín tři pracují na zkoumání pravdy, kdežto hudba není spojena jen s bádáním, ale i s mravností. Nic totiž není lidem tak vlastní jako to, že je sladké melodie uvolňují, opačně svazují, a nezáleží to u jednotlivých osob na jejich vzdělání nebo věku, avšak je to rozšířeno ve všech kategoriích, a děti, mladí lidé i starci jsou uchváteni hudebními melodiemi pod vlivem jakéhosi spontánního přirozeného citu, takže neexistuje žádný věkový stupeň, který by neměl ze sladké písně potěšení.

Z toho lze také poznat to, co ne bez příčiny řekl Platón, že duše světa spočívá na hudební harmonii. Když totiž přijmeme tím, co je v nás spojeno a vhodně uspořádáno, to, co je přiměřené a vhodně spojeno v tónech, a pocítujeme z toho potěšení, poznáme,

že i my sami jsme vybaveni touž podobností. Podobnost je totiž přátelská, kdežto nepodobnost nenáviděná a protivná. Z toho také vznikají největší proměny charakterů. Nevázaný duch si totiž buď sám libuje v nevázanějších melodiích, nebo se stává změkčilý, když je často slyší, a kazí ho to. Naproti tomu drsnější mysl buď se raduje z melodií vzrušenějších, nebo ji vzrušenější činí ještě drsnější. Proto také hudební tóniny byly označeny jmény národů, například tónina lýdská a fryžská. Tónina sama je totiž pojmenována podle toho národa, který z ní má potěšení. Každý národ pak se raduje z takové tóniny, která se mu svým charakterem podobá. Není přece možné, aby se něžné spojovalo s tvrdým a tvrdé s něžnějším nebo aby jedno pocitovalo potěšení z druhého, ale lásku a potěšení, jak bylo řečeno, zjednáva podobnost.

Proto také soudí Platón, že je nutno mít se co nejvíc na pozoru před změnami v mravné hudbě. Tvrdí také, že ve státě nic víc nepodrývá dobré mravy, než odvrátí-li se postupně od cudné a mravné hudby. Okamžitě prý tím trpí i duše posluchačů, postupně se zhoršují a neoponechávají si ani stopu počestnosti a řádnosti, sestlíže se do duší vloudí rozpustilejšími melodiemi něco neslušného nebo drsnějšími něco divokého a krutého. Pro poučení není totiž žádná jiná cesta k duši víc otevřena než prostřednictvím uší. Když tedy jimi rytmy a melodie sestoupí až k duši, nelze pochybovat o tom, že zasáhnou a ztvární mysl směrem k tomu, jaké jsou mravy. To je možné poznat dokonce i u celých národů. Národy, které jsou drsnější, nalézají potěšení v tvrdších tóninách Getů, které mají jemnější povahu, v mírných — to ovšem není v dnešní době skoro nikde vidět. Národ, který je změkčilý a má uvolněné mravy, je zcela zaujat melodiemi, jaké lze slyšet na jevišti a v divadle. Hudba byla cudná a mravná tak dlouho, dokud byla vylučována jednoduššími nástroji, když však začala být provozována vzrušeným a smíšeným způsobem, ztratila ráz důstojnosti a počestnosti, téměř propadla bezuzdnosti a z dávné podoby si zachovala jen velmi málo. Proto Platón učí, že chlapci nemají být seznamováni se všemi tóninami, nýbrž jen se silnými a prostými.

Zde je třeba nejvíc mít na paměti, že dojde-li zde k nějakým změnám, byť šlo o ty nejmenší úpravy, jsou — když jsou nové — velmi málo vnímány, avšak později se rozdíl silně zvětšuje prostřednictvím uší pronikne až do duše. Proto musí podle Platónova názoru stát velmi dbát na to, aby byla hudba co nejmrvavnější

ší a aby byla skládána s ohledem na stud, tak aby byla cudná, jednoduchá a mužná, nikoli zženštilá, divoká a nestálá.

To dodržovali s největším úsilím Lakedaimoňané, dokud u nich vzdělával chlapce v hudbě Krétan Thalétas z Gortýny, získaný za velký plat. To totiž patřilo u dřívějších generací k dobrému mravu a dlouho se to udrželo. Protože však u nich Tímotheos z Míléta přidal ještě jednu strunu k těm, které byly již užívány, a dodal tím hudbě větší rozmanitosti, bylo o něm vydáno usnesení, aby byl vyhnán z Lakoniky. Toto usnesení má asi tento obsah: „Spartané se rozhněvali na Tímothea z Míléta, protože vynalezením složité hudby způsobil chlapcům, kteří mu byli svěření do výchovy, škodu na duši a překážel jim v jejich ctnosti a mravnosti, a protože harmonii, kterou převzal prostou, přeměnil na chromatickou, která je měkčí.“

Tak svědomitě tedy pečovali o hudbu, protože se domnívali, že má v moci i duše. Vždyť je obecně známo, jak často píseň potlačila hněv a kolik podivuhodného dokázala v různých stavech tělesných i duševních. Kdo by nevěděl, že Pýthagorás jednoho opilého mladíka z Tauromenia, rozdrážděného tóny fryžské tóniny, uklidnil a vrátil mu sebeovládání zvuky spondeje? Jeho sok zavřel totiž jeho milenkou ve svém domě, a to mladíka rozzuřilo do té míry, že chtěl dům zapálit. Té noci Pýthagorás podle svého zvyku pozoroval pohyb hvězd a všiml si, jak mladík rozjitřený hudbou ve fryžské tónině přes četná napomínání přátel nechce upustit od svého zločinného pokusu, a tak jim poradil, aby změnil tóninu, a tímto způsobem duši zuřícího mladíka ukonejšil do zcela mírumilovného stavu.

Totéž připomíná jinými slovy Marcus Tullius Cícero v knize o svých záměrech: „Abych však, přiveden určitou podobností, přirovnal nejmenší k největšímu, chtěl bych připomenout, jak prý Pýthagorás, když skupina opilých mladíků, podnícená také hrou na flétnu, se pokoušela, jak se stává, vylomit dveře u domu jedné počestné paní, vybídl flétnistku, aby zahrála spondej. Když to učinila, pomalým tempem a vážným přednesem hráčky prý byla jejich zuřivá svévolnost uklidněna.“

Avšak abych ve stručnosti uvedl ještě několik podobných příkladů. Terpandros a Aríón z Méthymny zpěvem uzdravili Lesbany a Ióny z nejtěžších chorob, a Isménias z Théb prý zbavil písněmi větší počet Boióťanů trýzněných ischiasem všech potíží. Avšak

mpedoklés, když jeho hostinného přítele jakýsi jinoch pln zuřivosti napadl mečem, protože podal na jeho otce žalobu a zavinil ho odsouzením, zanotoval prý píseň a tak zkontroloval jeho hněv. I mezi velkými filozofy byla moc hudby tak známá, že když se pythagorovci spali spánkem zotavit ze starostí dne, užívali určitých písní, aby se nepozorovaně sestoupil libý a klidný spánek. Když se pak probudili, jinými písněmi se občerstvovali z rozespalosti. Rozhodně věřili, že celé spojení naší duše a těla spočívá na hudební harmonii. Když tím, jaký je stav těla, jsou určovány i úder srdce. Řekl prý Démokritos lékaři Hippokratovi, když jej, považovaného všemi za šíleného, Hippokratés navštívil ve vězení, aby ho vyléčil.

Proč však tohle všechno? Vždyť nelze pochybovat o tom, že lidský duševní i tělesný stav je utvářen do jisté míry podle stejných zákonů, podle nichž, jak ukáže další výklad, se spojují a sdružují harmonické modulace. Tím je totiž dáno, že i děti nalézají zalíbení v sladké písni, kdežto něco drsného a nelibého připravuje u dospělého člověka chuť o všechno potěšení. Rozhodně toto prožívá každý věk stejně. V hlavičce, mezi nimiž jsou sice v jednání rozdíly, avšak spojuje je láska k hudbě. Vždyť co se to děje, když uprostřed pláče truchlivých lidí někdo dávkou písničky i projevům svého žalu? Je to charakteristické především pro ženy, že se příčina zármutku stává pro ně méně bolestná. V minulosti bylo také zvykem, že před zpěvy předcházela hra na flétnu. Dosvědčuje to Papinius Statius těmito verši:

*Ušlechtilě zní zahnutý roh, když s flétnou vyprovázejí
všechno zesnulé tam, kde čeká je trvalý pokoj.*

Člověk, kdo neumí hezky zpívat, si přece jen něco zazpívá, ne proto, aby mu to, co zpívá, působilo nějakou rozkoš, ale proto, že člověk má radost z toho, jestliže vyloudí z duše nějakou vrozenou radost, ať už to učiní jakýmkoli způsobem. Není snad všeobecně známo, že hlahol trubky rozpálí srdce bojovníků chtivostí bitvy? Je pravděpodobné, že někoho může hudba přivést z klidného duševního stavu k šílenství a hněvu, není pochyby o tom, že rozrušené mysli nebo přílišnou žádostivost může omezit klidnější tónina. Když někdo nějakou píseň s větší radostí vnímá, není snad bez nucení přiveden k tomu, aby jeho tělo napodobilo pohyb v něčem podobném poslouchané písni? Proč si pamětlivá duše sama nějakou melodii, kterou slyšela?

Ze všeho, co bylo řečeno, se jasně a nepochybně ukazuje, že hudba je s námi od přirozenosti tak spojena, že bychom bez ní nemohli být, ani kdybychom chtěli. Proto se musí duševní síla snažit o to, aby to, co je od přirozenosti vrozeno, mohlo být též pochopeno vědou a udrženo. Vždyť tak jako při dívání nestačí lidem vzdělaným jen vidět barvy a tvary, jestliže také nevypátrají, jaké vlastnosti tyto barvy a tvary mají, stejně tak nestačí cítit potěšení z hudebních skladeb, jestliže se člověk také nenaučí, podle jakého poměru hlasů jsou složeny.

Boëthius a Filozofie v miniatuře písmene G
v rukopise SK ČSR Roudnice VI. Fc. 30, fol. 4v
(první polovina 15. stol.).

*f. hucina d. ut q. i. i. i. e. cor. p. p. p. q. d. su
p. u. i. d. e. e. a. h. i. u. e. f. u. i. u. i. n. e. r. e. n. e. r. e. t.
de d. i. a. d.*

colu corp qd dicitur e for

*h. u. i. e. a. b. o. p. a. r. i. f. i. a. n. q. a. l. i. a. f. a. h. e. n. t. e. s.
h. u. i. o. o. f. t. e. n. d. e. r. e. a. g. n. o. s. c. i. t. u. r. n. o.*

possit qd nūc aī libero in

o. b. i. s. f. a. c. i. t. u. r. m. e. t. i. d. e. l. l. e. d. u. m. s. i. b. i. l. i. p. o. s. i. t. o. u. e. l. l. e. t. o. l. l. e. g. a.

no dno nūc nūc fma sibi tōne

a. f. i. g. u. r. a. f. i. c. t. i. o. n. e. m. e. m. o. r. i. a. s.

ente de statu ppe qd dicitur amore

q. d. a. b. s. o. l. u. t. i. o. n. e. a. n. i. m. e. p. r. o. p. r. i. e. t. o. r. u. e. t. a.

q. d. e. s. t. q. u. e. r. e. p. l. e. p. h. i. c. q. u. i. n. u. l. l. u. s. p. o. t. u. i. t. a. p. o. p. u. l. u. m. d. i. c. e. n. s.

Cū libes quōdā vix supplicare

o. a. f. u. o. r. i. o. c. o. a. t. u. r. u. l. q. u. a. n. d. o. q. u. i. p. u. l. s. u. r. p. r. e. p. u. d. i. t. i.

in secula qm reputat necat
Quo no quispus ad ioppia
solu corpus qm qm qm qm
posse qm Nu qm libeo m
us dio Nu mto fma sibi vone
nte de statu qm qm amoue
tu libeo quodi vix supplicio
ang adantur putaret ut ad
de fute douradnis ofnaos p
ignva ille momordit ang abf
in os seuctis tuum abreat

Předmluva

- 1 Vaše pozornost uznala za vhodné vyžádat si od nepatrnosti mého ducha souhrnné (kéž by souhrnné!) pojednání o školské výchově. Pokud na to stačí mé schopnosti, sklon mého nadání a má odolnost vůči pohromám, pokusím se, Marciane, vyhovět prosbám svého přítele, třebaže jsem zaneprázdněn dvojími komentáři, ne ovšem zcela odlišnými, k některým dílům Aristotelovým a jiných autorů, zaměstnán vlastní vědeckou prací, zkrušen týráním nelidského gótského krále a oslaben předcházející filozofickou útechou a prohlédáním hloubky Trojice až na dno.
- 2 Co je na výcviku v gymnáziích skvělejší než poznání nutné při záměrném a přirozeném rozvoji a než postupné narůstání rozumových sil? Víme přece, že složky výmluvnosti se upevňují náležitým postupem založeným na přirozených vlohách a na vyučování a bystrým rozumovým chápáním.
- 3 Především je nutno dotknout se toho, co je na prvním místě, chlapeckých zábav. Za druhé toho, co je na druhém místě, totiž jak má být domýšlivost mladíků podrobena učiteli a podřízena kázni. Za třetí nutno pojednat o potlačování jejich domýšlivosti tím, že se využije objasňujících příkladů. Za čtvrté o bystré starostlivosti o školáky a o jejich postupných zaměstnáních. Za páté jak mají školáci dávat najevo upřímnou a oddanou náklonnost k učiteli. Za šesté o učitelských zásadách, o trojím dělení učitelů, o jejich postoji k podřízeným a o promyšleném způsobu vyučování.
- 4 Na doporučení rozumu jsem si vzal za úkol probrat tyto věci, takřka opouštěje svůj dřívější způsob práce (zatím jsem nikde neužíval lehčího stylu), protože výklad směřuje z větší části k vzdělávání lidí nevzdělaných, a proto postup vysvětlování musí být lehčí.

glosy v zápise Konsolace
opise Cap. M 125, fol. 50^r z r. 1442

Kapitola první

[A]

1 Když je sedmileté dítě, ještě dobře nevyvinuté a slabé, vedeno do školy, ať není na překážku nevhodný stav údů, jinak zdravých, a špatné počasí, neboť udeřt-li tuhá zima nebo zvýšt-li se letní žár, zvětšuje to nebezpečí.

2 Je možno se dočíst, že když byl poslán do školy syn jakéhosi Timothea, vykastrovaný leprou, křivonohý a znetvořený hrbem, stal se obětí obecného opovržení a terčem urážek a posměchu svých spolužáků.

3 Podobně jsme viděli, jak byl za letního úpalu poslán do školy synek předměstského úředníka. Protože neměl obvyklý slunečník, opustily ho síly, oslabila ho žloutenka a jeho životní duch byl nakonec tak vyčerpán, že chlapec podlehl šílenství.

4 Hle, kolik nesnázi přinesla tělesná indispozice a nevhodné počasí, když se přidružily k nerozvážnému počínání.

Potravy ať není příliš mnoho, nápoje ať jsou slabé a v střídém množství. Oblečení ať není nedostatečné, aby se krev chladem kolem srdce příliš nezastudila.

[B]

5 Především je třeba vštípit lásku k základům a k spojování toho, co uměle může být spojeno. Tímto zápasem není třeba se příliš dlouho zabývat, avšak na druhé straně není nutné od něho brzo odcházet, jak říká Servius. Vždyť jestliže je v mnoha věcech obratnější, ukazuje se i schopnější.

Druhý stupeň namáhavého zápasu je ve spisech Proba, Didyma a jiných autorů, které doporučuje ctihodná autorita. Při takovém vyučování je třeba dát pozor, aby podkladem věrného vysvětlení byl latinský text doslovně vyložený v jazyku žakově. Je totiž třeba, aby na těchto věcech spočívaly pevné základy.

Nesmí se od toho odejít po měsíci, ani měřit dobu tím strávenou jen na dny, ale svědomitě u toho prodlít asi tak dlouho, než Merkur dvakrát oběhne kolem Slunce. Svědomitostí se totiž zmírňuje obtížnost jakéhokoli díla.

Je nutno probrat Senekovo poslán, Lucanovu neukončenost, Vergiliovu obšírnost, Statiovu uhlazenost, těžký překlad Flakka, ještě obtížnější text Persia, urážlivé útoky Martialovy a vybrané způsoby Nasonovy, a to vše musí být uloženo do

schránky paměti. Pokud jde o ostatní významné spisovatele, tu pokud stačí schopnost nadání, neměla by být pomínuta mlčením jejich mravnost, aby se uplatnila jasnost prózy bohaté na sentence a aby vzrůstalo potěšení z veršů. Jak vysoko musí stát v našich tužbách výmluvnost ctihodného Cicerona!

9 Při takovém cvičení je však třeba mít se na pozoru, aby se nám nestalo to, co se stalo Iocariovi. Ten totiž po třicet let svěřoval svou neznalost svrchu řečených významných autorů gymnaziím, aby se poučil. Když pak nadešel den, kdy měl stát v čele prostředních, prohlášoval, že byl déle na rozpacích, čí manželkou je Aeneas, než pochopil jasný smysl Vergiliových poloveršů. Když se kdosi ptal, jak použít první slabiku slova „magister“ ve verši, odpověděl mu: „Je nesmyslné, aby se první slabika takového slova zkracovala, ale má se vyslovit s ostrým přízvukem.“ Hle, kolik času a námahy promarnila tupost zbedněného mozku!

[C]

10 Po náležitém ukončení průpravy na tomto gymnáziu je však třeba postoupit k prahu vyšší a vybranější vědy. Myslím tu vědu, o níž víme, že jediná zkoumá, co je pravdivé a co klamné, že jediná jakožto věda věd díky své bystrosti sklání před sebou ty, kteří jí jsou poddáni. Toto je, pravím, vládkyně, která svým průhledným oděvem s vetkaným žebříkem dovoluje, aby všechny duševní mohoucnosti rostly až k vrcholu věd. Co je však jasnější než poznání obecnin, které je učitelkou mohoucností triviálních, silou quadriviálních a plností přidružených?

11 K vrcholu této císařské vládkyně je však nutno vystupovat v tomto pořadí. Především je třeba si osvojit hluboké poznání termínů, jejich zřetelné spojování ve větě a přiměřené vázání vět. Pokud jde o bližší určení termínů, jimž říkáme synkatégo-reumata, musí být pevně vštípena do paměti, ježto nemálo slouží sofistické klamavosti.

12 Máme v dobré paměti, že muž jménem Trebacijs, velmi rozumný, jenže v tomto nezkušený, znalost těchto věcí mlčky přešel jako něco nedůstojného vědy. Když však přišel den disputace a dostavil se sofista, on byl jimi přenešťastně zadržen a vzdálen ze společnosti svých druhů. Co dál? Protože ho trá-

pil a sužoval stud, u svých druhů žebrol o to, co dříve považoval za nedůstojné.

Avšak sofistika ozdobená kudrlinkami této císařské vládkyně, pomatená opovázlivým duchem, vyjadřující se s jalovou mnohomluvností, našminkovaná jako žena, se dívala na barbarské národy křivým pohledem. Víme, že byla ozdobena Alexandrovými a mými komentáři a přeložena, a musí být pěstována s největší péčí.

K zdokonalení těchto i jiných užívá obvykle trojí paměti, první je slovní, druhá myšlenková, třetí kombinovaná. Slovní paměť vytváří povrchního mluvku, myšlenková člověka nevzdělaného, kdežto kombinovaná, je-li bez mezer, dodává dokonalosti. Slovní rychle vede k slepotě, myšlenková k vědě, kombinovaná k praxi, praxe k mistrovství. Tak jako chytrost bez spravedlnosti prospívá málo nebo nic, kdežto spravedlnost bez chytrosti mnoho, stejně tak věda bez praxe prospívá málo, kdežto praxe bez vědy mnoho.

Jestliže však začátečník v dobré vědě nedokáže v souvislosti pochopit celý proslav, ať aspoň porozumí první větě, až postupným pokračováním bude schopen dospět k souvislému výsledku.

Po probrání méně závažných náhledů podle Porfyriova výkladu pěti univerzálií je třeba věnovat pozornost tomu, co je nutné pro jeho kategorie a co jsem ve svých komentářích dvakrát světlem výkladu objasnil. Kolik užítka má člověk z toho, jestliže se seznámí se znalostmi v nich obsaženými! Není snad třeba označovat Sófroniskovu povrchní schopnost doslovného výkladu za nedostatek? Tvrdím, že ano. Nelze opomenout ani mé knihy stylisticky vyzdobené. Avšak celá ta Aristotelova úsečná stručnost, i když je na poslech málo příjemná, přece jen není neúčinná. Chtěl jsem však raději věrně sloužit překladu, než být kárán za opovázlivou domyšlivost. Co je jasnější než Aristotelova jasná pravda?

Avšak když se toto činí, nesmí se žádným způsobem odsouvat stranou a nedoporučovat užitečnost gramatiky. Její prostřednictvím totiž umožňuje ovládnutí kteréhokoli umění. Nesmí se, pokud je to možné je získat, opomenout půvab rétoriky a čest studia quadrivia. Avšak v těchto studii smélost vede ke květům a nese ovoce jen smíšená s pochybováním a včasná.

Kapitola druhá

[A]

- 1 Když jsme se podívali na základní průpravu žáků a na růst mohoucností, musíme nyní v krátkosti pojednat o jejich podřízenosti vůči učitelům, protože kdo se neumí podřídit, nenaučí se být mistrem. Je však špatné, stane-li se učitelem někdo, kdo se nenaučil být žákem.
- 2 Podřízenost žákova pak musí spočívat ve třech věcech, v pozornosti, ochotě a učelivosti. Učelivý je žák díky nadání, pozorný díky cviku, ochotný díky svému duchu. Řekl bych, že pozornost se týká poslouchání, učelivost chápání a ochota zapamatování. Tyto tři vlastnosti střídavě míří k dokonalosti.

[B]

- 3 Žák ať není záškolák. Záškolák je takový, který jako by byl oddělen od školy. Slovo *scola* — škola je z řeckého slova *scholé* — prázdno, v latině tomu odpovídá *vacatio* — prázdno. Od toho je tedy *discolus* — záškolák něco jako *divisus a scola* — oddělený od školy. Záškolák je takový žák, který se toulá po ulicích a náměstích, po krčmách, po komůrkách nevěstek, po veřejných podívaných, po průvodech a tancích, po pitkách a veřejných hostinách, oči mu při tom těkají z jedné věci na druhou, jazyk nemá uzdu, duch je nevázaný, tvář je plná neklidu a všechno to je mu přednější než škola.
- 4 Když jsem kdysi pro nestálé počasí u nás i pro vtipné zvyky Francouzů a oddanou náklonnost žen přišel do Francie, abych zde znovu získal zdraví, spatřil jsem, jak se pamatují, mnoho takových záškoláků v městě Juliově, kterému se říká Paříž. Poznal jsem tam však také mnohé, kteří žebrol o vědění, jimž však nikdo nepodal číši filozofie. Cítil jsem velkou lítost nad plavými Brity přicházejícími za studiem do Říma. Vůbec se tam neživilo zbytky athénské vzdělanosti, avšak zde, v Paříži, začali mluvit řecky s francouzskou vtipností. Kdyby byli ve svých končinách našli i něco jiného než těžko srozumitelné svazky Lucretia, nebyli by podle mého názoru šli tak daleko z domova. Viděl jsem tam jen malý počet zuřivých Němců získat akademický titul, naproti tomu mnoho Španělů dosáhnout hodnosti mistra, ovšem jen v magické šalbě. Pokud jde o naše krajany, je zřejmé, že jsou slepí a vykořenění. Ale už dost toho.

Žák nechť není ani násilnický. Jako příklad násilnictví nechť nám poslouží Albinus, syn Albeův. Tento syn lásky, spíše však předchůdce nešťastnosti, vložil jednou na svého učitele Grillia, když se zakoktal, zločinné ruce a zneuctil jeho ctihodné šediny hnusným kopáním. Co bylo příčinou tak velkého zločinu? Nebyl schopen naráz vyslovit celou větu. Jaká hanba! Jaký výstřelek nešťastného žáka proti zdroji štěstí! Nero se raduje z tak zločinného dědice a Anytos z následovníka stejně poskvrněného jako on sám. Grillius nechť má se Sókratem radost z útoku na Seneku. Není věru hoden vědění, kdo vystoupí proti učiteli vědění.

[C]

Žák nechť se snaží držet se stranou prudké rozmařilosti. Tu rozdělili satirikové na tři části: jedna prý spočívá v šatu, druhá v pohlavní nevázanosti, třetí prý je pomocnicí v obzerství. Poznali jsme, že často jsou svěřenci posedlí nečistou zálibou v kterékoli z nich.

Celý Řím byl zarmoucen tím, že pokrevní syn Lucretiův, žák Zénónův, byl zachvácen potupnou chtivostí po souložení. Jaká byla příčina? Jeho původ byl přeslavný, postava urostlá, krev ušlechtilá, výmluvnost podivuhodná, nadání bystré, avšak těšilo ho, když mohl každý den a nad přirozenou míru souložit. Otec stále odkládal trest, a on zatím nepřipustným způsobem promrhával rodinné jmění a majetek příbuzných a ohrožoval všechny žárlivce. Vzhledem k tomu, že nástrahy nevěstek stále na něho čhaly, nepřestávalo ho svrbět, a rodiče ho vyhostili, přátelé a druzi opustili, věřitelé na něho naléhali ze všech stran, a tak se snažil pokradmu útočit na majetek známých i neznámých. Otec jej mnohokrát vykoupil z hrozičícího ukřižování, nakonec ho však otcovy peníze nemohly vykoupit. Syn jej slzami nutil, aby k němu přišel, a plačtivým hlasem ho prosil o polibek. Hnutí lásky pohnulo otce, aby vynořil synově prosbě, a tu mu syn ukousl nos a řekl: „Proč jsem vyvázl bez trestu ze svých prvních prohřešků? Proč jsem neposlouchal učitele a pohrdal svými druhy?“ Je tedy třeba, aby se otec staral o synovo trestání a aby učitel utvářel mravy žáka.

Hle, jak odporný je útok nevěstek. Nevěstka vychází až od

poledne, je brána pekelná, cesta nepravosti, uštknutí škorpióna, lákadlo zločinů, studna záhuby. I když ovšem existuje i jiná hanebná zhýralost, těžší než kterákoli jiná a horší než kterýkoli jiný zločin. Všem je přece znám konec Hyacinthův a Iovův.

- 11 Druhý druh nezdrženlivosti se pitkami a opilstvím rád střídavě podporuje s právě jmenovaným jako příčina a následek. Vždyť lidé se opíjejí kvůli cizoložení i kvůli jiným zločinům. Střídme pítí vína ovšem bystří chápavost, kdežto nestřídme mate rozum, otupuje chápavost, oslabuje paměť, přináší zapomínání, šíří omyl, plodí nevědomost. Kde je opilství, tam se totiž šíří nepřičetnost; kde je nepřičetnost, tam není žádná moudrost, ale tam se potlouká jen samá hloupost. Příklady na to a úbytek ctností lze vidět každý den. Která morová rána je horší než kamarád oddaný vínu? Nechce-li se mu studovat, nahlodává chuť ke studiu u ostatních, nebo se rozkřičí strašnou hádkou, nebo prosí o pomoc, když dostane pěstí. Jaký zmatek u studenta, jaká bezúčinnost! Ať tedy opatrnost rozvážných takové lidi vyhostí z poctivé družiny tím, že neodvolatelně určí pořádek a čas. Tento druh nezdrženlivosti někdy předchází před druhem prvním, pro další je však ochotnou služkou. Jak velké poblouzení nastane v mysli, jestliže ji střídmost nebude dokonale držet na uzdě!
- 13 Třetí druh nezdrženlivosti je žádostivost zaměřená na oblečení, snoubící se s potomstvem boháčů, před nimiž ustupuje veškerá možnost chudáků, byť nedobrovolně. Tento druh má radost z častého střídání oděvů a z toho, aby každá část oblečení byla plná vzorů, rád pečuje hřebenem a želízkiem o svůj účes, přehnaně se zdobí řadami rozmanitého kvítí, maluje si rumělkou ústa, často užívá břitvu, polévá si šaty na prsou voňavkami, ověšuje si hrdlo náhrdelníky z drahých kamenů, stahuje si břicho parthskými opasky a tak se předvádí lidu, nosí se jako královna ve střevicích se zobci a podezdívkou a pyšným krokem si houpavě vykračuje s krkem nataženým do výšky, s hrdlem nafouklým, s obočím vyholeným a s okem nestoudným. Takový člověk mnoho řečí nevede, ale zato jsou pramálo skromné, ať se mu předloží k jídlu cokoli, nad vším ohrnuje nos, se služebnými se hádá, známým nadává, neznámé týrá, do školy chodí poslední, a to ještě jen zřídka, a málo tam

prospívá, zato první pospíchá, aby už z ní byl pryč. Jak pestrá spleť neřestí, a jak velkých neřestí!

Když jsem se jednou vypravil do Athén, abych tam studoval, spatřil jsem tam Ganyméda, syna diktátorova, postiženého vším, co bylo právě řečeno. Ten jednou chodil po městě s lemovanými kamašemi na nohou, podruhé obut do bot samá skvrna a jindy zase s holými lýtky, a napadal areopag, jako by byl stále rozzloben. Velmi často jsem se obezřele měl na pozor, aby proti mně nevystoupil, protože jsem byl cizinec. Co ještě říci? Ať chtěl nebo nechtěl, upadl do takové chudoby, že to, čím dřív pohrdal a co si ošklivil, potom shromažďoval a skládal jako žebrák, když se dráha štěstěny změnila. Ale o tom už dosti.

Kapitola třetí

Protože je žák držen k tomu, aby mířil k dokonalosti, nechť se naučí, jak vtisknout do duše účinnou příčinu dokonalosti, totiž neochvějnou stálost, pokud jeho schopnosti stačí. Co je skvělejší v díle lásky než stálost, co je horší než nestálost? Stálost tvoří, nestálost stvořené rozrušuje; stálost kráčí vpřed, nestálost zpět; stálost shromažďuje, nestálost shromážděné rozhazuje.

Když jsem se rozhodl lopotit se ve školách a považoval za důstojné zastávat úřad učitele, štěstěna mi světila syna nestálostí (spíš by však odpovídalo pravdě, kdybych řekl samotnou nestálost), abych ho vzdělal svým vyučováním. Ten se věnoval satirickým dílům měsíc, historickým velmi často jen den, elegickým rok. V noci si nařikal kvůli diskusi týkající se Aristotela, takřka ustavičně si stěžoval kvůli dílům filozofickým a souborům dvanácti desek. Všechno se mu zakrátko zprotivilo. Jestliže už se někdy dal do nahlížení do knih nebo do psaní, začal jich v jediné hodině co nejvíc, ale žádnou z nich, byť byla sebekratší, nedokončil.

Pak se stal kupcem na lodi. Jenže hned v první části noci dostal mořskou nemoc ze zápachu v podpalubí a nakonec vystrašen mořským vlnobitím si přál být zahradníkem. Když mu došla zelenina, přešel k vojenské službě. Jakmile spatřil nepřátele útočit, první se obrátil na útek a s větším bezpečím

se věnoval studiu u Kratóna. Povrch učitelova polokruhového křesla byl obáván pro množstvím otázek.

- 4 Po celé šířce horního půlkruhu s rovinou zvěrokruhu se smálo sedmero otázek. První zápis se ptal, zda vláda nad nejvyšším nebem může být zatemněna nějakou přirozeností mající účast na pozemskosti. Jako druhá se kladla otázka, zda služební duchové mohou být s podporou přirozenosti začerněni, jsouce obaleni pozemským kalem. Třetí otázka, zda nutno po židovsku věřit, že je trojí nebe, nebo po aristotelsku, že je jen jedno. Jestliže po židovsku, pak zda jsou jejich hranice z nich a v nich, či zda je každé z nich oddělené, jestliže po aristotelsku, pak proč se celek nehýbe, ačkoli se části celku hýbají z místa.
- 5 Pátá otázka, proč je neustálá přeměna prvků a zda trvají všechny prvky, které byly na začátku. Šestá, proč oheň nepřijímá jako přídatnou kvalitu chlad, ačkoli jeden z protivených prvků, například voda, přídatnou kvalitu, například teplo, přijímá. Sedmá, zda jiné pásmo než naše je obyvatelné, jaké bylo první pokolení obyvatel, jaký je tam přístup a kolik je střídavě východů.
- 6 Nárys druhého půlkruhu zaujal oči pozorujících devaterým znázorněním, z nichž první zobrazovalo šířku zvěrokruhu uspořádaně, jakost kruhů teoreticky, hranice vertikálních kruhů způsobem vymezujícím a velikost celého tvaru postupně. Za druhé: zda jsou hvězdy připevněné na obloze, nebo zda se pohybují tak jako planety, procházející po svých kruhových dráhách. Za třetí: zda komety zlověstně rudé obíhají kruhovitě s ostatními, nebo stvořeny k zničení se vrací do svého chaosu
- 7 se svolením tvůrčí přirozenosti. Za čtvrté: zda pozemští tvorové dostávají přednosti nebo nedostatky od planet, nebo od rodičů. Jestliže od planet, zda podle narození, nebo podle smrti. Jestliže od rodičů, tu když jeden z nich je bílý, druhý černý, proč potomek není bílý a černý a proč se někdy svými končetinami
- 8 podobá otci, jinak matce, někdy žádnému z nich. Za páté: jaký je vztah mezi pohybem jednotlivých planet a jaké je jejich spojení. Za šesté: ježto Saturn je ze všech planet nejkrutější a Venuše nejlaskavější, zda zloba jedné planety zmenší dobrotu druhé, přicházející z opozice. Za sedmé: ačkoli je severozápadní vítr od přirozenosti studený a suchý, proč se nám zdá opačný. Za osmé: poměrné spojení prvků. Za deváté:

pohyb a účinek Slunce a Měsíce.

Poslední plocha půlkruhu kladla otázku,

proč se otřásá země, proč blesk dá rozeznít vzduchu,

proč vztek moře se dme, proč špatná chuť přes břehy teče;

jaká je přirozenost stěhovavých ptáků, kteří jsou v zimě pryč a naopak stálých; čím je způsobena kulatost krup, hojnost sněhu a síla mlhy; zda vlastnosti kamene pocházejí ze spojení, nebo z přirozenosti; zda přitažlivost magnetu vzniká působením více činitelů současně se skládajících, nebo jediného; co je to sladkost dešťové vody, teplo studny v zimě a její chlad v létě; trojí vysílání zraku, rozeznávání barev.

Protože nesnadné řešení těchto otázek nemohlo uspokojit touhu po změně, odsunul stranou, co bylo řečeno, a snažil se dostat se pod manželský chomout. Viděl dívky odevšad, výsledkem byl pocit hnusu, a on řekl rodičům:

„Odmítám zkažené dívky a zříkám se stařeny v lůžku,

s odpornou nechci nic mít, raději zůstanu sám.“

Opovrhl dříve řečenými otázkami, protože jejich řešení bylo těžké, a řekl: „Nadále se budu zabývat učením Ptolemaiiovým. Avšak postavení souhvězdí a dráhy planet lze nesnadno pozorovat zrakem bez vysoké věže. Co mám jinak dělat? Jaké neštěstí, že jsem člověk! Kéž bych mohl změnit svou podobu, svléci lidskou a navléci oslí!“

Znakem žáka nechť je tedy naprosté podřízení učiteli, pozornost při výcviku, laskavý duch, účelivé nadání, nechť se straní všech druhů nezdrženlivosti a nechť se hlásí k šťastné stálosti, jak je záhodné.

Kapitola čtvrtá

[A]

Všechno shora řečené jsem připomněl pro poučení žáků. Nyní je třeba krátce pohovořit o jejich bystré pozornosti. Protože, jak známo, lidská podstata se opírá o *flegma-sliz, sanguis-krev, cholé-žluč a melancholé-černou žluč*, nutně je každý především závislý na něčem z uvedeného.

Pro toho, kdo je poddán melancholickému strachu a lenosti, je vhodné, aby se učil někde v zákoutí na místech odloučených, chráněných před hlukem a málo osvětlených, aby se vyhýbal sytosti na sklonku dne a pozdní večeri, aby se na podporu při-

rozenosti radoval ze střídmeho pití a občerstvoval se plným přijmáním nápoje s mírou podle toho, jak to bude vyžadovat vysušení při studiu, aby prudkost přílišného studia nebyla příčinou suchotin a dýchavičné těsnosti hrudníku.

- 3 Flegmatik může být vzděláván studijními poučkami, i když je dům plný hluku a září světlem, může být napájen plnějšími poháry, posilován pokrmy všeho druhu a po celý měsíc zjemňován milostným stykem, smí-li se o tom mluvit.
- 4 Sangvinik (lidé této povahy jsou příjemnější) se může připůsobit jakékoli žízni. Poznali jsme, že si i s tou nejtěžší otázkou častěji poradí uprostřed hry, než kdyby sám šilhal koutkem oka na stěny. Přesto se na něho nedá vždy spoléhat. Takového člověka je záhodno rozveselovat oblíbenými jídly a lehkými nápoji.
- 5 Cholerik, vyznačující se obvykle bledou tváří, nechť je stále ponecháván o samotě, aby si, kdyby slyšel přílišný hluk, nevyllil žluč na celou společnost a nesnížil tak ctihodnou důstojnost učitele. Jak je třeba vyhýbat se tomu, aby došlo k urážce učitele! Cholerik je, jak víme, posilován vydatnějším obědem a ukonejšěn silnějším nápojem. Je tedy třeba mít se na pozoru, aby strach z pře nebyl podáním nápoje z jeho prudké mysli odstraněn. Kdyby však společnost neznala, jaká povaha mu byla přisouzena, nechť se poradí se znalci, to jest s lékaři, a tak ho pozná. Většinou myslí je však vštípeno: „Poznej se sám.“

[Ba]

- 6 Šťastný a moudrý žák nechť se s radostí podřídí učiteli, chová k němu lásku spojenou s bázní a je mu věrný, aby se z něho pod záminkou předstírané lásky nestal zlehčováním Albinus. Kdo je ničemnější než zlehčovatel? Běda tomu, kdo zlehčuje učitele, i kdyby bylo tisíc jemu podobných! Když učitel přijde, nechť žák povstane, ukloní se na pozdrav, jak to vyžaduje místo a doba, nechť ho následuje, jestliže je vyzván, a může-li, nechť se k němu přestěhuje a bydlí s ním společně v jeho příbytku, aby se takto nejen trápil, kdyby ho učitel napomenul, ale aby se také na něho mohl obrátit s otázkou, bude-li k tomu důvod. Jestliže však žák z nějakého důvodu nebude moci být přítomen u svého učitele, jak by bylo třeba, ať už pro vzdále-

nost obydlí, nebo pro něco jiného, ať má vždy po ruce zápisník nebo list papíru, kam by si pečlivě poznamenal, co ho napadne, a pak se bez nesnáží zeptal na to, co je mu nejasné.

[b]

Když ve svazku spolubydlících vládne shoda a soulad a je tu vůle být spolu celý rok nebo kratší dobu — podle dohody, pak ať si opatří v létě sůl a našťípané dříví, na podzim dostatek obilí, které v době vinobraní vymlátí, když vládne kozoroh, hromadu masa; je prospěšné a zdraví přiměřené uložit to pokud možno dohromady, aby ten, kdo se stará o zásoby, neztěžoval dýchání pekařskou plesnivinou, aby kyselost špatného vína nemátla tajemství srdce, aby zasmrádlé kusy masa, drcení soli a uvnitř se držící zápach nekazil vnitřnosti a aby nedostatek dřeva nekrušil údy, a co je ještě horší, aby skladník ze stálých útoků netloustl.

Je to věru velká výhoda pro žáka živit učitele, pokud mu to prostředky dovolují, aby se učitel nemusel zabývat nákupem v době, kdy žák dychtí po jeho výkladu. Jak nemístná je nouze učitele!

[c]

Je třeba na nejvyšší míru ocenit odstranění lazebnice a stařen; čím vzácněji přijdou, tím zdravější to bude, aby jejich příchod nepřinesl něco nečistého nebo aby žák od sluhy nepochytil něco změkčilého, neboť u sluhů se jen zřídka nalezne mírnost a ještě řídkěji stálost v zápase. Běda sluhovi — svůdci, který si získal úplnou důvěru svého pána! Co je odpornější než takový člověk, co je těžší? Slušné ubytování, slušné zařízení, čistě vypraná příkrývka na lůžku, na to vše musí služebnictvo myslet a připravovat to s tváří vždy odpovídající pánově dobromyslnosti a s rozvážností myslící na výsledek věcí. Co je krutější než sluha, který okrádá?

Odstrašujícím příkladem nechť je pro všechny neblahý Elimas, jehož jméno je odvozeno od *elimare* — upilovávat. Ten se dal do služby k Níkostratovi a zprvu mu sloužil s úlisnou tváří, všechno zařizoval podle pokynutí, ve všem byl poctivý a sliboval, že bude ještě poctivější. Jenže všechno, co vlastnila Níkostratova poctivost, bylo svěřeno Elimatově nepoctivosti

12 Nač říkat víc? Protože neblahá péče toho největšího ničemy Elimata pečovala o to, aby měla hojnost všeho, oznamoval uším svého pána u všech masitých jídel, rybích pochoutek i při nákupu všeho ostatního dvojnásobek, než kolik to stálo, a tak z toho zajišťoval růst celého svého majetku, strhl Níkostrata do největší bídy a stálých upomínek věřitelů, nad něž nic trpčícího se nevťiskuje do mysli. Ach, ty šílené požadavky věřitelů! Největší nouze přivedla Níkostrata k poznání sluhova podvodnictví. A tak si promluvil s Elimatem o jeho podvodech, i když už pozdě. Když ho Elimas vyslechl, vychrlil ze sebe nadávky, pohřbil v pánových útrobach dýku, odnesl s sebou to, co dříve opomenul vzít, a pánovo tělo nechal na pospas psům, aby je sežrali. Hle, jaký zločin spáchala zlořečená bezbožnost zrádce!

14 Sluha s dvojitým jazykem nechť je daleko zahrán a jeho ničemnost nechť je okamžitě zapuzena, i kdyby byl spřízněn příbuznou krví. Viděli jsme, jak mnoho druhů utrpělo škodu pro přílišnou důvěřivost vůči sluhům.

[d]

15 Nechť je zachovávána nejvyšší vážnost slova daného věřitelům a dluh nechť je podle možnosti zaplacen vždy dohodnutého dne. Žák pak, na něhož se neusmál plný roh hojnosti, nechť se dočká příjemné dohody s věžitelem a poskytnutí souhlasu příbuzných.

[e]

16 Stálost rozumného žáka nechť se stále těší z nějakého přítele, jemuž by mohl odhalit vlastní smýšlení, jenž by mu svědomitě pomáhal, kdyby se štěstěna zachmuřila, a posloužil mu, kdyby ho postihla nemoc, jenž by uspořádal jeho majetkové záležitosti, kdyby ho přežil, až by ho zahalila chmurná temnota smrti, jenž by ho však podporoval, živil, ošetřoval, utěšoval a všemožně se o něho staral, kdyby z nemoci vyvázl živý.

17 Pokud by mu zdraví přálo, ať se navzájem těší z knih, o závod z otázek, postupně i z chvályhodných vzpomínek, střídavě ze šťastné domluvy, s potěšením i tím, že se budou zabývat různými žerty. Nechť mezi nimi neporušeně trvá vzájemná náklonnost tak, aby v prvním období kanula jako rosa, upro-

střed aby je její vlny zaplavovaly a nakonec aby je opájela. Co může být sladší, co skvělejší, co rozhodně lepší? Koupená láska nemá žádnou hodnotu. Jestliže po něčem přijde závist, rozumí se při učení, nic nestojí, spotřebovává však svého původce.

Když mě starostlivý otec poslal za studiem do Athén a dovolil, abych se, jak je zvykem, nejdřív několik dnů utěšoval hovorem s ním, našel jsem jako jediného strážce svého života Favonia, jehož jméno nebylo odvozeno od větru zvaného Favonius, ale od slova *favor* — náklonnost. Když mě Favonius poprvé spatřil unaveného cestou, uvažujícího o různých věcech a velmi často vzdychajícího, zeptal se mě, odkud jsem, pak mě vzal s sebou a přívětivě mě utěšoval. Potom se mě krátce vyptal, zda jsem tam přišel kvůli studiu, jaké mám povolání a jaké mám prostředky. Pak mě tři dny seznamoval se jmény čtvrtí a se spleť uliček a říkal mi: „Zde kvetou předpovědi Chaldeů, neskrývající se sláva Ptolemaiova, Aristotelova čistá pravda, Platónovo osvědčené božství, Zénónovo hmotářství, Periboniova láska, Pýthagorův slib, Homérova Ílias a Théseova námaha, Eukleidova theorémata a Michalova axiómata, Darétova aporismata a Hippokratova zkoumání. Zde je působnost areopagu, znalost zákonů, zmatená sláva hippodromu, vítězství v cirku, vážnost tělocvičny, bleskový úder rohovníka, let kopí, křik námořníků, výstřednosti mládeže, shromáždění k tanci.“

Když mě tedy Favoniova upřímnost seznámila s těmito věcmi a mnoha jinými, zeptal se mě, jaké mám prostředky, na jak velké výdaje mi mohou stačit peníze v truhličce a ke kterému oboru má moje duše větší náklonnost. Když jsem na vše po pořádku odpověděl, řekl mi jako příteli do ucha něco hodného zapamatování: abych s penězi nakládal s velkou šetrností, protože je hanba hloupě rozházet svěřené peníze a vrátit se domů pod tlakem nutnosti zmaten hanbou. Poradil mi také něco jiného, neodchyluje se od cesty rozumu, abych, jestliže půjdu k někomu do školy, napřed pečlivě prozkoumal, zda jsou jeho mravy dobré a zda bezpečně ovládá bohatství svobodných umění, a ať se hlásí k čemukoli, abych ho bedlivě po tři dny poslouchal a všechno uvážil a neodešel od něho, kdyby byl dobrý, i kdyby koktal, nebo abych necouvl, kdyby macecha

slepota zaujala sluch hlupáků preludem jemnosti. Raději chci být okouzlen užitečností koktavého, vzbuzující odpor, než se chlubit sladkostí svůdné slepoty.

- 22 Byl jsem spolehlivě seznámen i s jinými tajemstvími a osmnáct let jsem v Athénách sílil, zakusil jsem při tom každé zlo a stále jsem toužil po dosažení vrcholu dobra. Není však hoden nejvyšší sladkosti ten, kdo se nedokáže zaplést do potíží hořkosti. Vždy jsem se držel učení Héródianova a Aristotelova a přitom jsem pilně ukládal do své mysli jiskřičky jiných.

[C]

- 23 Aby skromné prostředky chudoby neomezovaly možnosti přítomného díla, aby je nenarušovala beznaděj a nezachvacovalo zoufalství, je třeba podrobit zkoumání, co jsme si přinesli společného všem od přirozenosti. Protože žáková nouze vzniká z různých důvodů, někdy pro skrblictví příbuzných, někdy pro bídu, která tytéž lidi zaplavila jako povodeň, jindy pro jejich smrt nebo nepřítomnost, někdy proto, že se stále někdo staví pomoci do cesty, někdy pro nedbalost prvorozeného bratra mířícího k vojenské dráze, někdy pro naléhavost sestřina sňatku, někdy pro peněžní potíže rodiny, považují za vhodné podat obecný přehled a poskytnout rady.
- 24 Opovrženíhodné a křivé skrblictví rodičů se obměkčuje naléhavými prosbami a obvykle je rozruší únavné domluvy, zmírní pláč v pravou chvíli, oslepí klamné sliby, odstraní drobné dárky z lásky, oslabí lichocení, je-li včasné, ne-li, pak je ještě upevní, a i kdyby bylo skrblictví jako z ocele, dá se odklidit připomenutím příkladu a vyhnat prosbami druhých.
- 25 Bídě, zaplavující jako povodeň, je třeba čelit zvětšením vlastní námahy, opisováním, pěstováním obilí, žebráním na veřejných prostranstvích, dočasnou službou. Jestliže obratná schopnost psát povede dobrovolně k tomu, že vyhoví pobídce nutnosti, bude nutno mít se na pozoru, aby slastné dychtění neoslepilo mysl a neoslabil ji svůdný zisk, aby lichocení společně písťících, marnotratné a zřídka upřímné, neklamalo, aby levice přítelova nevybila pohledem nebo poslechem, co pravice písťícího vymyslí. Když jsem chodil do školy k Héródianovi, kolik nepřijemností při učení a jak velký úbytek ctnosti mi přinesla Glebrionova ničemnost bez ohledu na přízeň při-

buzenstva! Protože se mi obvykle nedostával záblesk otcova majetku, považoval jsem za lepší zmírnit svůj smutný stav uvedeným způsobem a soudil jsem, že bude jistější trochu se omezit než nerad podstoupit dlouhou a namáhavou cestu domů. Ten ničema Glebrio namluvil příbuzným, že jsem nakažen zhoubným sezením písarů a chlubím se svůdným ziskem. Otcova péče, většinou spíš ochotná věřit špatnému, se vypařila vnitřním ohněm a zbavila mě obvyklé podpory. Ten nerozum nepřestal, dokud výsledek neschválil činy; naléhavé prosby neměly žádný účinek. Dva roky trvalo pomlouvání toho udavače, ale nezůstalo bez pomsty.

Jestliže možnost pomoci, jíž se někdo staví do cesty, nemůže být žádnou úslužností posílena, nechť je překážka odstraněna hrozbami a zmenšena vhodnými průtahy, jako žertovná dohoda Proculova.

Nedbalost bratra spěchajícího, aby se stal vojákem, lze opět chválou a jeho zchytralost musí být napravena nebo nerozumnost musí být potlačena připomínáním příbuzenství.

Sestře na vdávání je třeba vyhovět co možná rychle, aby vinou nedbalosti růže v prvním rozpuku nebyla utržena nehodnou rukou. Jak třeba doporučovat udržení sestřiny nevinnosti a jak silně je nutno rmoutit se nad dopuštěním opaku, tak jako nad vyříznutím pupínku zohyzdujícího tvář, za něž se člověk stydí! Za to, že se obětoval za sestru, což mu přináší čest, nesmí být opomenut mlčením obraz Simacha, syna druhého Theofrasta, který potom, co oba rodiče nastoupili cestu všeho mrtelného, dobrodiním věna zmenšil stálou hanbu hrozící sestře a svěřil se štěstěně podléhající změnám. Když Elisii troskotání lodí vyrvalo manžela, následovala sestra svého bratra Simacha. Potom sloužíc mnohým skýtala obraz zásluh, obstarávala Simachovi všechno, neboť opatrněji dávala kvést svůdnostem svého těla, když jí chyběla příležitost. Chtěla totiž raději tajně podlehnout chybě nedbalosti než živá přetrhnout vazek bratrské pospolitosti. Neustoupila od svých předsevzetí, pokud vhodným závěrem nedokončila, co začala.

Základami pečlivé šetrnosti je třeba odpomáhat peněžním obtížím rodiny, aby starost o dluhy nepřiléhala žluč nebo aby úraz něčeho jiného nepřinesl pohromu. Vše, co se v souvislosti tím dělá, nutno bedlivě rozvážit, aby malicherná šetrnost

neoznačila pro budoucnost tvář ruměncem studu. Často lze vidět, jak se pevné stavby hroutí působením jediné jiskřičky.

- 31 Co pocítila plešatost, to lze uhodnout z příkladu Calva obdařeného světlem vědění. Ten se na začátku své učitelské dráhy stěhoval do jiného příbytku a odnesl s sebou jakýsi hrnec, ukryv ho pod polštářem, a svěřil ho svému sluhovi. Když se jeho stav změnil, chtěl přejít do jiné školy a šel za kuchařem, aby mu onu hliněnou nádobu vrátil. Byla povolena uzda nevráživosti a vádě a kuchař v hněvu udeřil učitele hrncem po pleši. Učitel si ji sice potom stále zdobil břechtanovým věncem, nemohl však žádným způsobem zakrýt jizvu po úderu hrncem a zároveň to přineslo jemu i jeho rodině ostudu.
- 32 Chudoba nechť je tedy ve svých možnostech bezpečná, čistá, spokojená málem, nechť mužně snáší nárazy, vždy touží po nejvyšším, všechny poslouchá a je ochotná sloužit, nechť je váhavá k odmlouvání, věrně poslušná, poctivá a sladká v družnosti a prostá v srdci, protože protiklad není považován za hodný toho, aby s ní pobýval. I když totiž mnozí nechávají stranou odplatu za námahu, přece jen si někdo dosažení přízně zaslouží. Často se totiž během jediného dne podaří to, čeho nebylo možno dosáhnout v průběhu celého roku, jestliže jsme se zbavili služby lichotníka a účasti udavače, jak to místo a časové okolnosti dovolovaly.

[D]

- 34 Když však chce jinoch dobrých duševních vloh přistoupit k výtečnosti učitelského povolání, je nutné, aby správně chápal tři druhy stavů, na něž poukázal Aristoteles při rozdělování pravděpodobnosti. Jedni jsou tuze tupí, druhí jsou průměrní, třetí jsou znamenitě bystří. Nikdy jsme však neviděli, že by se někdo z tuze tupých opájel nektarem filozofie. S těmi se ráda snoubí mechanika, s průměrnými politika.
- 35 Znamenitě bystrých pak nalézáme tři skupiny. Někteří z nich jsou bystří znamenitě, druhí více, třetí nejvíce. Znamenitě bystrým se líbí ekonomie, bystřejším přírodní věda pod měsíční koulí a činnost lékárnická. Těm nejznamenitěji bystrým, kteří se nazývají znalci ve filozofii, se pak líbí poznávání veškerenstva skrze zkoumání jednotlivin. Toto poznávání je paní trivía, mocností quadrivía a jeho pěstování přináší štěstí.

Kapitola pátá

[A]

Poslední dělení průměrně bystrých někdy postavilo vedle sebe dobré a dokonalé. Takoví byli po uvadnutí květu mládí, třeba s vynaložením potu, přece jen obdařeni učitelským povoláním.

Kdo se chce stát učitelem, musí začít takto. Především ať každý ví, co patří k ctihodnosti tak velkého jména, ať umí vyjádřit jakýkoli poznatek a ať nevěří ve všem všudy krasořečnění spisovatelů, tak jako Lucius, který při zkoumání zápletky kterékoli předložené otázky opouštěl své druhy a vrhal se na popsany papír.

Za druhé ať si opatří dostatek knih pro svůj výcvik, aby do nich mohl nahlédnout, kdykoli bude potřeba. Ať jim však nevěří slepě jako Nigrio, který tolik důvěřoval slovům svého učitele Montana, že zapisoval všechno, co vyšlo z jeho úst, a považoval to přímo za svaté, a když se sám stal učitelem, nic jiného ve škole nehlásal. Mnohokrát odtamtud odcházel zmaten hanbou a v disputaci vyvrácen. Užívat stále jen toho, co bylo vynalezeno, a nikdy toho, co má být vynalezeno, to přece dělají jen chudí duchem. A je příliš hloupé ve všem důvěřovat řečem učitelovým — ale nejprve je třeba jim věřit, dokud je vidět, co si myslí, později je třeba předstírat, že se učitel při vyučování spletl, aby, přišlo-li by se náhodou na něco takového, postavilo se to proti horlivé důvěřivosti.

Za třetí ať má nějaké žáky, které by soukromě vyučoval, četl s nimi knihy a vzdělával je v jiných základech vědění, aby tak poznával intelekt, učil se vyjadřovat své znalosti, vyjadřováním si osvojoval obratnost a obratností si pomohl k učitelství. Učit druhé je totiž příležitostí k vlastní pilnosti.

Za čtvrté ať k sobě přivábí tyto a jiné, aby se radoval z pohledu na ně, až bude mít možnost vyučovat. Co je horší než zůstat v první době odloučení sám jako Flavius, který věřil, že se k němu všichni připojí vzhledem k panování jeho rodu a pro bohatství královského pokladu, avšak když prošel čas zápisu, našel jen pramálo žáků, a ač nerad, přidržel se zákona poplatky a královsky rozdával nejrůznější mince. Se štědrostí je pak v souladu pobývat na základě dvojí spřízněnosti aspoň na čas v přítomnosti učitele.

- 7 Za páté ať jako peripatetik obchází školy těch, jichž laskavou přízní má být korunován, a zdvořile ať diskutuje, drzého ať přísně trestá, a když to čas vyžaduje, ať svědomitě odpovídá, aby v případě, že by vůle byla němá, nebylo to přičteno na vrub slepé neznalosti nebo nerozvážené domyšlivosti. Slyšeli jsme, že mnozí pro drzou odpověď hluboko klesli, i když se jim nechtělo. Nesluší se totiž, aby žák sprostotami a urážlivými řečmi dráždil vyučujícího, a i kdyby byl s učitelem spjat nejdůvěrnějšími svazky, nemá nahlížet do jeho soukromí, leda je-li k tomu vyzván, a i pak jen nerad. Není snad pravda, že Fotinus ve své drzosti otevřel Xenokratovy skříňky s poznámkami, naučil se jim, veřejně se do nich díval a uvěřil, že se stal učitelem, jestliže odnesl všechnu Xenokratovu učinnost? Po této ztrátě Xenokrates přestal s další činností a Fotinus, neuměje odcizených knih užívat, pracoval s posedlostí o to větší. Ovšem žák spoléhající na vlastní práci nebude nikdy závidět cizí vážnosti.

[B]

- 9 Když pak nadejde den povýšení, ať je krátkým shromážděním a hutnou řečí uctěna společnost druhů a ať se bez prodlení přikročí k zvýšení počínající důstojnosti slušným oblekem a slavnostní přípravou, jsou-li na to prostředky, když bylo skvěle přichystáno pro toto povýšení vše podle libosti.
- 10 Obezřele však je třeba uvážit a ještě obezřeleji ještě před povýšením na učitele najít možnost, jak vyučování prvního roku zajistit z vlastních prostředků, bude-li třeba. Je to věru hanba vyžebravat si od první chvíle úctu tak velkého jména, jako Scrutinius, který ctihodně provedl vše, co se sluší k učitelství, a pak za tři dny začal žebrat. Brzy však litoval, že se něčeho takového odvážil. A jaký div! Téměř okamžitě zklamán odstoupil a nikdy v budoucnu se nepřiznal k dosažení tak velké cti. Jak ctihodným doporučením je šťastný konec!

Kapitola šestá

[A]

- 1 Při uvádění poznatků utříděných ke vzdělávání žáků, při čemž byla zachována míra v objasňování, dbal jsem na to, abych čtenáře neomezoval stručností, ani ho nemátl rozvláč-

ností, a nikdy jsem při tom neužíval jasnějšího a plynulejšího schématu, protože tyto poznatky jsou doporučeny nejen výmluvnými, ale i neumělými hádankami bez přihlížení k pořadí. Nyní je třeba spěchat k ctihodné důstojnosti učitelů.

Učitelé se dělí takto: někteří z nich se zdržují ve dvou velkých městech skvících se víc než ostatní, totiž v Římě a v Athénách, a vůbec se z nich nevzdalují; dosahují tím větší úcty, čím víc jim štěstěna přeje. Jiní opouštějí výše uvedená města a hledají svůj prospěch v městech sousedních, a to buď pro chudobu, macechu věd, nebo pro zářící sladkost otčiny.

Někteří z první i z druhé skupiny učitelů přejímají svou moc kvůli krásnému jménu, aby se jim dostalo cti, druhí kvůli vědění, aby nebyli zohyzdění nevědomostí, třetí, jemněji uvažující, si navlékají učitelský plášť proto, aby rozmnožili obojí. Všichni učitelé, kteří chtějí mít užitek z dosaženého původu a vyvoleného úřadu, musí se skvíti naprostou čestností mravů, každý z nich musí být v řeči pravdomluvný, v souzení spravedlivý, v radě prozíravý, spolehlivý, když se mu něco svěří, stálý v tváři, laskavý v citu, musí se vyznačovat ctnostmi a být hodný chvály pro svou dobrotu. Jestliže se však stane něco nepřijemného, stane se to obvykle z lidské křehkosti. Nechť je vždy dobrý ve styku s lidmi; nic není pro žáka zhoubnější než život učitele zasluhující pokárání. Přechasto totiž vidíme, jak se kazí, co bylo nalito z páchnoucí nádoby, neboť páchnoucí nádoba otravuje vodu.

Toto bylo vyloženo pro poučení učitele. Nyní je třeba pojednat o ostatních prvořadých věcech, nemyslím o těch docela prvních, ale o těch prvních na druhém místě.

B]

Učitel má být tedy vzdělaný, klidný, přísný, starý, nemá být nedbalý ani nadutý.

Řekl jsem, že má být vzdělaný. Je totiž třeba, aby se sám učil dříve, než začne učit druhé. Víme, že zvládnutí trivia pomáhá vzdělání. Je věru velmi pošetilé a nespravedlivé, aby byla dávána přednost nezkušeným před zkušenými, nováčkům před starými, začátečnickům před pokročilými.

Má být klidný, protože když je třeba strpět povýšenost žáků, je třeba počínat si klidně. Jako příklad nedostatku klidnosti

nechť slouží učitel Fronto, který se oběsil kvůli nezkrtné nadutosti svých žáků spoléhajících na svou urozenost. Byl by jednal moudřeji, kdyby byl zůstal klidný a odešel.

- 8 Má být přísný, neboť v kruhu žáků je nejprospěšnější užít přísnosti, aby potrestal chybujícího, ukončil spory sofistů, uklidnil splající, napomenul bujné a zařídil, aby se o všem disputovalo dialekticky.
- 9 Má být starý ne roky, ale nepřetržitým věděním. Jestliže u něho bude obojí, bude to nejlepší.
Nemá být nedbalý, protože tak jako v každém díle vytrvalost je matkou, nedbalost je macechou veškerého učení a nauky. Vhodnější pak je obírat se řemeslem než mít na štíji jho nedbalce.
- 10 Nemá být nadutý, protože nadutost vyučujícího zhaší živou jiskřičku chudých a bohatí odkládají chuť k učení, protože péče nadutého učitele nikdy nikoho spolehlivě nevychovala. Toto jsou ti, kteří pohrdají pokorným vyučováním toho, co vědí, a nejsou s to řádně poskytnout to, co řádně znají, protože lidé na vrcholu pohrdají těmi, kteří si zaslouží vrcholu dosáhnout, a neodvozují příčinu od dárce moudrosti, ale ohlížejí se jen na svou vlastní výtečnost. To jsou ti, kteří „si rozšiřují modlitební řemínky a prodlužují třásně“, při veřejných podívaných si hledají přednější sedadla a touží, aby je všichni zdravili jménem „mistře“. Takovým každé společenství dobrých odnímá právo pospolitosti a vyobcovává je ze svých řad.

[C]

- 11 Když pak začátečník v dobrém studiu vstoupí kvůli čtení do školy a podřídí se přísnosti, je třeba dát pozor na to, aby hned za svítání skromně začal, pozvolna se zlepšoval a mluvil obratněji a na nikoho nečekal, ledaže by ho tísnila krajní nutnost, protože bude-li si učitel ve své pilnosti myslet, že někteří čekají déle, než je nutné, zahanbí je plísni lenosti a oslabí se zatuchlostí
- 12 hněvu. Když však žák lenosti a umělec ve spaní pozná učitelovu horlivost, buď bude časněji spěchat, nebo zmaten studem bude podřimovat k jeho hanbě, ne však jako básník Assuerus, ježž lenost Dromona, žáka Castorova, nemohla přimět k smíchu.
- 13 Ten podle každodenního zvyku při první hodině chrápe, špinavé nehty se probírají strunami a hrají píseň, krhavé oči mžourají na světle, a tak probíhá ve škole ranní činnost.

Když přicházeli spolužáci, ptal se: „Mísí se ještě nach jitřenky s nadem denního světla?“ Když řekli, že ne, ospalý nejčastěji vyplnil polovičku dne vzdáváním díky. Chtěl totiž raději mít natvrdoost zdravé hlavy než zkušenost nezdravé. Jestliže byl běžně přítomen při odpolední disputaci, chrápal bdělým nosem, protože nedokázal vybočit z vrozeného zvyku, a svým prasečím chrochtáním se protivil sousedům. Jednou zavřel oči a usnul ve chvíli, kdy lačnými ústy lhtal zeleninu a jiné pochoutky. Jeho ruka, strnulá, byla ponořena do mísy, když si však chtěl vzít další sousto, spánek mu v tom zabránil. Co si myslíš, Marciane, můj nejmilejší příteli, k jakému asi plodu zralosti tento dospěje? Při své pozornosti to jistě víš.

Jestliže přijde do školy odpolední učitel, aby vedl disputaci, měl by se mít na pozoru, aby se do toho nepustil se sofistickou výzbrojí a nedostal se do nepříjemných nesnází, ale aby se dal do disputací po pečlivém předběžném promyšlení, vyzbrojen všemi prostředky, s pohotovou myslí je srovnal a uložil v paměti všechny námítky, které kdo přednesl, aby ve chvíli odhalování nesešel z cesty rozumu, ale aby uvedl vše v náležitém pořadí, našel správnou míru v objasňování a položené otázky snadno rozřešil. Jestliže se však myslí moudrých dostanou při disputaci do největších pochybností, jak se stává, je třeba využít při uvažování znalostí získaných studiem, a co diktovala našemu vědomí mysl znepokojená přirozeným hnutím, je nutno odložit na zítřek, a stejně tak jestliže si někdo předběžně promyslel něco velmi obtížného, měl by toho použít v disputaci. Často se totiž lehčeji najde jikřička nesnáze při disputaci, než kdyby byla svěřena pečlivému studiu, protože „netoliko ve druhém“, jak říká Aristoteles.

Je však třeba vědět, že poznání moudrých obvykle užívá disputací trojím způsobem: chlubívají se novými a neobvyklými texty, myslí žáků zahalují starými a otřelými, chápání důvěřivých oslepují i nejstaršími a obnovenými, tak jako by se to stávalo v minulosti jejich vlastní potoky.

Jestliže něco potěší důvtip těchto žáků, je třeba uložit pomocníkově, aby buď jim to spolehlivě vtiskl do paměti řadou opakování, nebo je to naučil pilným psaním. Tak budou soustředěny vydatné užitečné prostředky.

[D]

- 18 Aby učitel dosáhl tohoto vrcholu, musí neustále studovat, a i kdyby byl sangvinik, musí se uchýlit do odlehleho ústraní, aby ho neoslaboval povyk lidí stojících kolem něho nebo nemálo hlučení odcházejících a žádná pouta nepřekážela životní tvůrčí síle. Důstojnosti však je přiměřenější, aby byl učitel sám a zkoumal tajemství, než aby vytahoval knížky a ukazoval všem svou přítomnost. Myslel by syn opovržen při pohledu na pečlivého učitele vytažujícího knihu něco špinavého? Rozhodně ano.
- 19 Kdyby v první době pečlivý učitel neměl dost žáků, ať proto neochladne ve svém zápalu a nevzdává se naděje, ale ať se dá tím usilovněji do studia a ať ukáže v boji svou ráznost, aby tak dosáhl cti, třeba jen s několika málo žáky. Vždyť jsme často viděli, že mnozí, zaujati společenstvím malého počtu druhů, byli horlivě chváleni, když v nich byla živá snaha po hlubokých vědomostech. Neodhodil snad Theofrastos, umělec v jemném rozlišování, péči o vyučování, když se vzdal naděje, protože se mohl opřít jen o pár lidí? Bylo to ovšem jednání neuvážené. Byl by jednal uvážlivěji, kdyby se byl s větší pozorností věnoval studiu. Leontinus ve své moudrosti si získal mnoho žáků dary. Považoval totiž za krásnější žít takto než být připraven o společnost žáků.
- 20 Učitel zaujatý získáváním náklonnosti svých žáků musí potěšit srdce svých posluchačů žijících v bídě a pilně studujících, a to jídlem, obuví, šatstvem, aspoň obnošeným, je-li to pro něho možné, a jinými dary, jakož i povzbuzujícími radami. Neexistuje znamenitější a opravdu příjemnější podpora než podpora poskytovaná žákům doopravdy hodným toho jména. Vždyť znamenitější je prospět žákovi tím, v čem je dárcův výdaj nepatrný a naproti tomu prospěch příjemcův převeliký, než ukojovat odporné nájezdy herců a nevěstek.
- 22 I když se někdy štěstěna mračí, nesmí si učitelova péče zoufat, ale vždy si musí počínat tak, jak odpovídá jeho postavení, rány snášet mužně a čekat příjemnější věci. Jak by se měl Coriandrus stydět za své jednání! Kdyby se však učitel, podnícen sváteční dobou, rozhodl navštívit místa potěšení, nechť je opatrný a má s sebou vždy významnější a vzhlednější lidi ze své skupiny, aby se mnohým nezdál opuštěný nebo aby se ne-

dostal do nebezpečí. Maro s bolestí pocítil, že je bez doprovodu, a to byl jeho skok šťastnější!

I když, jak říkám, má být ve škole přísný, na ulici ať je při zdraví uctívý, v hovoru ať je příjemný k těm, kteří odcházejí, laskavý k hrajícím si, věrný k těm, kteří se připomínají vzpomínkou, bezúhonností opatrný vůči přátelům, aby se před nimi nezesměšnil.

[E]

Druhým úkolem této kapitoly je, abych řekl stručně něco o učitelích, které bída, macecha svobodných nauk, donutila jít do cizích krajů, a o těch, které zavolala zpátky sladkost rodného kraje.

Jestliže někdo jde za přeslaskou vůní zisku, aby pochoval bídu, musí hledět na to, aby, pokud jen může, dbal šetrnosti, samozřejmě aniž by utrpěla učitelská čest, aby se mírnil v touze po oblečení, aby se především věnoval vyučování žáků, aby se obracel k chlapcům s laskavou tváří a jejich rodičům aby sliboval laskavější jednání a nejlaskavější přístup k učení, aby tak nejen obměkčil srdce chlapců, ale také vytáhl z rodičů peníze a zvelebil svou pověst, královsky bránil práva školy a použil vyučovací metody, již se dříve naučil. Až trochu odrostou, ať k nim je přísný, ať cvičí jejich ústa v správném mluvení a ať naučí jejich prsty psát, ať je dovede ke čtení přísností spojenou se spravedlností, aby se tak s nimi shodl nejen ve vědách, ale i v žertování, aby v pravý čas dal místo němě a žádným způsobem neumenšoval dobrodiní výuky. Nalezne-li však vzpurného nebo domýšlivého žáka, ať ho přestává shovívavě a ukazuje mu příklady správného chování, které by ho držely zpátky. Jinak ať je žák se souhlasem rodičů vyšetřován metlami, aby tak z toho vyšel dokonale napraven a vlivem špatného chování neztratil dobrou pověst.

Bude-li však mít učitelova láska jako účastníky školní docházky lidi už ochladlé vyšším věkem nebo takové, kteří ustanou stát, kam je postavíš, či naopak takové, kteří věčně bloudí jako planety, a nebude-li moci použít pilníku nápravy, pro žáky zmožené stářím je třeba najít úsměv, pro nekňuby povzdech a pro tuláky předstíranou přízeň, zdroj společné radosti. Mládencům s vlasy nakadeřenými železkiem a rozevlá-

tými na všechny strany ať jejich kudrny opálí, nalíčené ať přivede k takovému pláči, že jim slzy omyjí tvář, a změkčilé ať obezřetně odstraní, aby se jejich vlivem jiní nestali účastnými stejného provinění.

- 28 Je třeba dávat pozor, aby se ukázaly dobré vyučovací výsledky u těch, jejichž působením je usnadňován pracovní zápas. Výsledky se totiž potvrdí předvedením výkonu. Žáci pak musí být ve vhodném pořadí střídavě vyvoláváni, aby se při svědomité zkoušce ukázalo, jakou pomoc přinesla denní práce pomocných učitelů. Nelze se však vždy spolehnout na péči pomocných učitelů, protože jejich nadšení často umdlí z nedostatku peněz, spolehlivost ochladne zklamanou nadějí nebo se jejich schopnost zdánlivě zhorší.

Tak jako je třeba milosrdně přispívat šťastné chudobě, stejně tak je třeba s nemenší pozorností dbát na vzdělání chudáka.

- 29 Když však bude oběd příliš chudý, je třeba jej vzít přátelům — spolustolovníkům a střídavě místo toho jej nabídnout druhům ze sousedství, aby hlas přátelův nepomluvil učitele u známých nebo aby to nějaká upovídaná babka nedala k lepšímu druhé, až by za ní přišla. Vymýšlí si někdo víc než stará žena, která se o něčem doslechla? Budiž daleko vzdálena nestoudná hlta-
vost i skrblictví, macecha hladu.

Je též třeba dávat pozor na to, aby učitel nepůsobil na témže místě déle než tři roky, i kdyby se k němu sbíhalo sebevíc posluchačů i peněz nebo kdyby ho s nimi spojovala sebevětší láska, ledaže by s láskou bylo spojeno i zvýšení důstojnosti nebo s důstojností zvětšení možností.

[F]

- 30 Když se někdo věnuje vyučování ve svém rodišti kvůli potěšení ze sladké otčiny a pohledům rodičů plným úcty, musí si dát záležet na vzletném vyjadřování, musí dbát na to, aby své potřeby obstarával skvěle a skvostně, musí se radovat z množství rozmanitých šatů, protože půvab různobarevných šatů a nádherné prsteny nutí mnohé držet se něčeho jiného, než co vyžaduje pravda. Oblečení, přízeň lidu a duchaplné vyjadřování ať vede co nejvíce lidí, přirovnávaných pro své smýšlení k Enniovi, k tomu, aby svou odvahou překonali Homéra, zachovávající bedlivě předem stanovený pořádek vyučování,

qd hanc sic dicta p[er] p[er] adinvenit dicit ead[em] di
 ty a no pedum p[er] auct[orit]at[em] a pede p[er] h[ab]ente h[ab] m
 6 q[ue] q[ue] pluribus p[er] h[ab]entibus p[er] p[er] h[ab]entibus

^{dentibus} ^{pondus}
Vibib[us] h[ab]entibus

^{dentibus} ^{pondus} ^{dentibus}
 Bidi lunc Si n[on] m[er]it[us]

^{dentibus} ^{pondus}
 Condica nullum

^{dentibus} ^{pondus} ^{dentibus}
 Bidi lunc Si n[on] m[er]it[us]

^{dentibus} ^{pondus}
 Frondere possunt

^{dentibus} ^{pondus}
 Frondere possunt

Eandi tibi de p[er] h[ab]entibus de consolatione p[er] h[ab]entibus
 tangit ibi hec a sup[er] h[ab]entibus et de m[er]it[us]
 hanc ab inveni[en]te qui p[er] h[ab]entibus dicit p[er] h[ab]entibus
 q[ue] m[er]it[us] adinvenit **V**el dicit p[er] h[ab]entibus q[ue]
 hoc n[on] m[er]it[us] ead[em] h[ab]entibus p[er] h[ab]entibus et dicit
 trum p[er] h[ab]entibus a pede p[er] h[ab]entibus et dicit
 trum a n[on] m[er]it[us] n[on] m[er]it[us] dicit dicit dicit n[on] m[er]it[us]

ln nejlépešich nadějí, po jejichž splnění toužím, rád bych tímto dopisem
il zadost své povinnosti. Sluší se, abych vám blahopřál k udělení konsul-
hodnosti a abych si s vámi, oblečeným do purpurového roucha, jehož
nera roste leskem majitele, písemně pohovořil. Příznává se snad láska
dobrodělním učenosti a musí se věřit, že prostý člověk bez vzdělání nesmí
užby vyslovit? Upřímnější se ukazují přání nezahalená žádnou šalbou
osti. My máme na jazyku to, co na srdci, nedovedeme měnit hořkost
sladkými řečmi. Slušný je takový vychvalovatel, jemuž při sestavování
tek napovídá duše, co má říkat. Díky Bohu všemohoucímu, který ve vás
možuje nová dobra, když stráží stará dobra vaší rodiny, a co je víc
vrchol důstojnosti, činí vás hodným tohoto vrcholu. Tato sláva je pro-
vána vašemu původu, slavnější je však, že je prokazována osobě, která si
slouží.

u starých časů bylo zvykem vysloužit si vysokou hodnost kurulského
potem na poli válečném a zářit světlem poct za cenu pohrdání světlem
z. Od chvíle, kdy se Řím stal odměnou vítězů, je však vyhledáván jiný
ctnosti. Náš kandidát dosahuje zasloužený triumf po nepopíratelném
n boji, aniž kdy spatřil válku. Žádá vavřínový věnec pro svůj úsudek,
n považuje za nutné utkat se s ozbrojenci. Zaskvěl se mezi zbraněmi
novými a Démostenovými a soustředil v sobě bystrost obou předchůd-
ko by byl zrozen v samotné milosti věd a umění. Nikdo ať se nebojí
zvuku dokonalosti atické a římské a ať nepochybuje o tom, že zvláštní
osti národů mohou uzavřít společenství. Jsi jediný, kdo dokázal obsáh-
bojí vzdělanost, a co mohlo stačit, i kdyby bylo rozděleno mezi víc lidí,
obě majetnický uzavíráš ty jako člověk žádostivý největších věcí. Když
obuješ výmluvnost starých řečníků, překonáváš je, těm nejučenějším
jak mluvit, když je o radu žádáš. Mám ve svém vlastnictví váš dopis,
oto potvrzuje, složený způsobem hodným úcty. Kéž by to, co od vás
í, bylo tak časté, jako je líbezné! Možná že řeknete: slušelo se chvá-
žního, namáhajícího se pro společný prospěch, protože není běžné,
dá jaksi jedinečně přinášet tuniku s vyštvanými palmovými ratolestmi.
účastenství na konsulském úřadě se mě samozřejmě dotýká, avšak,
n dovolením, víc mě povznáší nadání a studia poctěného. K oněm
občas pomáhá náhoda, avšak tyto se stávají údělem jen ctnosti. Skoro
je přiváděn ke konsulskému hlasování ten, kdo se chlubí jen svými
Ty máš ve svém majetku obojí, latinskou vědu i nachové roucho
úřadů.

Král Theodorich Boëthiovi,
jasnému muži, patriciovi

Nelze přehlížet to, co si přejí sousední králové pro svou radost, vzhledem
k tomu, že malé věci často poskytnou víc, než může získat velké bohatství.
Nezřídka totiž příjemná potěšení dají to, co nemohou zajistit zbraně.
Ať je tedy státu prospěšné, i když nás je vidět při hraní. Líbé věci hledáme
totiž proto, abychom s jejich pomocí vykonali věci vážné. Tak od nás vládce
Burgundů převelice žádal, abychom mu poslali hodiny, které jsou ovládány
vodou vytékající trubičkou, a hodiny ukazující čas, když je osvětí nesmírné
slunce, spolu s odborníky, kteří se vyznají v jejich obsluze. Když si dopřávají
dosažených potěšení, tu se jim zdá zázrakem to, co je pro nás všední. Právem
touží vidět na vlastní oči to, nad čím žasnou ve zprávách svých vyslanců.

Poznali jsme, že ty, naplněný velkým vzděláním, toto znáš tak, že jsi
načerpal v samotném prameni věd ona umění, která běžně provozují lidé jich
neznalí. Tak jsi totiž vcházel do athénských škol, daleko od domova, tak ses
se svou římskou togou mstil do zástupu Řeků oděných palliem, že jsi z řeč-
kých nauk učinil římské učení. Naučil ses promýšlet spekulativní filozofii
v celé hloubce a učit se praktické filozofii a jejím součástí a přinášel jsi
romulovským senátorům vše, co jedinečného Kekropovci v Athénách učinili
pro svět. Zásluhou tvých překladů čtou v Itálii hudebníka Pýthagora a astro-
noma Ptolemaia; poslouchají aritmetika Nikomacha a geometra Eukleida;
teolog Platón a logik Aristotelés diskutují jazykem Římanů; ty jsi také
mechanika Archiméda vrátil Sicilanům v latinském rouše. A všechny vědy
nebo umění, jež plodné Řecko vydalo přičiněním jednotlivých mužů, převzal
Řím v otcovské řeči díky tobě jedinému. Učinil jsi je jasnými tak skvělými slo-
vy, dodal jsi jim znamenitosti tak výstižnou řečí, že by i autoři sami byli
mohli dát přednost tvému dílu, kdyby byli znali obojí, své i tvé. Ty jsi
vstoupil do svrchu řečené vědy filozofické, zrozené ze vznešených nauk, čtverou
bránou vědění. Pozván knihami učenců jsi ji, stálitci ve svatyni přírody,
poznal světlem srdce.

Věda, jež je zvyklá poznávat nesnadno pochopitelné divy a jež si uzala
za cíl poučovat o nich, usiluje ukázat věci, nad jejichž existenci lidé žasnou.
Změní podivuhodným způsobem přirozenost a zbaví čin věrohodnosti, třebaže
umožní vidět věc na vlastní oči. Učiní, že vody prýstící z hlubiny padají

remhlav dolů, že oheň běží svou váhou, že varhany zní hrubými hlasy, naplnit stěbla cizím dechem, takže mohou zpívat hudebním uměním. Vidíme, že díky jí získávají obce už koltsající náhle tak silnou záštitu, s pomocí jejich nástrojů je vyzdvižen ten, kdo si už zoufal nad svými silami. Mokrě lodi schnou v mořské vodě; důvtipným opatřením se věci dělí na stě, i když byly tvrdé; kovy bučí; jeřábi troubí na Diomédovu trubku; žďený had syčí; ptáci štěbetají napodobenými hlasy a kov dovoří vydávat radkou píseň těm, kteří neznají svůj vlastní hlas. Jen něco málo povíme o vědě, která smí napodobovat nebe; ta totiž nechala v Archimédově kouli obraz druhé slunce, ta také lidským důvtipem zhotovila druhý zvěrokruh. Na vědeckým vysvětlením dokázala, že ubývání Měsíce lze napravit, nepostižitelnou rychlostí uvedla v kruhový pohyb na způsob éteru malý svět, nosící v sobě svět, přenosné nebe, zkratku vesmíru, zrcadlo přírody. Jak třebaže známe pohyb hvězd, přece je nevidíme postupovat, protože naše oči klamou. Je v nich jakýsi stojící pohyb: zdravým rozumem poznáme, že rychle ubíhají, nepostřehneš však, že se hýbají. Jaké to je, i udělat člověka to, co může být podivuhodné, už když to pochopí?

Protože vás tedy zdobí chvályhodná znalost takových věcí, opatřete nám státní náklad, bez vašich výdajů, takové hodiny. První z nich ať jsou také, u nichž kolík, ukazovatel dne, obvykle nepatrným stínem ukazuje hodiny. A tak malý nehybný paprsek, konající cestu, již probíhá slunce tak divuhodné velikosti, dosahuje stejné rychlosti jako slunce proto, že nikdy nemá pohyb. Takovým by hvězdy záviděly, kdyby něco cítily, a možná by odklonily svůj běh, aby nepodléhaly takové pohaně. Kde je onen jeřábý zážrak hodin vycházejících ze světla, jestliže je i stín ukazuje? Je ono neúnavné otáčení hodné chvály, jestliže je dokáže i kov, který je után stále k stejnému místu? Jak neocenitelná je schopnost umění, které rády, když říká, že si hraje, je dost silné na to, aby zpřístupnilo tajemství světa!

Druhé hodiny ať jsou takové, aby se na nich poznala hodina bez ohledu na sluneční paprsky, aby rozdělávaly i noci na části, takové, které místo se ohlížely na nebe, raději se obrátí k proudu vody, aby za nic nebyly vzhledem k hvězdám. Podle toku vody ukazují, co se otáčí na nebi, a umění podobným předpokladem dodává žvlům to, co jim odepřely podmínky světa, a veškeré snažení vědců všech oborů prozkoumává moc přírody, aby i dosáhnout tak velkého stupně znalostí.

Třetí hodnota je to jediné, co se přírodu z opaku snaží napodobit, a je-li to jenom to říci, v něčem usiluje dokonce o její překonání. Lze přece vidět, že hodnota způsobila, že Daidalos létal, že železný Cupido visel v Dianině

chrámu bez uvázení, a dnes způsobuje, že zpívá, co je němé, žije, co je nečitelné, hýbá se, co je nehybné. Mechanik, je-li dovoleno to říci, je takřka druh přírody: odhaluje skryté, mění zjevné, hraje si se zázraky; tak krásně napodobuje, že je považováno za pravdu, co je beze sporu uměle uspořádáno.

Protože o tobě víme, že jsi o takových věcech četl velmi usilovně, pospěš si zaslat nám svrchu řečené hodiny co nejrychleji, aby ses stal známý v oně části světa, kam by ses jinak nemohl dostat. Ať díky tobě poznají cizí národy, že u nás urození lidé jsou činní jako spisovatelé. Kolikrát nebudou chtít věřit ti, kteří to spatří? Kolikrát budou tuto pravdu považovat za šalivý sen? A až úžas změní jejich názory, neodváží se prohlásit se za rovné nám, budou-li vědět, že u nás mudrci vymysleli takové věci.

Poznámky

Přehled meter užitých v básních

Metrická podoba básní je velmi rozmanitá. V překladu byla v převážné většině případů dodržena, jen v několika básních byla nahrazena jinou formou, když původní metrum neodpovídá možností českého verše, např. když je složeno z anapéstů.

knihy, 1. báseň Elegické distichon

—vv —vv —vv —vv —vv —v hexametru daktylský
—vv —vv —(v) —vv —vv — pentametru

V prvních čtyřech stopách hexametru a v prvních dvou stopách pentametru může být daktyl nahrazen trochejem (v originále spondejem). V pentametru je v překladu použita dnes už běžná varianta s třetí stopou dvouslabičnou.

I,2 —vv —vv —vv —v

Náhrada za alkmánský hyperkatalektický daktylský tetrametr — spojení katalektického daktylského trimetru s adoniem:

—vv —vv — —vv —v.

I,3 Strofa složená z daktylského hexametru a daktylského tetrametru:

—vv —vv —vv —vv —vv —v

—vv —vv —vv —vv

I,4 Hendekasyllabus Falaikův:

—v —vv —v—v —v

I,5 —vv —vv —vv —v

Náhrada za čtyřstopý verš anapéstický: vv— vv— vv— vv—
První dva daktyly mohou být nahrazeny trochejem.

I,6 Glykonej —v —vv —v —

I,7 Adonius —vv —v

II,1 Šestistopý verš jambický v— v— v— v— v— v—

Náhrada za choliamb: v— v— v— v— v— —v

II,2 Distichon složený z menšího verše Asklepiadova a z druhého ferekrateje

—v —vv — —vv —v —

—v —vv —v

II,3 Distichon složený ze saphického hendekasyllabu a glykoneje

—v —v —vv —v —v

—v —vv —v —

II,4 Distichon složený z katalektického čtyřstopého verše jambického a ferekrateje

v— v— v— v

—v —vv —v

II,5 —vv —vv —vv —v

Náhrada za katalektický čtyřstopý verš anapéstický

vv—vv—vv—v

II,6 Hendekasyllabus saphický —v —v —vv —v —v

II,7 Distichon složený z šestistopého a čtyřstopého verše jambického

v— v— v— v— v— v—

v— v— v— v—

II,8 Glykonej —v —vv —v —

III,1 —vv —vv —vv —v

Náhrada za verš vzniklý spojením katalektického trimetru daktylského a čtvrtého paionu: —vv —vv — vvv—

III,2 —vv —vv —vv —v

III,3 Náhrada za čtyřstopý verš anapéstický: vv— vv— vv— vv—

III,3 Distichon složený z šestistopého verše jambického a pentametru

v— v— v— v— v— v—

—vv —vv —v —vv —vv —

III,4 Distichon složený z hendekasyllabu Falaikova a z Alkmánova hendekasyllabu

—v —vv —v —v —v

—vv —vv —v —v

III,5 —vv —vv —vv —v

III,6 Náhrada za čtyřstopý verš anapéstický: vv— vv— vv— vv—

III,6 Distichon složený z katalektického tetrametru daktylského a daktylského trimetru

—vv —vv —vv —

—vv —vv —v

III,7 —v —v —v —v

III,7 Náhrada za ióniky: vv—v—v—v

III,8 Distichon složený z menšího verše Asklepiadova a čtyřstopého verše jambického

—v —vv — —vv —v —

v— v— v— v—

III,9 Daktylský hexametru —vv —vv —vv —vv —vv —v

III,10 Distichon složený z hendekasyllabu Falaikova a hendekasyllabu saphického

—v —vv —v —v —v

—v —v —vv —v —v

III,11 Šestistopý verš jambický v— v— v— v— v— v—

III,11 Náhrada za choliamb: v— v— v— v— v— —v

III,12 Glykonej —v —vv —v —

IV,1 Distichon složený z daktylského tetrametru a čtyřstopého verše jambického

—vv —vv —vv —vv

v— v— v— v—

zážitek,

objevuje

praktické
staré,

Hlav-
proto
postí.
n. l.)
žnosti

př. n.
smrti.
čném

vatel
onu-

insul
bvi-

mu.
ovi.

tud

lus
ly,
e-

yl

IV,2 Distichon složené z čtyřstopého verše trochejského a třístopého verše daktylotrochejského

—v —v —v —v
—vv —vv —v

Druhý verš je náhradou za dimetr iónický: vv— — vv— —

IV,3 Glykonej —v —vv —v —

IV,4 Distichon složené z hendekasyllabu Falaikova a pentametru

—v —vv —v —v —v —v
—vv —vv —v —vv —vv —

IV,5 —vv —vv —vv —v

Náhrada za složité distichon

IV,6 Čtyřstopý verš daktylský —vv —vv —vv —vv

Náhrada za čtyřstopý verš anapéstický: vv— vv— vv— vv—

IV,7 Hendekasyllabus sappfický —v —v —vv —v —v

V,1 Elegické distichon

—vv —vv —vv —vv —vv —v
—vv —vv —v —vv —vv —

V,2 Daktylský tetrametr katalektický —vv —vv —vv —v

V,3 Daktylský tetrametr katalektický —vv —vv —vv —v

Náhrada za čtyřstopý verš anapéstický: vv— vv— vv— vv—

V,4 Glykonej —v —vv —v —

V,5 Distichon složené z daktylského tetrametru a třístopého verše trochejského

—vv —vv —vv —vv
—v —v —v

Boëthius: Filozofie utěšitelkou

Kniha první

1. báseň *smutná hodina* — Boëthius naráží na nějaký nebezpečný zážitek, o němž my nic nevíme.
1. próza *Žena velmi důstojně tuře* — perzonifikace Filozofie se objevuje v antické literatuře víckrát.
řecké písmeno Pi, na horním Théta — začáteční písmena slov *praktiké* a *théoretiké*. Dělení filozofie na praktickou a teoretickou je staré, setkáváme se s ním především u peripatetiků.
3. báseň *Foibos* — bůh Slunce.
3. próza *Sókratés* — byl v r. 399 př. n. l. odsouzen k smrti otrávením. Hlavním důvodem jeho odsouzení byla jeho filozofická činnost, proto je zde jeho smrt považována za vítězství filozofie nad hloupostí.
o Anaxagorově útlaku — Anaxagorás z Klazomen (500—428 př. n. l.) dlouho vyučoval v Athénách, byl tam pak obžalován z bezbožnosti a donucen odejít z Athén.
o mučení Zénónově — Zénón z Eleje, žák Parmenidův (5. stol. př. n. l.) byl podle tradice z rozkazu tyрана Nearcha umučen k smrti.
Canius — Seneca (O duševním klidu 14,4—9) mluví o statečném chování Iulia Cana, kterého císař Caligula poslal na smrt.
Seneca — Lucius Annaeus Seneca, zvaný Filozof, slavný spisovatel a státník (4. př. n. l. — 65 n. l.), byl císařem Neronem donucen spáchat sebevraždu.
Soranus — Quintus Marcius Barea Soranus, vážený senátor, konsul v r. 52 n. l., stoický filozof, byl za Nerona na základě křivého obvinění odsouzen k smrti.
4. próza *osel s byrou* — příslovecné o vztahu hlupáka k něčemu vznešenému.
Jen mi to pověz... — v Íliadě (I, v. 363) to říká Thetis Achilleovi.
státy budou šťastné — Platón, Ústava 473 CD.
že se filozofové musí věnovat správě státu — Platón, Ústava 347 BC.
s Konigastem — tento vysoký ostrogótský hodnostář není odjinud známý.
Paulina — Flavius Paulinus byl konsulem v r. 498.
Albina — Faustus Albinus Iunior byl konsulem v r. 493. Boëthius se zaručoval za jeho nevinu, když byl v r. 523 obviněn z velezrady, byl však také uvězněn a odsouzen k smrti.
Cypriana — Cyprianus byl Theodorichův oblíbenec a zastával u jeho dvora vysoké úřady.
Basilius — Flavius Decius Marius Basilius Venantius Iunior byl v r. 508 konsulem.

Opilio — Cyprianův bratr.

Gaudentius — jinak neznámý.

podle Sókratova příkladu — viz Platón, Apologie 17 B.

jeden z tvých důvěrných přátel — není jasné, na kterého filozofa Boëthius naráží (Seneca?).

tehán — Aurelius Memmius Symmachus, významný spisovatel.

. báseň *Zefyrus* — západní vítr.

co Arkturus rozsvát viděl — na podzim.

Sirius — při jeho ranním východu v polovině července jsou největší vedra.

. próza *jen jeden je pánem* — Ílias II, v. 204—205.

nesmí být poslán do vyhnanství — staré římské právo neznalo trest vyhnanství.

. báseň *Rak* — v době letního slunovratu.

v Cereru — Ceres byla bohyně úrody. Smysl: kdo seje v létě, to jest v nevhodnou dobu, nic nesklidí a bude se musít z nouze život žaludy.

Knihy druhé

. báseň *Eurípis* — průliv mezi ostrovem Euboiou a řeckou pevninou, pověstný svými prudkými střídavými proudy.

. próza *lydský král Kroisos* — vládl v maloasijské Lýdii v letech 560—547 př. n. l. Byl pověstný svým bohatstvím. Byl poražen perským králem Kýrem. Pověst o jeho zázračném zachránění a omilostnění Kýrem vypráví Hérodot I, 86 n.

Paulus — římský vojevůdce Lucius Aemilius Paulus porazil v r. 168 př. n. l. u Pydny makedonského krále Persea.

na prahu Iovova paláce — volný citát z Homéra (Ílias XXIV, v. 527—8).

. próza *synové zastávajíci současně konsulát* — v r. 522.

na kurulských křeslech — úřední křesla pro nejvyšší úředníky v Římě. *nejnešťastnějším ze všech neštěstí* — odtud pochází známá slova Francesky da Rimini v Dantově Božské komedii (Peklo V, v. 121—122): Není větších bolů //než v době bídy vzpomínati blaha. (Přel. O. F. Babler.)

. próza *zatoužili zrušit konsulský úřad* — není jasné, kterou událost chápe Boëthius jako pokus o odstranění konsulátu.

odstranili z obce jméno královské — svržením krále Tarquinia Superba v r. 510 př. n. l.

se zahryzl do svého jazyka — vyprávělo se to o Zénónovi z Eleje.

Busiris — mýtický král Egypta, který nechával obětovat bohům každého cizince, který přišel do jeho země.

Regulus — Marcus Attilius Regulus, konsul v r. 256 př. n. l., bojoval nejprve úspěšně s Kartáginci, na jaře r. 255 byl však poražen a zajat.

6. báseň *ukrutník* — císař Nero.

Notus — jižní vítr.

7. próza *podle Ptolemaia* — Claudius Ptolemaios, významný přírodovědec a astronom z 2. stol. n. l., autor *Almagestu*, systematického díla o astronomii.

Marca Tullia — Marcus Tullius Cicero (106—43 př. n. l.), římský řečník, politik a spisovatel.

kdybys byl mlčel — z této anekdoty vznikl ve středověku velmi oblíbený výrok: „Si tacuisses, philosophus mansisses — Kdybys byl mlčel, byl bys zůstal filozofem“.

7. báseň *Fabricia* — Gaius Fabricius Luscinus, římský vojevůdce a státník z doby války s Pyrrhem, vzor čestnosti a neúplatnosti.

s Brutem — míněn spíš Brutus, jenž vyhnal krále Tarquinia, než jeden z Caesarových vrahů.

s přísným Catonem — míněn Cato Starší (Marcus Porcius Cato Censorius, 234—149 př. n. l.), zapřísáhlý nepřítel Kartága, považovaný za vzor starých římských ctností, nebo Cato Mladší, zvaný Utický, stoik, protivník Caesarův, který spáchal po Caesarově vítězství sebevraždu.

8. báseň *Hesperus* — Večernice.

Knihy třetí

4. próza *Catullus* — v ironické básni č. 52. Napaden byl buď Nonius Sufenas, tribun lidu z r. 56 př. n. l., nebo Nonius Asprenas, prokonsul v r. 46.

s Decoratem — Decoratus byl asi v r. 508 n. l. kvěstorem.

Prátura — za republiky nejvyšší úřad po konsulátu, v době Boëthiově jen prázdná pocta, která poctěného stála mnoho peněz, protože musil pořádat hry a platit je ze svého.

úřad prefekta — kdysi praefectus annonae zajišťoval zásobování Říma obilím.

5. próza *tyran obezdnaný s nebezpečím* — syrakuský tyran Dionýsios posadil svého dvořana Damoklea, který mu záviděl jeho moc, při hostině na své místo, ale nad hlavu mu dal zavěsit na koňské žíně meč, aby mu tím naznačil, že mu stále hrozí nebezpečí.

Papiniana — vynikající právník Aemilius Papinianus byl v r. 212 n. l. poslán císařem Antoninem Caracallou na smrt, protože neschvaloval, že Caracalla dal zavraždit svého bratra Getu.

5. báseň *nejzazší Thule* — tajemný ostrov v Severním moři, o němž psal Pýtheas. Bývá ztotožňován s Islandem nebo s některým ze Shetlandských ostrovů.

6. próza *Ó slávo...* — Eurípidés, *Andromaché*, v. 319—320.

7. próza *myslenku mého milého Eurípida* — *Andromaché* v. 420.

8. próza *jak říká Aristotelés* — v některém nedochovaném díle.

Lynkeus — jeden z Argonautů, měl neobyčejně bystrý zrak, „viděť skrz zed“.

Alkibiadovo tělo — o mimořádné kráse tohoto athénskeho státníka a vojevůdce mluví zejména Platón ve svých dialozích.

9. próza *jak tvrdí Platón* — v Timaiovi, 27 CD.

0. próza *porismata* — porisma je poučka, která se snadno odvodí z jině, už dokázaně, pak přídavek.

corollarium — korunka, pozlacená nebo postříbřená, případně z ryzího zlata nebo stříbra, dávaná jako dar vynikajícím hercům, hudebníkům a pod., pak vůbec dar, přídavek.

0. báseň *Tagus* — španělská řeka Tajo se zlatonosným pískem.

Hermus — maloasijská řeka, přítok Paktólu; i v jejím písku se nacházelo zlato.

0. báseň *Múza platónská* — o učení jako rozpominání na to, co už kdysi duše znala, mluví Platón v Menónovi, 82 A–86 B. Srovnej též Cicero, Tuskulské hovory 1,57.

0. próza *o Gigantech* — v mytologii bytosti nadlidské velikosti a síly. Když se pustili do války s bohy, bozi, jimž pomáhal Héraklés, je pobili. *slovy Parmenidovými* — Parmenidés z Eleje (asi 515–445 př. n. l.) byl jeden z nejvýznamnějších filozofů před Sokratovských. Citovaný verš dochoval Platón, Sofisté 244 E.

0. báseň *Orfeus* — mýtický thrácký pěvec, který si vyprosil v podsvětí, že se jeho zemřelá manželka Eurydiké mohla vrátit na svět. Nedodržel podmínku, ohlédl se za ní ještě před východem na světlo a Eurydiké se musila definitivně vrátit do podsvětí.

matky bohyně — Múzy Kalliopey, ochránkyně hrdinských zpěvů a elegie.

Tainaros — nejjihnější mys na Peloponnésu. Tam byl lokalizován jeden z vchodů do podsvětí.

Kerberos — trojhlavý pes, strážce podsvětí.

božské mstitelky — bohyně Erinye, latinsky Furiac, pronásledující zločince.

Ixión — král Lapithů, který byl za pokus o znásilnění Héry přivázan v podsvětí na stále se otáčející kolo.

Tantalos — zabil svého syna Pelopa a předložil ho bohům k jídlu, aby vyzkoušel jejich vševědounost. Za trest byl trápen věčným hladem a žízní.

Titya — Gigant Tityos byl uvržen do Tartaru, protože obtěžoval Latonu. Za trest mu dva supi stále vyklovaly játra.

Kniha čtvrtá

0. báseň *ledného starce* — planetu Saturn.

0. próza *Platónovy myšlenky* — viz Gorgiás 466 n.

0. báseň *krále Ithaky* — Odyssea na cestě od Tróje domů.

dcery božského Héliá — kouzelnice Kirké.

Merkur — dal Odysseovi prostředek, jenž jej uchránil před působením kouzla Kirké.

5. báseň *Arktura hvězdy* — Arkturus — Vozataj je souhvězdí východně od Velkého vozu.

Zbledne-li... — nastane-li zatmění Měsíce.

Foibé — Diana, bohyně Měsíce, pak Měsíc sám.

6. próza *náš milý Lucanus* — volný citát z Lucanova eposu Farsalské pole (I, v. 128). Republikána Catona Mladšího neodvedl úspěch špatné věci od jeho přesvědčení, i když podlehl. Boëthius dává citátu jiný smysl: Cato nepochopil vůli bohů.

nebesa stvořila tělo... — původ verše neznáme.

Je pro mě těžké... — Ílias XII, v. 176.

tento doušek — může být chápáno v dvojím smyslu, jako lék i jako báseň — nápoj čerpaný z pramene Múz.

6. báseň *Velký vůz...* nikdy se nekoupe — je stále nad obzorem.

7. próza *virtus* — etymologie spojuje toto slovo se slovem *vir* — muž; *virtus* pak znamená „vše, co zdobí a zušlechťuje muže fyzicky i duševně“, tedy mužnost, statečnost, ctnost, mravní přednost, osobní zásluha atd.

7. báseň *Agamemnón* — vrchní velitel Řeků v trójské válce, rozpoutané proto, že Trójan Paris unesl Helenu, manželku Agamemnonova bratra Meneláa. Výprava byla zdržována v Aulidě nepříznivým větrem tak dlouho, dokud Agamemnón neobětoval svou dceru Ifigenii. *Odysseus* — dobrodružství u jednookého obra Polyféma vypráví Homér v IX. zpěvu Odysseje.

Tvrde práce — ve službách krále Eurysthea vykonal Héraklés dvanact obtížných prací. Jejich výčet na tomto místě se nekryje s tradičním.

Kniha pátá

1. báseň *Ve skalách achaimenských* — perských (podle perské dynastie Achaimenovců). Boëthius naráží na Parthy a jejich způsob boje.

2. báseň *všechno slyší...* — obměna verše užitého Homérem na více místech, např. Ílias III, v. 277, Odysseia XI, v. 109, Odysseia XII, v. 323.

3. próza *směšné věštby Teiresiovy* — jde o citát z Horatia, Sat. II, 5, v. 59. V této satíře tepající v Římě rozšířený zlovyk pochlebováním si pomáhat k dědictví paroduje a zesměšňuje básník citovaným veršem důležitě znějící prázdné výroky věštců.

4. próza *Marcus Tullius* — Cicero ve spise De divinatione — O věštění, zejména v 2. knize.

kvadrig — kvadriga byl závodní vůz tažený čtyřsprežím.

4. báseň *vyrývat rychlým písátkem...* — pro běžné záznamy se v Římě užívalo dřevěných destiček potažených tenkou vrstvou vosku, do níž se písmena vyrývala rydlem (stilus).

6. próza *Platónův názor* — srov. Timaios 27 n.

- ze čtyř matematických disciplín — aritmetika, geometrie, hudba a astronomie, které dohromady skládají tzv. quadrivium.
- Getů* — Getové byl bojový kmen sídlící u dolního toku Dunaje.
- zvuky spondeje* — spondej je v metrice stopa složená ze dvou dlouhých slabik, v hudbě mu odpovídá pomalý rytmus.
- Thalétás* — krétský lyrik a hudbeník, působící v 7. stol. př. n. l. ve Spartě; přinesl pry tam aulos (flétnu).
- Tímotheos z Míléta* — lyrický básník z 5.—4. stol. př. n. l. V r. 1902 byl nalezen papyrus ze 4. stol. př. n. l. obsahující asi 250 veršů jeho dithyrambu Peršané.
- Terpandros* — Lesban ze 7. stol. př. n. l., považovaný za vynálezce sedmistrunné lyry a za zakladatele sborového zpěvu ve Spartě.
- Arión* — lyrický básník ze 7.—6. stol. př. n. l., který první uvedl dithyrambos. Známa je legenda o jeho zachránění delfínem.
- Isméniás z Théb* — nebo z Thisbé, hráč na aulos.
- Papínus Státius* — Publius Papinius Statius, římský epický básník žijící asi v letech 50—96 n. l. Z jeho rozsáhlé tvorby se dochovaly mýtologické eposy Thebais a Achilleis (nedokončeno) a sbírka *Silvae*.

- Rozvržení díla*
- I. Předmět vyučování A) Tělesný stav žáků B) Základní vzdělání C) Dialektika
  - II. Chování žáka A) Poslušnost B) Chyby, jimž je nutno se vyhnout C) Tři druhy nezdrženlivosti
  - III. O stálosti a nestálosti
  - IV. Žákův způsob života A) Čtyři povahy B) Příkazy každodenního života a) Úcta k učiteli b) Hmotné starosti c) Služebnictvo d) Věřítelé e) Užitečnost přátelství C) Prostředky proti nedostatku D) Tři úrovně inteligence
  - V. Jak přistupovat k učitelskému povolání A) Pravidla a doporučení B) Uvedení do úřadu
  - VI. Učitelé A) Dvě skupiny učitelů. Základní předpisy B) Žádoucí vlastnosti C) Rozvrh hodin a vyučovací metody D) Chování učitele E) Rady učitelům vyučujícím v cizině F) Rady učitelům působícím ve svém rodišti

Předmluva

- dvojití komentáři* — autor předstírá, že je Boëthius, uvádí fakta z jeho života a díla.
- 1,2 *Tímothea* — toto jméno, jakož i většinu dalších jmen v příkladech ze života uváděných, lze nalézt mezi jmény známými ze starověku, příběhy s nimi spojované jsou asi z velké části vymyšlené autorem; v příbězích odporovaných ze skutečnosti jsou pravděpodobně jména změněna.
- 6 *Proba* — Probus je známý gramatik z 1. stol. n. l.
Didyma — je míněn nejspíš Claudius Didymus, řecký gramatik z 1. stol. př. n. l., autor (kromě jiných děl) nedochovaného díla o analogii v latinském jazyce.
- 7 *než Merkur dvakrát oběhne kolem Slunce* — dvakrát 88 dní.
- 8 *Lucanovu neukončenost* — Marcus Annaeus Lucanus, 39—65 n. l., jehož jediné dochované dílo, epos *Bellum civile* nebylo dokončeno.
Státiovu uhlazenost — Publius Papinius Statius, asi 40—96 n. l., autor rozsáhlých epických básní a drobnějších básnických skladeb.
těžký překlad Flakka — Quintus Horatius Flaccus, 65—8 př. n. l., autor lyrických básní formálně velmi bohatých.
text Persia — Aulus Persius Flaccus, 34—62 n. l., autor šesti satir. Bývá zván „temný básník“.
útoky Martialovy — Marcus Valerius Martialis, asi 40 — po r. 100 n. l., autor epigramů.

- vybrané způsoby Nasonovy* — Publius Ovidius Naso, 43 př. n. l. — 18 n. l., autor milostné poezie, velkých epických básní (Proměny, Kalendář) a básnických listů.
- 9 *Aeneas* — hrdina Vergiliova eposu Aeneis. Iocarius podle koncovky považuje toto jméno za ženské — nepochopil z básně ani to nejzákladnější.
- Vergiliových poloveršů* — ve Vergiliově Aeneidě jsou některé verše neúplné — básník zemřel dřív, než mohl dát dílu definitivní podobu.
- jak použít první slabiku* — tj. zda je dlouhá, či krátká.
- 10 *věda věd* — běžné označení dialektiky — logiky.
- s vetkaným žebříkem* — viz Filozofie utěšitelkou, I. kniha, I. próza.
- učitelkou mohoucností triviálních* — trivium (trojcestí) jsou tři jazykovědně literární disciplíny vzdělání: gramatika, dialektika, rétorika.
- quadriviálních* — quadrivium (čtyřcestí) je označení matematických disciplín vyššího vzdělání: aritmetika, geometrie, astronomie a hudba.
- 13 *sofistika* — nižší forma logiky, často příliš vyzdobená. Alexandros z Afrodisiady (3. stol. n. l.) a Boëthius komentovali kromě jiných Aristotelových spisů i O sofistických (tj. logicky nesprávných) důkazech.
- 14 *(paměť) slovní... myšlenková* — odpovídá Ciceronově a Quintilianově *memoria verborum* (zapamatování slov) a *memoria rerum* (zapamatování věcí).
- 16 *Porfyriova výkladu* — Porfyrios (234 — kolem 305 n. l.) komentoval Aristotelovy spisy. Viz úvodní studii. Autor se odvolává na Boëthiova díla jako na svá vlastní.
- 17 *Sófroniskovu pourcehlí schopnost* — snad je míněn Sófroniskos, otec Sókratův.
- věrně sloužit překladu* — autor jménem Boëthiovým vysvětluje, že Aristotela překládal přesně, tedy také úsečně, nepsal domyšlivé parafáze.
- II,4 *jinž však nikdo nepodal čtší filozofie* — snad narážka na uzavření pařížské univerzity po bouřích v r. 1229.
- svazky Lucretia* — Titus Lucretius Carus žil v 1. polovině 1. stol. př. n. l. a napsal (dochovaný) filozofický epos *De rerum natura* — O podstatě světa.
- Anytos* — podal žalobu na svého učitele Sókrata.
- 10 *hanebná zhyralost* — asi míněna homosexualita — Hyakinthos byl miláček Apollónův, zahynul zabít diskem, jež hodil Apollón.
- Iovův* — asi narážka na krásného Ganyméda, jež dal Iuppiter unést.
- III,2 *souborům dvanácti desek* — nejstarší římský zákoník z 5. stol. př. n. l.
- 3 *u Kratóna* — nelze s určitostí říci, který filozof (nebo kteří filozofové) byl vzorem pro tuto postavu. V literatuře se objevuje několikrát učitel, který takto dává písemné otázky. Otázky zde uvedené zasahují do teologie, astronomie, meteorologie a přírodních věd, nejsou originální. S většinou z nich se setkáváme už u starověkých autorů, Pliniem počínaje.
- 4 *vláda nad nejvyšším nebem* — zda Bůh může na sebe vzít lidskou podobu.
- služební duchové* — zda andělé mohou mít lidské tělo.
- trojí nebe* — hvězdné, křišťálové a empyrejské (ohnivé, nejvyšší).
- 6 *hranice vertikálních kruhů* — tzv. kolurů.
- 9 *proč se otkřásá země...* — pramen veršů zde i v následujícím paragrafu není znám.
- 11 *učení Ptolemaiovým* — Klaudios Ptolemaios (asi 100—170 n. l.) byl řecký matematik, fyzik, astronom a zeměpisec.
- IV,1 *lidská podstata* — takzvaná humorální teorie (Hippokratova) odvozovala lidské povahy od čtyř základních tekutin v těle.
- 19 *předpovědi Chaldeů...* — jsou uvedeny různé obory studia: astrologie (Chaldeové), zeměpis (Ptolemaios), filozofie (Aristotelés, Platón, Zénón), etika (?Peribonius — není znám), matematika (Pýthagorás, Eukleidés, Darés?), literatura (Homér, athénský mýtický hrdina Théseus), hudba (Michalus), lékařství (Hippokratés).
- působnost areopagu* — sbor v Athénách se správní a soudní pravomocí.
- 22 *učení Héródianova* — významný řecký gramatik z 2. stol. n. l. — ovšem nemůže to být on, je-li totožný s Héródianem v § 26, který by musil žít v 5. stol.
- 27 *Proculova* — narážka není jasná.
- V,6 *ať k sobě přivábí - aby šli s ním na jeho školu.*
- v první době odloučení* — od univerzity po skončení studií, když se stal učitelem.
- dvoují spřízněnosti* — žáci byli učitelovými spolubydlicími, v některých případech i příbuznými pokrevními.
- 9 *povyšení* — na magistra (mistra) či doktora. V ten den nový mistr — učitel musil před svými kolegy přednést řeč a pak následovala hostina.
- VI,2 *v Římě a v Athénách* — tj. v univerzitních městech. Řím a Athény jsou uvedeny místo Paříže a Oxfordu.
- 10 *si rozšiřují... třásně* — citát z bible, Mat. 23,5; zbytek věty je parafáze Mat. 23,6—7. Citováno podle ekumenického překladu z r. 1979.
- 17 *pomocníkovi* — bakaláři nebo staršímu žákovi, který zastupuje učitele při vyučování, opakuje s žáky.
- 22 *Maro* — v jednom rukopise je poznámka: Autor zde dokazuje, že učitel nemá chodit sám, těmito slovy: když Vergilius (Maro) šel sám po mostě a byl obklopen nepřáteli, skočil do vody a tak jim unikl, a proto je zván šťastnější.
- 28 *pracný zápas* — jsou míněni bakaláři, kteří učiteli — mistrovi pomáhají ve výuce a věnují se žákům, když učitel skončí ranní vyučování.
- 31 *k Ennioví* — Quintus Ennius (239—169 př. n. l.) byl římský epik.

- 33 *podoba Kratónova* — asi jiný než ve 3. kapitole.
přítinu k zármutku — asi narážka na Kratéta z Théb a na cizoložství spojené s jeho jménem.

Ennodiův dopis Boëthiovi

Ennodius — Magnus Felix Ennodius, asi 473–521 n. l., biskup v Pavii, bohatě literárně činný — dopisy, řeči, panegyrik na Theodoricha, hymny, epigramy.

k udělení konsulské hodnosti — Boëthius byl konsul bez kolegy v r. 510.
hodnost kurulského úřadu — kurulské úřady byly nejvyšší úřady v republikánském Římě: kvéstura, edilita a přetura a konsulát.
tuniku s vyštvanými palmovými ratolestmi — takovou si oblékali triumfátoři.

obojí vzdělanost — tj. řeckou i latinskou.

Cassiodorův dopis Boëthiovi

Cassiodorus — Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus, asi 490–583 n. l., tajemník Theodorichův, autor Dějin Góttů, dochovaných ve výtahu Iordanově. Po r. 540 založil v Kalábrii klášter Vivarium a žil v něm až do své smrti. Z jeho podnětu se zde sbíraly a opisovaly antické rukopisy a překládala řecká literatura do latiny.

romulovským senátorům — římským (podle prvního římského krále Romula).

Kekropovci — Athéňané (podle prvního, mýtického athénské krále Kekropa).

Archiméda — Archimédés, známý svými mechanickými vynálezy, žil v Syrakúsách v letech 287–213 212 př. n. l.

čtverou bránou vědění — quadriviem.

<i>Obsah</i>	Boëthius a Čechy (Anežka Vidmanová)	13
	Filozofie utěšitelkou	49
	Úvod do hudby	151
	Školská výchova	159
	Ennodiův dopis Boëthiovi	188
	Cassiodorův dopis Boëthiovi	189
	Poznámky	192

Boëthius

Boëthius Poslední Ríman

Z latinských originálů Anicius Manlius Severinus Boëthius, *Philosophiae consolatio*, ed. Raffaello Del Re, Romae 1968 (*Filozofie učitelkou*), Boëthii *De institutione arithmetica libri duo, De institutione musica libri quinque*, rec. G. Friedlein, Lipsiae MDCCCLXVII (*Úvod do hudby*), Pseudo-Boëce, *De disciplina scolarium*, rec. Olga Weijers, Leiden 1976 (*Školská výchova*), Ennodii *epistularum l. VIII ep. I*, ed. F. Vogel, *Monumenta Germaniae Historica — Auctores Antiquissimi VII*, Berlin 1885 (*Ennodiov dopis Boëthiovi*), Cassiodori *epistularum l. I. ep. XLV*, ed. Th. Mommsen, *Monumenta Germaniae Historica — Auctores Antiquissimi XII*, Berlin 1894 (*Cassiodorův dopis Boëthiovi*) přeložil a opatřil poznámkami Václav Bahník. Úvodní studii Boëthius a Čechy napsala a obrazové přílohy vybrala Anežka Vidmanová.

Z latinských originálů přeložil Václav Bahník
Předmluvu napsala dr. Anežka Vidmanová, CSc.
Typografie Clara Istlerová
Vydalo nakladatelství Vyšehrad jako svou 623. publikaci
Vydání první. Stran 191.
Odpovědný redaktor dr. Břetislav Daněk
Technická redaktorka Helena Illíková
Vytiskl Mír n. p., závod 5 Praha 2, Václavská ul. 12
Náklad 4500 výtisků.
AA12,88 VA13,10
Vázaný výtisk 31 Kčs
Nakladatelství Vyšehrad
Praha 2, Karlovo náměstí 5
33-623-82 02/05
403/856 31 Kčs